

PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA

zbirka tekstova

Beograd, 2008

PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA

zbirka tekstova

Urednice:

Aleksandra Galonja, IOM Beograd

Jovana Mihajlović, IOM Beograd

Autori:

Igor Bandović

Doc. dr Slađana Jovanović

Doc. dr Saša Mijalković

Dragana Ćuk Milankov

Lektura i korektura:

Jevrem Živanović

Tiraž:

300

Dizajn i štampa:

Kolibri BB, Beograd

Izdavač:

Međunarodna organizacija za migracije (IOM)

Držićeva 11, 11000 Beograd

Republika Srbija

Tel: 011 2404 228

Email: iombeograd@iom.int

ISBN:

Izdavanje ove publikacije omogućeno je zahvaljujući podršci Ambasade Velike Britanije u Republici Srbiji. Stavovi izneti u ovoj publikaciji su autorski i ne izražavaju nužno stav IOM-a.

SADRŽAJ

LJUDSKA PRAVA	9
1. O ljudskim pravima	9
2. Značaj ljudskih prava u policijskom postupku	11
3. Zabrana diskriminacije	13
4. Zabrana mučenja i svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kazna	15
5. Pravo na život	16
6. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti	17
7. Najznačajniji dokumenti iz oblasti ljudskih prava	18
PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA I RAZLIKOVANJE SLIČNIH BEZBEDNOSNIH FENOMENA	19
1. Problem prepoznavanja trgovine ljudima	19
2. Vidovi i oblici trgovine ljudima	19
2.1 "Običajna" i "kriminalna" trgovina ljudima	20
2.2 Trgovina ljudima u nacionalnim okvirima i na međunarodnom nivou	22
2.3 Trgovina muškarcima, ženama i decom	23
2.4 "Dobrovoljna" i prisilna trgovina ljudima	23
2.5 Ostale klasifikacije	24
3. Razlika između trgovine ljudima i krijumčerenja ljudi	25
3.1 Šta je krijumčarenje ljudi–migranata	25
3.2 Dominantne razlike između krijumčerenja ljudi i trgovine ljudima	26
3.3 Značaj razlikovanja ovih fenomena	27
4. Razlika između trgovine ljudima i prostitucije	28
4.1 Šta je prostitucija	28
4.2 Najbitnije razlike između prostitucije i trgovine ljudima	28
4.3 Značaj razlikovanja ovih fenomena	30
5. Razlika između trgovine ljudima i drugih sličnih pojava	31

PRINCIPI I STANDARDI POSTUPANJA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA U SUPROSTAVLJANJU TRGOVINE LJUDIMA 35

1. Suprostavlanje trgovine ljudima	35
1.1 Šta je suprostavlanje trgovine ljudima	35
1.2 Potreba prevazilaženja "loše bezbednosne prakse"	37
1.3 Zašto su sve tri sfere suprostavlanja trgovine ljudima važne za rešavanje ovog problema	38
2. Principi i standardi postupanja policijskih službenika u u suprostavljanju trgovine ljudima	39
2.1 Opšti principi suprostavlanja trgovine ljudima	39
2.2 Principi prevencije trgovine ljudima	41
2.3 Principi suzbijanja trgovine ljudima	42
2.4 Principi zaštite, pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima	43
2.5 Obaveze država u zaštiti, pomoći i podršci žrtvama trgovine ljudima	45
2.6 Posebne obaveze države u sferi zaštite, pomoći i podrške deci žrtvama	46

IDENTIFIKACIJA I POSTUPANJE SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA 48

1. Operativno taktičke situacije kontakata policajaca i žrtava trgovine ljudima	48
2. Otkrivanje krivičnih dela trgovine ljudima	49
2.1 Operativni rad državnih organa	50
2.2 Prijavljivanje krivičnog dela	51
2.3 Ostali načini otkrivanja slučajeva trgovine ljudima	53
3. Identifikacija presumptivne žrtve	54
3.1 Praksa identifikacije žrtava u evropskim zemljama	54
3.2 Indikatori trgovine ljudima	55
3.3 Bezbednosna procena situacije i identifikacijski intervju	58
4. Utvrđivanje identiteta žrtve	60
5. Najčešći problemi identifikacije i utvrđivanja identiteta žrtava	61
6. Hitno informisanje žrtava	64
7. Odobravanje boravka u zemlji	64
8. Pravo žrtava trgovine ljudima na azil	65
9. Uloga žrtve u kriminalističkoj obradi	67
9.1 Mogući problemi u vođenju kriminalističkog intervjua sa žrtvom	67
9.2 Neka pravila kriminalističkog intervjuisanja žrtava	68
9.3 Doprinosi žrtava obezbeđivanju dokaza o izvršenom krivičnom delu	69
9.4 Pridobijanje žrtve za aktivno učešće u krivičnom postupku	70

10. Posebnosti postupanja policijskih službenika prema maloletnim žrtvama.....	71
11. Najčešća praksa “nefer” tretman žrtava.....	75
12. Postupanje sa drugim licima koja se mogu dovesti u vezu sa trgovinom ljudi.....	76

OBELEŽJA KRIVIČNOG DELA TRGOVINE LJUDIMA 79

1. Trgovina ljudima, čl. 388 Krivičnog zakonika Srbije.....	79
2. Posredovanje u vršenju prostitucije, čl. 184 KZ RS.....	80
3. Nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi čl. 350 KZ RS.....	81

ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA KAO MEĐUNARODNOPRAVNI ZAHTEV 83

1. Uvod.....	83
2. O Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima.....	83
3. Zaštita žrtava trgovine ljudima: zahtevi Konvencije i situacija u Srbiji.....	85
4. Identifikacija žrtava.....	85
5. Pomoć žrtvama trgovine ljudima (čl. 12).....	87
6. Period za oporavak i razmišljanje (čl. 13).....	88
7. Dozvole boravka (čl. 14).....	90
8. Naknada štete (čl. 15).....	90
9. Povratak i repatrijacija.....	91
10. Zaštita žrtava svedoka i saradnika sa pravosudnim organima (čl. 28).....	92
11. Završni osvrt.....	94
12. Literatura.....	95

FORMALNI MEHANIZAM UPUĆIVANJA 97

1 Nacionalni mehanizam za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima.....	97
2. Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava.....	99
3. Normativni okvir Nacionalnog mehanizma upućivanja.....	101
4. Krivični zakonik Republike Srbije.....	101
4.1 Uputstvo o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.....	103
4.2 Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima i Uputstvo o proceduri.....	104

4.3 Strategija borbe protiv trgovine ljudima.....	106
---	-----

KOMUNIKACIJA SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA 108

1. Uvod	108
2. Specifičnosti komunikacije sa žrtvama trgovine ljudima	109
2.1 Psihički status žrtava neposredno nakon izlaska iz situacije trgovine ljudima.....	109
2.2 Generalizovana nepoverljivost prema ljudima	109
2.3 Strah (kako od odmazde ljudi iz kriminalne organizacije tako i od odbacivanja porodice	110
2.4 Ispunjavanje očekivanja neposrednog socijalnog okruženja	110
2.5 Nagle i česte promene raspoloženja	111
2.6 Nizak nivo frustracione tolerancije.....	111
2.7 Odloženo ispoljavanje simptoma traumatizovanosti.....	111
2.8 Internalizacija krivice za doživljeno nasilje	112
3. Karakteristike komunikacije žrtava trgovine ljudima	112
3.1 Šturi izveštaji o preživljenom u toku perioda trafikovanosti.....	113
3.2 Negiranje pretrpljenog nasilja.....	113
3.3 Negiranje stresnosti proživljenog iskustva.....	114
3.4 Davanje kontradiktornih izjava o periodu trafikovanosti.....	115
4. Sugestije i preporuke za uspostavljanje i održavanje komunikacije	115
4.1 Taktičnost pri izboru reči.....	116
4.2 Poštovanje psiholoških granica osobe.....	116
4.3 Poštovanje ritma razgovora	117
4.4 Prihvatanje osećanja osobe	117

PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA

zbirka tekstova

Zbirka tekstova PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA Međunarodne organizacije za migracije, Misije u Srbiji, namenjena je profesionalcima i profesionalkama aktivnim na polju suzbijanja trgovine ljudima u Republici Srbiji, pre svega onima čije su aktivnosti usmerene na identifikaciju, upućivanje i zaštitu samih žrtava trgovine ljudima.

Tekstovi su nastali kao proizvod saradnje Međunarodne organizacije za migracije sa profesionalcima i profesionalkama iz različitih oblasti u sklopu projekta podržanog od strane Ambasade Velike Britanije u Republici Srbiji - *Jačanje kapaciteta Odeljenja za javni red i mir za suzbijanje trgovine ljudima*.

Kao završna aktivnost na projektu, izrada zbirke tekstova je podrazumevala usaglašavanje raznovrsnih iskustava i pristupa sagledavanju problema trgovine ljudima, kao i kreiranje okvira koji u krajnjoj instanci za cilj ima unapređenje Nacionalnog mehanizma upućivanja žrtava i saradnje na polju suzbijanja trgovine ljudima. Upravo zbog toga, zbirka nudi informacije i obrazloženja šireg konteksta za bavljenje ovim problemom (zaštita ljudskih prava), obaveza koje je Republika Srbija na ovom polju preuzela (međunarodno i domaće zakonodavstvo), znanja o samom fenomenu trgovine ljudima (prepoznavanje trgovine i razlikovanje od sličnih bezbednosnih fenomena), ali i praktična uputstva i smernice za rad na polju identifikacije, upućivanja i zaštite žrtava trgovine ljudima (identifikacija, upućivanje i zaštita žrtava, komunikacija sa žrtvama).

Ovom prilikom želimo da se zahvalimo svojim dragim saradnicima i saradnicama, pre svega predstavnicima i predstavnicama Odeljenja za javni red iz Uprave policije za grad Beograd, bez čijeg aktivnog učešća u projektu, ali i entuzijazma u radu na polju suzbijanja trgovine ljudima u Republici Srbiji, ova kvi poduhvati ne bi imali daljeg odjeka i ne bi rezultirali zaštitom samih žrtava, što je jedan od najvažnijih ciljeva Međunarodne organizacije za migracije. Naravno, želimo da se zahvalimo i autorima i autorkama na dugogodišnjoj saradnji i znanju koje stavljaju u službu zaštite onih kojima je naša pomoć najpotrebnija.

Predstavnice Anti-trafiking odeljenja
Međunarodne organizacije za migracije

Jovana Mihajlović i Aleksandra Galonja

LJUDSKA PRAVA

1. O ljudskim pravima

Ljudska prava su urođena i pripadaju svim ljudskim bićima. Ipak, da bi se shvatio pojam ljudskih prava i njihov domašaj, treba imati predstavu o različitim značenjima reči *pravo*. Pod ovim pojmom se, naime, podrazumevaju termini objektivno i subjektivno pravo, između kojih postoje razlike.

Objektivno pravo je skup pravnih normi koje propisuje zakonodavac. Građani države moraju da se rukovode i ponašaju u skladu sa tim normama. Objektivno pravo nisu samo norme koje stvaraju domaći organi (parlament, vlada i drugi), već i međunarodni organi i međunarodne organizacije (npr. Ujedinjene nacije, Savet Evrope). U nekim jezicima, kao što je engleski, postoje različiti termini za objektivno pravo (*law*) i subjektivno pravo (*right*).

Subjektivno pravo se stiče na osnovu norme objektivnog prava (ustava, zakona, međunarodnog ugovora ili drugog opšteg pravnog akta). Ovo znači da se krug subjektivnih prava koja uživaju građani razlikuje od države do države, s obzirom na razlike u njihovim pravnim sistemima. Iako u današnjem svetu, pod uticajem globalizacije i integrisanja država, postoji tendencija ka smanjivanju ovih razlika, one i danas postoje.

Subjektivna prava su prava pojedinačnih pravnih subjekata. Dok je objektivno pravo *opšte*, subjektivno pravo je uvek *nečije*. Postoje različite podele subjektivnih prava, ali za svako od njih je svojstveno da potiče od države i njenih nadležnih organa. Naravno da stepen i obim ovih prava zavisi od toga i da li je država o kojoj govorimo demokratski ili nedemokratski uređena, ali, generalno govoreći, subjektivna prava zavise od odluke zakonodavnih organa. Država, odnosno zakonodavac, slobodno određuje uslove pod kojim se subjektivna prava stiču ili gube. Međutim, ako su sva subjektivna prava koja čovek ima u ovoj meri zavisna od države, onda je on njoj potpuno potčinjen i država može da ga, ako joj je volja, potpuno obespravi. Takođe, svođenje svih prava koje čovek ima na ona koja mu država podari nije u skladu sa osnovnim moralnim obzirima. Zato se među subjektivnim pravima razlikuju ona prava koja čovek ima nezavisno od volje države ili njenih potreba. Ova prava nazivaju se *ljudskim pravima*, a njihovo poreklo ne treba tražiti u pozitivnopravnom, već u moralnom poretku.

Zbog ovakvog određenja, ljudska prava imaju neka specifična obeležja.

Zato što pripadaju svim ljudima bez razlike, broj ljudskih prava je manji od sume svih mogućih subjektivnih prava koje građanin može uživati. Postoje prava koja se stiču nakon ispunjenja nekih dopunskih uslova i koja poseduju samo neke grupe ljudi ili pojedinci. Ono što čini osnov uživanja ljudskih prava je činjenica da se ona priznaju svakom čoveku ili ženi, upravo na osnovu tog njihovog svojstva –

da su ljudska bića, a ne na osnovu nekog drugog kriterijuma. Na primer, ako je neko marljiv, vredan ili sposobniji od drugih, pa dobija više zasluga ili stiče više prava za sebe, to se ne kosi sa postojanjem ljudskih prava u tom društvu.

Druga karakteristika ljudskih prava je da njih ne možemo da proširimo na sva moralna prava koja pripadaju svakoj osobi. Moralna prava koja čovek ima prema drugim ljudima mogu da budu uskraćena ili neuvažena, međutim, ta prava nisu utuživa na sudu i za njih postoji samo moralna sankcija ili određeno običajno ponašanje (društveni prezir zbog laganja, nepoštovanja dogovora i slično). Ako ovakvo ponašanje pređe granicu koju država može da trpi, u tom slučaju država pojedincu kome su ova prava prekršena može da omogućiti zaštitu na sudu.

Međutim, ljudska prava se ostvaruju u odnosu na konkretnu državu i prema državi. Ona se „potražuju“ od države i od nje se traži ili uzdržavanje ili konkretno delovanje kako bi se ova prava uživala i zaštitila. Od države se traži uzdržavanje kada se ljudska prava odnose na određene *slobode*: slobodu izražavanja, kretanja i okupljanja – mešanje države u ove slobode predstavlja kršenje ljudskih prava. Postoje i prava koja je država dužna da obezbedi svojim građanima – određeni minimum ekonomskih i socijalnih uslova kako bi život građana u toj državi bio dostojan određenih standarda ispod kojih bi život značio mučenje i nejednakost.

Obaveza države da se uzdržava karakteristična je za građanska i politička prava, a da aktivno deluje na njihovom sprovođenju za ekonomska, socijalna i kulturna prava.

Kada se postavi pitanje koja su sve prava ljudska prava, odnosno, pri pokušaju da se ova prava katalogizuju, dolazi do velikih razlika u odnosu na ideološke, političke i metodološke postupke onih koji ih katalogizuju i određuju na ovaj način. No, postoji, ipak, jedan korpus osnovnih ljudskih prava koja su nesporna i koja države ne mogu da ignorišu, jer su postala civilizacijski standard savremenog sveta.

Zakonodavstva država dugo nisu poznavala koncept ljudskih prava. Prvi dokumenti koji pozivaju na poštovanje ljudskih prava nastali su u osamnaestom veku.

Koncept ljudskih prava nastao je na ideji o pravednom uređenju odnosa između pojedinca i države, a ovaj odnos se sve do polovine dvadesetog veka smatrao isključivo unutrašnjim pitanjem svake države. Radilo se o klasičnom poimanju suverenosti, koje isključuje mešanje druge države ili međunarodne organizacije u situaciji kada se krše ljudska prava građana u jednoj državi. Porazno iskustvo Drugog svetskog rata i njegove posledice dovele su do promene ovog stava. Odmah nakon završetka rata počinju snažni međunarodni naponi na zaštiti ljudskih prava. To se u prvo vreme čini, pre svega, pod okriljem Ujedinjenih nacija, i to stvaranjem i usvajanjem međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima kao što je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1948. godine. Iako se radi o

programskom dokumentu, a ne obavezujućem ugovoru među državama, volja velikog broja država da usvoje ovakav dokument i privrženost idejama zapisanim u ovoj deklaraciji, odigrali su veliku ulogu u stvaranju širokog međunarodnog pokreta za ljudska prava koji je kasnije uticao i na međunarodnu zajednicu, ali i na pojedine države da poštuju ljudska prava građana. Pored toga, mnogi ustavi sveta nastali posle ove deklaracije su, kao svoj sastavni deo, usvajali odredbe ove deklaracije ili se pozivali na njih prilikom regulisanja sadržaja ljudskih prava svojih građana.

2. Značaj ljudskih prava u policijskom postupanju

Policija kao organ javne vlasti ima veoma važnu ulogu u zaštiti ljudskih prava. Odnos između ljudskih prava i policijskog delovanja je kompleksan. Policija je ustanova javne vlasti, a ljudska prava služe za zaštitu pojedinaca i grupa od neprimerenih akcija javnih vlasti. U isto vreme, policija je služba koja najviše treba da štiti ljudska prava. Ona to čini, generalno, održavajući društveni poredak, tako da ljudska prava mogu da uživaju svi građani, ali, takođe, i konkretno, štiteći određena ljudska prava (npr. pravo na život). Pravna zaštita vrednosti koje čine društveni poredak ostvaruje se propisivanjem pravila i sankcionisanjem kršenja tih pravila. Policija, dakle, održava poredak tako što obezbeđuje poštovanje zakona i suzbijanje nezakonitosti, tj. suzbija ona ponašanja koja su kvalifikovana kao kršenje pravila društvenog poretka. Vršanjem svoje uloge, policija, zapravo, štiti ljudska prava, jer sprečava i suzbija nezakonita ponašanja kojima se ta prava ugrožavaju. Od policije u demokratskom društvu očekuje se još nešto: da prilikom korišćenja svojih ovlašćenja, koja joj zakon daje da bi mogla efikasno da održava red, postupa u svemu zakonito, to jest, da poštuje ljudska prava svih građana, uključujući i prava onih koji krše zakon.

Na ovaj način, funkcija policije u ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava je dvostruka: ona se pojavljuje kao nosilac funkcije stvaranja uslova za poštovanje ljudskih prava održavanjem društvenog poretka, a, s druge strane, ima obavezu da prilikom obavljanja ove funkcije sama ne zloupotrebi svoja ovlašćenja i prekrši ljudska prava.

Načela na kojima se zasnivaju ljudska prava – poštovanje ljudskog dostojanstva, univerzalnost, neotuđivost i jednakost prava - važni su principi na kojima je nastala čitava ideja ljudskih prava – zato su ovi principi izuzetno važni i u postupanju policije. Ukoliko se ovi principi poštuju, to će povećati i policijsku efikasnost i dovesti do smanjenja ili suzbijanja kriminaliteta. Međutim, ukoliko policija štiti društveni poredak tako što krši ljudska prava, onda to vodi smanjenju poverenja građana u policiju, ali i poredak koji ona predstavlja. Ukoliko je to kršenje ljudskih prava masovno, postavlja se i pitanje vrednosti koje taj društveni poredak održava. U tim situacijama dolazi do zloupotrebe vlasti od strane države. Ljudska prava obezbeđuju da građani ne postanu žrtve takve zloupo-

trebe, kao i da osiguraju obeštećenje za sebe ako postanu žrtve. Neke od ovih povreda ljudskih prava su krivična dela, na primer, mučenje ili nezakonita ubistva od strane državnih organa.

Veoma čest prigovor ljudskim pravima prilikom postupanja policije jeste da ona predstavljaju smetnju prilikom izvršenja policijskih zadataka, jer im smanjuju prostor delovanja i postupanja. Navodi se i da prilikom suzbijanja kriminaliteta policija za momenat treba da ostavi ljudska prava po strani. Međutim, od policije se ne očekuje da ona preuzme ulogu suda i da deli pravdu, već da počinioce zločina privede pravdi, ali i da pri tome postupi u skladu sa zakonom i da ih tretira saglasno pretpostavci o njihovoj nevinosti sve do izricanja sudske odluke o tome. Dakle, policija može da ograničava pojedina ljudska prava (na primer, da uhapsi određeno lice), ali to može da čini samo kad je predviđeno zakonom i po postupku koji je propisan zakonom.

Konceptu ljudskih prava nisu, dakle, strana zakonita ograničenja pojedinih ljudskih prava, ali su mu protivna bilo kakva proizvoljna ili arbitrarna ograničenja tih prava, kao i bilo koji vid povrede jednakosti građana pred zakonom.

Važno je istaći i da okrivljeni imaju ljudska prava, na primer, pravo na pravično suđenje i pravo na čovečno postupanje dok su u pritvoru. Osudom za krivično delo oni mogu izgubiti pravo na slobodu kretanja ako su osuđeni na zatvorsku kaznu, ali to nikako ne znači da su stavljeni van zakona i da više ne uživaju nijedno pravo. Takođe, prilikom policijskog postupanja, pripadnici policije ne susreću se sa osuđenim licima, već sa osobama koje su osumnjičene. Iako policajac možda misli ili je siguran da je osumnjičeni kriv, samo ga nadležni sud može proglasiti krivim.

Da bi se ovi načelni principi poštovanja ljudskih prava primenili na svakodnevni rad policije, u okviru univerzalnih i regionalnih organizacija koje se bave ljudskim pravima razvijene su praktične smernice za različite vidove vršenja policijskih dužnosti. Takav je, na primer, Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu prava, koji su razvile Ujedinjene nacije (1979), i koji sadrži opšta i posebna pravila ponašanja o upotrebi sile, zaštiti zatvorenika i odnosu prema lošem ponašanju kolega. Sličan je i Evropski kodeks policijske etike (2001), koji definiše osnovnu svrhu policije u demokratskom društvu: održavanje javnog mira, reda i zakona, zaštita i poštovanje osnovnih ličnih prava i sloboda, posebno onih sadržanih u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima (koja se primenjuje i kod nas i čini sastavni deo našeg zakonodavstva od 2004. godine), sprečavanje i borba protiv kriminala, otkrivanje kriminala, obezbeđenje pomoći i servisnih funkcija građanstvu.

Pored ovih međunarodnih instrumenata koji su specifično namenjeni policiji i policijskom postupanju, za policiju važe i sve one obaveze koje je država preuzela po osnovu potpisivanja i usvajanja međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, kao što su: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1984), Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (1950).

Ovi mehanizmi zaštite ljudskih prava treba da obezbede usklađenost domaćih propisa i njihove primene sa međunarodnim normama o ljudskim pravima. Stepem poštovanja i unapređivanja ljudskih prava se na ovaj način u svakoj državi nadgleda, a države koje krše ljudska prava u znatnijoj meri (što procenjuju nadležne službe međunarodnih organizacija) izlažu se ne samo riziku da budu proglašene za nedemokratske i izopštene iz međunarodne zajednice već i riziku od konkretne međunarodne odgovornosti.

Jačanje svesti o ljudskim pravima u svetu poslednjih 60 godina dovelo je do izmene tradicionalnog shvatanja države i njenih službi, pa tako i policijskih organa. Dok je ranije policija bila isključivo sredstvo prinude u rukama vlasti i poslednja odbrana nelegitimnog režima od sopstvenih građana, razvoj demokratskih vrednosti i svesti građana o neotuđivim ljudskim pravima u koje država ne sme da dira, doveo je do transformacije javnih organa države.

Policija se sve više shvata kao servis građana, koji je okrenut svim njenim građanima bez razlike i koji vrši svoju funkciju savetima i informacijama koji dovode do imovinske i lične bezbednosti, a time se menja i odnos policije prema građanima i odnos građana prema policiji. Termin kojim je ovaj pojam ušao u upotrebu je „policija u lokalnoj zajednici“ (community policing) i označava upravo odnos partnerstva koji se uspostavlja između građana i policije o kome smo govorili. Posebni programi obuke, senzibilizacija pripadnika policije na prihvatanje etničkih, kulturnih i drugih razlika u lokalnoj zajednici, korišćenje netradicionalnih sredstava taktike, neke su od karakteristika ovog novog odnosa.

3. Zabrana diskriminacije

Zabrana diskriminacije predstavlja princip ili preduslov uživanja ljudskih prava. Zabrana diskriminacije se prevodi kao pravo na nediskriminaciju ili načelo jednakosti. Insistiranje na jednakosti je u osnovi ideje ljudskih prava i nepoštovanje ovog principa u jednoj državi dovodi u pitanje i njen demokratski karakter i njeno opredeljenje da poštuje ljudska prava.

Termin diskriminacija potiče od latinske reči *discriminare* i značila je razlikovanje. Ovaj pojam je u početku imao neutralno značenje, ali mu je kasnije dodat pridev *nedozvoljeno*, pa mu je danas značenje nedozvoljeno ili protivpravno razlikovanje.

Određenje pojma diskriminacija najčešće se čini određivanjem onih osnova razlikovanja koji su zabranjeni (koji se diskriminišu). Svi važni međunarodni dokumenti o ljudskim pravima govore o diskriminaciji određujući njenu sadržinu. U tom smislu, Pakt o građanskim i političkim pravima u čl. 2 navodi:

Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju i garantuju svim licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji i koja potpadaju pod njihovu nadležnost, prava priznata ovim paktom bez obzira naročito na rasu, boju, pol, jezik, veru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovno stanje, rođenje ili svaku drugu okolnost.

Kao što se vidi iz navedene odredbe, nabrojane su neke od karakteristika (svojstava, statusa, okolnosti) koje predstavljaju nedozvoljene osnove za razlikovanje. Ali, to su samo neki od osnova nedozvoljenog razlikovanja, jer njihovim nabrojanjem u konkretnoj odredbi nisu navedeni svi mogući osnovi diskriminacije, već samo neki, što znači da se zabranjeni osnov može prepoznati i među onima koji nisu izričito navedeni.

Takođe, kao što se iz ove odredbe može videti, navedeni osnovi razlikovanja su karakteristike ljudi koje su urođene i koje se za života ne mogu ili teško mogu menjati. To su osobine koje čovek ne bira svojom voljom, pa zbog toga ne postoji razuman osnov za bilo kakvo razlikovanje ljudi zbog navedenih svojstava.

Princip nediskriminacije, princip zakonitosti i princip srazmernosti čine tri najvažnija principa poštovanja ljudskih prava policije u demokratskom društvu. Dok zakonitost znači striktno poštovanje zakona u postupanju policije, a srazmernost dužnost policije da u vršenju svih svojih zadataka i primenjivanju svojih ovlašćenja uvek teži ka uspostavljanju ravnoteže između potrebe da zaštiti i poštuje ljudska prava, na jednoj strani, i potrebe da efikasno zaštiti druge vrednosti društvenog poretka, na drugoj strani, zabrana diskriminacije znači i nediskriminaciju policije u postupanju prema građanima, ali i odgovornost u sprečavanju diskriminacije od strane drugih kada diskriminišu druge (najčešće pripadnike ugroženih grupa u društvu).

Zbog naročite opasnosti diskriminacije koja se vrši po pojedinim osnovima, usvojeni su međunarodni dokumenti koji se specijalno odnose na zabranu takvih vidova diskriminacije. Reč je, najpre, o zabrani diskriminacije po osnovu rase, na koju se odnose Deklaracija UN o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1963) i Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1966). Zatim, tu su posebni međunarodni dokumenti o zabrani diskriminacije pripadnika manjinskih, etničkih, jezičkih i verskih grupa, na koje se odnose Deklaracija UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina (1992), Deklaracija UN o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije zasnovane na veri ili uverenjima (1981) i Okvirna konvencija Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (1994). Postoje i posebni međunarodni dokumenti koji se odnose na zabranu diskriminacije dece, žena, radnika migranata, stranaca i lica bez državljanstva, izbeglica i još nekih kategorija stanovništva koje se inače obuhvataju pojmom „posebno osetljive” ili „posebno ugrožene grupe”. Važno je imati u vidu da zabrana diskriminacije ne znači bukvalno jednak tretman svih lica, već da ona obuhvata i neophodnost drugačijeg, obzirnijeg postupanja prema pojedinim kategorijama lica, kao što su deca, mladi ili stara lica, žene, apatridi, izbeglice, žrtve nasilja i još neke kategorije lica. Kada bi se prema takvim licima postupalo isto kao i prema ostalima, to bi značilo upravo njihovu diskriminaciju. Zato je ovde reč o razlikovanju koje je pozitivnog karaktera (tzv. *pozitivna diskriminacija ili afirmativna akcija*) i koje je potrebno da bi se takve grupe stanovništva adekvatnije zaštitile.

4. Zabrana mučenja i svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kazni

Po svom značaju, zabrana torture zauzima izuzetno visoko mesto na listi zahteva koji se postavljaju u vezi sa delatnošću policije u demokratskom društvu, a pre svega zato što se policija, i to u većini zemalja sveta, pojavljuje kao najčešći prekršilac ove zabrane (uz druge službe bezbednosti i zatvorske službe).

Zabrani torture, odnosno mučenja, kao i svih drugih nečovečnih i ponižavajućih kazni i postupaka, u celini su posvećene dve značajne međunarodne konvencije: Konvencija UN protiv torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka (1984) i Evropska konvencija za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja (1987). I drugi međunarodni dokumenti sadrže izričitu zabranu torture. U tim dokumentima se na zabranu torture gleda kao na apsolutno zabranjeno postupanje. Ona se ne može pravdati ponašanjem žrtve, naređenjima pretpostavljenih ili vanrednim okolnostima, stanjima rata ili ratne opasnosti ili ugroženosti nacionalne bezbednosti na drugi način. Da bi se tortura efikasnije suzbijala, ustanovljena su i posebna međunarodna tela za borbu protiv torture, kojima se mogu obraćati građani država potpisnica ovih konvencija – Komitet UN protiv torture i Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Evropski sud za ljudska prava, pored toga što može da odlučuje o pojedinim slučajevima torture, svojim presudama je doprineo detaljnijem određivanju pojmova mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja. Prema praksi tog suda, *mučenje* predstavlja teži oblik nečovečnog postupanja, posebno je obeležen namernim nečovečnim postupanjem koje prouzrokuje veoma ozbiljnu i surovu patnju, a često ga karakteriše cilj koji se sastoji u iznuđivanju informacija ili priznanja, ili u kažnjavanju. *Nečovečno postupanje ili kažnjavanje* predstavlja kategoriju opštiju od mučenja i odnosi se na nanošenje intenzivnih fizičkih i psihičkih patnji. *Ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje* jeste ono kojim se grubo ponižava pojedinac pred njim samim ili pred drugima ili se navodi da postupa protiv svoje savesti ili volje (na primer, zlostavljanje radi izazivanja straha, bola i inferiornosti da bi se pojedinac ponizio ili osramotio, sa namerom da se eventualno slomi njegov fizički i moralni otpor). Takvo postupanje, da bi bilo kažnjivo, treba da bude određenog intenziteta i da izaziva određene posledice.

Zabrana torture se ogleda u još jednom načelu, a to je pravilo da država ne sme da izruči ili protera stranca u drugu državu gde će biti izložen zlostavljanju. Da bi se ovo pravilo nevraćanja (non-refoulement) poštovalo, moraju da postoje osnovani razlozi da se veruje da će osoba biti proganjana po osnovu rase, vere, državljanstva itd, što se procenjuje u svakom konkretnom slučaju.

5. Pravo na život

Pravo na život svakako spada u najvažnija ljudska prava. Bez postojanja ovog prava katalog ljudskih prava bi bio besmislen jer je život osnovno ljudsko dobro i zaštićen je svim međunarodnim i domaćim propisima. Najčešće se ovo pravo reguliše odredbama kao što je ona u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima: „Svako ljudsko biće ima urođeno pravo na život. Ovo pravo mora biti zaštićeno zakonom. Niko ne može biti samovoljno lišen života.“

Međutim, kao što se vidi iz ove odredbe, ovo pravo nije apsolutno zajemčeno. Postoje situacije u kojima se lišenje života ne smatra kršenjem prava na život. To se dešava kada se primeni apsolutno nužna sila radi odbrane nekoga od nezakonitog nasilja, da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode i prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune. Zakonom se, dakle, moraju tačno predvideti uslovi pod kojima se preduzimaju akcije koje mogu da prouzrokuju nečiju smrt. Ovi propisi se prvenstveno odnose na policiju. Iz toga sledi da policija u obavljanju svih svojih operacija mora maksimalno da poštuje pravo na život kao najosnovnije ljudsko pravo i da njemu mora dati prednost pred bilo kojom drugom vrednošću koju treba da zaštiti. Isto tako, policija je dužna da preduzme mere za zaštitu zdravlja i života lica koja se nalaze u policijskom pritvoru ili prema kojima primenjuje mere prinude ili su žrtve krivičnih dela.

Lišenje života kao nenameravana posledica upotrebe policijske sile može se moralno opravdati jedino nužnošću da se zaštiti život drugog ili drugih lica kao vrednost istog ranga. To znači da upotreba potencijalno smrtonosne sile prema nekom licu od strane policije mora uvek da ima za cilj odbranu drugog ljudskog života, tj. života drugog lica koje je ugroženo akcijom lica prema kome se sila upotrebljava. S obzirom na značaj ovog pitanja, zakonom se detaljno propisuju situacije i procedure za upotrebu sile, a naročito za upotrebu vatrenog oružja. Da bi pravo na život bilo potpunije zaštićeno, podrazumeva se obaveza sprovođenja službene istrage kad god se dogodi lišenje života ili telesna povreda lica do koje je došlo usled upotrebe sile od strane službenih lica države.

Pravo na život obuhvata i pravo da se život štiti od ugrožavanja. To se može dogoditi kada se država ili službena lica države ne staraju dovoljno o zaštiti života svojih građana.

6. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Pod pravom na slobodu ličnosti se, pre svega, podrazumeva pravo na fizičku slobodu. Ono podrazumeva mogućnost slobodnog kretanja određenog lica. Iako se ropstvo najčešće vezuje za prošlost i kao takvo je zabranjeno u svim zemljama sveta, savremene forme ropstva su još uvek prisutne u svetu, a takav oblik ropstva je položaj sličan ropstvu (koji se određuje i kao lična zavisnost). Dopunska konvencija o ukidanju ropstva iz 1956. godine definiše položaj sličan ropstvu kao ličnu zavisnost koja rezultira u prinudi da se obavljaju poslovi ili pružaju usluge protivno sopstvenoj volji. Pored toga, prinudni rad je još jedan pojam suprotan slobodi ličnosti. Prinudni rad se definiše kao rad ili usluga koji se od nekog iziskuju bez njegovog pristanka ili pod pretnjom kazne. U pravo na slobodu ličnosti spadaju i zabrana nezakonitog i samovoljnog lišenja slobode i prava lica lišenih slobode.

7. Najznačajniji dokumenti iz oblasti ljudskih prava

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950)
- Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka (1984)
- Evropska konvencija za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja (1987)
- Kodeks UN o ponašanju lica odgovornih za primenu zakona (1979)
- Deklaracija Saveta Evrope o policiji (1979)
- Evropski kodeks policijske etike (2001)
- Osnovni principi UN o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane službenika zaduženih za primenu zakona (1990)
- Skup principa UN za zaštitu svih lica koja su na bilo koji način pritvorena ili zatvorena (1988)
- Pravila UN o zaštiti mladih lica koja su lišena slobode (1990)
- Deklaracija UN o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti (1985)

PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA I RAZLIKOVANJE OD SLIČNIH BEZBEDNOSNIH FENOMENA

1. Problem prepoznavanja trgovine ljudima

Trgovina ljudima na prostoru naše zemlje, u značenju i obimu koji danas ima, relativno je novija pojava, i to je razlog nepostojanja ne samo sistematizovanog naučnog znanja o ovom bezbednosnom problemu već i nepreciznosti i nepostojanja njegovog jedinstvenog naziva. Ovakvo stanje u terminološkom obeležavanju bezbednosnih pojava i njihovih elemenata stvorilo je konfuziju koju karakteriše obeležavanje istih pojava različitim terminima, obeležavanje različitih pojava istim terminima, stvaranje nepotrebnih sinonima i homonima, te korišćenje nenaučnog pojmovno-kategorijalnog aparata. Stoga je neophodno razgraničiti značenje termina koji se mogu sresti u teoriji i praksi, a koji se direktno ili indirektno odnose na trgovinu ljudima.

Krijumčarenje ljudi i prostitucija su najčešće pogrešno korišćeni termini kada je u pitanju trgovina ljudima te će, stoga, njima biti posvećena posebna pažnja. Pre toga moraju se identifikovati vidovi i oblici ispoljavanja trgovine ljudima u bezbednosno–kriminalističkoj praksi.

2. Vidovi i oblici trgovine ljudima

Uvažavajući princip individualnosti bezbednosnih pojava, odnosno nemogućnosti njihovog pojavljivanja u apsolutnoj istovetnosti, nastojaćemo da klasifikujemo pojavne oblike trgovine ljudima, na osnovu indukcije i generalizacije bitnih fenomenoloških obeležja identifikovanih slučajeva u bezbednosnoj praksi. Ponuđenim tipologijama svakako se ne iscrpljuju mogućnosti novih klasifikacija.¹

Teorijski, ne postoje pravila u pogledu pola ili godina života žrtava niti oblika ispoljavanja trgovine ljudima. Konkretni slučajevi u bezbednosnoj praksi mogu se identifikovati kao neka od mogućih kombinacija vidova i oblika trgovine ljudima koje ćemo ponuditi.

Pripadnici subjekata bezbednosti morali bi da poznaju karakteristike svih formi trgovine ljudima kako bi im posvetili podjednaku pažnju, uz oprezniji i organizovaniji pristup u suprotstavljanju opasnijim i složenijim oblicima. Neidentifikovanje ovih pojava podstiče njihov razvoj, a nerazlikovanje od sličnih fenomena najčešće dovodi do oslobađanja zločinaca i sekundarne viktimizacije žrtava.

¹ O tipologiji formi trgovine ljudima opširnije u – Mijalković S.: *Trgovina ljudima*, BeoSing, Beograd, 2005, str. 82–103.

U kriminalističko-bezbednosnoj praksi mogu se identifikovati oblici trgovine ljudima različitog stepena društvene opasnosti. Različiti rizik, pretnja ili opasnost po bezbednost države, društva ili pojedinca, zahteva i različite pristupe u njihovoj prevenciji i suzbijanju.

2.1. „Običajna“ i „kriminalna“ trgovina ljudima

Prema *stepenu društvene opasnosti* koju predstavljaju, mogu se razlikovati „običajna“ i „kriminalna“ trgovina ljudima.

Slučajevi *običajne trgovine ljudima* (tradicionalne, „neprave“) nemaju za cilj nikakvu eksploataciju lica, već su deo verovanja i običaja naroda. Takvi običaji, koji su, zapravo, rudimentarni oblici trgovine ljudima, indikator su položaja žene u tradicionalnim i patrijarhalnim društvima. Tipičan primer ovakvog oblika trgovine ljudima jeste kupovanje neveste u Srbiji, naročito u njenim južnim i jugoistočnim regijama, gde postoji običaj da dever, koji je inače najstariji neoženjeni brat mladoženje, kupuje nevestu od njenog najstarijeg neoženjenog brata.² Ovakvi običaji mogu se zloupotrebiti u kriminalne svrhe.

„Kriminalna“ trgovina ljudima³ obuhvata sve ostale oblike, izražene u domaćoj i međunarodnoj bezbednosnoj problematici. Njihovo osnovno obeležje je protivpravnost, odnosno pravna zabranjenost. Manifestuju se kroz sledeće oblike:

– *običajno-kriminalne*, koji predstavljaju kombinaciju običajnih i kriminalnih oblika trgovine ljudima. Kod „prodavca“ ne postoji namera da izvrši krivično delo, već da po običajima uda svoju kćer ili oženi sina. Posledica je kriminalna i svodi se na zasnivanje ropskog odnosa i eksploataciju lica od strane onog ko ga je navodno po običajima kupio radi braka;

Na primer, često se zloupotrebljava običaj Roma da se devojka prodaje budućem suprugu, naročito prilikom sklapanja tzv. „dečjih brakova“ i „brakova na neviđeno“. Tako je novosadska policija uhapsila LJ. Nikolića (55) iz Veternika pod sumnjom da je krajem januara 2003. godine od oca kupio maloletnu S. Š. iz Samoša, i odveo je u Italiju da se bavi prosjačenjem, prostitucijom i krađama. Nikolić je maloletnicu kupio pod izgovorom da će je po romskim običajima udati za svog unuka u Italiji.⁴

– *pojedinačne*, koje odlikuje svesna i namerna „kupoprodaja“ lica, s ciljem sticanja protivpravnog profita: „prodavca“ od prodaje lica, „kupca“ od naknadne eksploatacije. Takav oblik trgovine ljudima može se javiti u tri modaliteta:

a) *pojedinac-pojedincu*, kada pojedinac ili porodica proda svog člana drugoj porodici ili pojedincu, ne vodeći računa o njegovoj daljoj sudbini (npr. radi ilegalnog usvojenja);

² Uporedi sa običajima Roma i Vlaha u Timočkoj Krajini: *Seks trafficking i tranzicija*, Odbor za ženska ljudska prava – JUCA, Bor, 2002, str. 12.

³ O besmislenosti sintagme ilegalna/kriminalna trgovina ljudima kasnije će biti više reči. Ovde se koristi s ciljem razlikovanja krivičnih dela od običajnih oblika trgovine ljudima.

⁴ „Nevesta završila u ropstvu“, Glas javnosti, 8. mart 2003.

Najveći broj sudskih odluka o usvojenju u Grčkoj donosi se na osnovu dogovora prirodnih roditelja i bračnog para koji želi da usvoji dete, što ostavlja velike mogućnosti za trgovinu decom. Cena deteta je od oko deset hiljada evra za romsku decu do trideset hiljada evra za bebe drugih nacionalnosti.⁵

- b) *pojedinaac – kriminalnoj grupi*, kada pojedinac proda neko lice ili porodica proda svog člana kriminalnoj grupi. U ovom slučaju ne postoje elementi organizovanosti s obe strane („kupca i prodavca“), već samo sa strane „kupca“. Pojedinac koji prodaje lice svestan je buduće eksploatacije žrtve i time najčešće „otplaćuje ranija dugovanja“ prema kriminalnoj grupi;

Takvi oblici se takođe mogu uočiti u životu romske populacije: porodice su prodavale svoju decu organizovanim kriminalnim grupama koje su ih potom transportovale u Italiju i uključivale u mreže prosjačenja ili dečje prostitucije.⁶

- v) *kriminalna grupa – organizovanoj kriminalnoj grupi*, kada kriminalna grupa koja se ne može smatrati organizovanom, posle izvršenog krivičnog dela otmice ili prevare proda žrtvu organizovanoj kriminalnoj grupi. Grupa nije čvrsta, ne bavi se trgovinom ljudima, već su takve trenutne okolnosti (potreba za novcem, nedobijanje „otkupa“ za žrtvu otmice i sl.) i u Smederevu je grupa od tri muškarca i jedne žene otela, mučila i, pošto nije dobila otkup, prodala sedamnaestogodišnju devojčicu organizovanoj kriminalnoj grupi za 200 evra.⁷

- *organizovane*, koje odlikuje visok stepen organizovanosti, kontinuiranost kriminalne delatnosti, masovnost nosilaca ugrožavanja i žrtava, multimanifestnost eksploatacije žrtava i visok stepen društvene opasnosti. Manifestuju se u obliku:

- a) *prodaja usluga, ne i lica*, kada organizovana kriminalna grupa ne prodaje žrtvu drugom, već sama organizuje njenu eksploataciju (npr. kroz prostituciju);
- b) *organizovana kriminalna grupa – pojedincu*, kada organizovana kriminalna grupa trguje ljudima u vidu „privredne delatnosti“, zavisno od potražnje svojih klijenata, i
- v) *organizovana kriminalna grupa – organizovanoj kriminalnoj grupi*, koji se odlikuje izuzetnom organizovanošću obe strane učesnice „kupoprodaje“, uz izraženu kontinuiranost ovog oblika „krimi biznisa“ koji se ogleda u stalnom doturanju tzv. „svežeg mesa“.

⁵ „Aferu otkrila TV“, Večernje novosti, 17. februar 2003.

⁶ *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe – Current Situation and Responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, The Federal Republic of Yugoslavia, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Romania*, UNICEF – UNOHCHR – OSCE – ODIHR, 2002, p. 7. Veza između strana u kupoprodaji nije stalna, već pojedinačna, ali organizovana.

⁷ „Za devet meseci 2002. u Srbiji je nestalo 60 devojaka i žena. Ostala mi je samo nada da je moje dete možda kod nekog bogatog Albanca koji je čuva samo za sebe“, Nedeljni telegraf, 11. decembar 2002.“

2.2. Trgovina ljudima u nacionalnim okvirima i na međunarodnom nivou

Prema *prostornom kriterijumu*, trgovina ljudima se može realizovati na nacionalnom i na međunarodnom nivou. Trgovina ljudima *na nacionalnom nivou* podrazumeva da žrtve u procesu trgovine ne prelaze državnu granicu svoje zemlje, pri čemu kriminalna grupa koja se time bavi može biti i transnacionalna. To znači da se trgovina ljudima može odvijati na *lokalnom*, *regionalnom* i na tzv. *centralnom nacionalnom nivou*. Podaci Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) pokazuju da je u svetu obim trgovine ljudima na nacionalnom nivou u stalnom povećanju.⁸

Trgovina ljudima *na međunarodnom nivou* podrazumeva kretanje, odnosno transportovanje žrtava van područja zemlje porekla. Može se odvijati na prekograničnom nivou (između dveju susednih zemalja), na međunarodnom regionalnom nivou (na području više zemalja jednog regiona) i na globalnom (interkontinentalnom) nivou.

Poseban oblik prekogranične trgovine ljudima je tzv. *jednodnevna* ili *vi-kend* trgovina ljudima („one-day“ ili „week-end“ trafficking), pri čemu se najčešće žene ili deca periodično transportuju preko državne granice radi njihove jednodnevne ili vikend seksualne eksploatacije, a potom vraćaju u zemlju porekla, odnosno privremene destinacije.⁹

Ponekad trgovci ljudima prebacuju devojke iz jedne zemlje u drugu i na duže vreme, do nekoliko nedelja. To im omogućava da klijentima više zemalja redovno obnavljaju „ponudu“. Žrtve često imaju boravište na jednoj strani granice, a seksualno su eksploatisane na drugoj strani. Time što žrtve „ne rade“ u zemlji u kojoj borave, umanjuje se mogućnost istrage i smanjuju rizici njihovih podvođača.¹⁰

Slično tome, postoji i tzv. *sezonska*, odnosno *privremena trgovina ljudima* („season“ trafficking) koja se vezuje za seksualnu eksploataciju žrtava kroz međunarodni „seks turizam“ koji se intenzivira u određenim turističkim mestima, u pojedinim periodima godine.

Na primer, na području Hrvatskog primorja tokom letnjih sezona „privremeno se trguje ženama“ iz Bosne i Hercegovine, a potom se vraćaju nazad.¹¹

⁸ *Trafficking in Human Beings: Implications for the OSCE*, OSCE – ODIHR Background Paper, Warsaw, 1999, p. 21.”

⁹ Isto, str. 18.

¹⁰ Vidi: Chassagne, P.; Gjeloshaj, K.: Nasilje i eksploatacija mladih žena: mobilnost i jačanje mreža albanske prostitucije, *Temida*, broj 1, Beograd, 2004, str. 32.”

¹¹ *Praćenje fenomena trgovine ljudima – Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija*, Međunarodna organizacija za migracije, Beograd, 2006, str. 39.”

2. 3. Trgovina muškarcima, ženama i decom

Prema *biofiziološkim odlikama žrtava* (pol i uzrast), trgovina ljudima može se manifestovati kao *trgovina muškarcima*, *trgovina ženama* i *trgovina decom* (muškog i ženskog pola). Ovu klasifikaciju, zavisno od konkretnih zakonskih rešenja nekih zemalja, dopunjuje i kriterijum životnog (starosnog) doba lica. Tako je moguće razlikovati bebe, decu, odrasla lica, odnosno različite kategorije lica određenih godina života (npr. 14, 16, 18, 21 godina i sl.). Kakva je logika ove klasifikacije? U nekim zemljama ne sankcioniše se trgovina muškarcima; u drugim se sankcioniše isključivo trgovina decom; u trećim zemljama sankcioniše se trgovina ženama, dok trgovina decom predstavlja teži oblik ove pojave; u nekim zemljama je, pored trgovine decom, i trgovina mlađim punoletnim licima kriterijum za kvalifikaciju težeg oblika krivičnog dela.

Svako kategorisanje žrtava prema polu je diskriminatorni akt. Zbog toga treba težiti usaglašavanju nacionalnih zakonodavstava prema univerzalnim međunarodnim standardima koji pod pojmom čovek podrazumevaju muškarce, žene i decu oba pola. Posledica „višestrukih standarda“ je različito tretiranje istih bezbednosnih pretnji u različitim zemljama, što je smetnja međunarodnoj policijskoj, sudskoj i sličnoj saradnji. S druge strane, strože sankcionisanje izvršilaca krivičnih dela prema mlađim licima ima veći preventivni efekat.

2. 4. „Dobrovoljna“ i prisilna trgovina ljudima

Dalje, s obzirom na *lični odnos i stav žrtve prema položaju u kojem se nalazi*, postoje tzv. dobrovoljna i prisilna trgovina ljudima. „Dobrovoljna“ trgovina ljudima podrazumeva odobravanje žrtve da bude objekt trgovine, odnosno eksploatacije.

„Ovde je super, najlepše mesto koje sam očekivala. Bila sam tri meseca u Austriji, ali tamo nije za mene... Vratila sam se ovde opet. Ovde je super, milina, niko nas ne dira, same smo u kući, gazda je super, on nas poštuje, mi njega poštujemo. Sve je super i nemamo problema; došla sam iz Ukrajine sa drugaricom Aksanom da zaradim pare. Ovde je dobro i sviđa mi se.“¹²

Od toga treba razlikovati slučajeve u kojima su lica prevarom i obmanom da će se baviti nekim poslom ili prostitucijom dovedene u ropski položaj i eksploatisane. Drugim dopunskim Protokolom predviđeno je da pristanak žrtve trgovine ljudskim bićima na nameravanu eksploataciju ne isključuje postojanje krivičnog dela i krivične odgovornosti.

Prisilna trgovina ljudima podrazumeva odsustvo saglasnosti žrtve da bude predmet trgovine i eksploatacije, odnosno upotrebu raznih oblika prinude prema žrtvi.

¹² Izjave dve žrtve dobijene metodom intervjua u istraživanju trgovine ljudima u Srbiji. Dimčevska, A.; Janković, I.: *Trgovina ljudima izbliza*, Beosupport, Beograd, 2003, str. 27.”

Dobrovoljnost žrtve može da znači da u konkretnom slučaju nije reč o trgovini ljudima, već o nekom drugom krivičnom delu (npr. o posredovanju u vršenju prostitucije). S druge strane, to je ponekad indikator da su kod žrtve nastupili izvesni duševni poremećaji, te je ravnodušna usled nepostojanja svesti o tome šta joj se događa. Možda se prema njoj primenjuju posebne tehnike kontrole i održavanja u pokornosti, poput hipnoze i zloupotrebe droga, te se i posle otkrivanja i pružanja pomoći, ona vraća „svojim vlasnicima“.

2. 5. Ostale klasifikacije

Najzad, s obzirom na *vid eksploatacije kojem je žrtva izložena*, trgovina ljudima se može manifestovati u više vidova i oblika, i to kao tzv.: seksualno ropstvo, radno ropstvo, ilegalno usvojenje, prinudni brak, oduzimanje ljudskih organa ili delova tela, prinudno vršenje kriminalnih radnji, prinudno učešće u oružanim sukobima i kao „preprodaja ljudi“ bez izlaganja drugim vidovima eksploatacije od strane „preprodavca“.

Navedena klasifikacija ne predstavlja vidove i oblike trgovine ljudima, već vidove i oblike eksploatacije žrtava. Ovo su termini koji imaju konkretno značenje, ali su nepravilno formulisani. Na primer, umesto termina seksualno ropstvo, ispravnije je reći trgovina ljudima s ciljem seksualnog eksploatisanja žrtava. Međutim, ovakvi nazivi se čine predugim te je često lakše upotrebiti skraćenicu koju drugi lakše razumeju umesto „rogobatne“ naučne terminologije.

Nastojanje klasifikovanja i deskripcije formi trgovine ljudima učinjeno je iz pedagoških i teorijskih razloga, radi lakšeg sagledavanja mogućih modaliteta njene manifestacije. Navedenim klasifikacijama ne iscrpljuju se druge moguće klasifikacije.

3. Razlika između trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi

3.1. Šta je krijumčarenje ljudi – migranata

Termini trgovina ljudima i krijumčarenje ljudi dugo su smatrani sinonimima, bez jasne izdiferenciranosti i distinkcije. Međutim, postoji razlika, a analizom značenja ovih termina definisanih međunarodnim aktima, ona je i više nego očigledna.

Pod *krijumčarenjem migranata (ljudi)* podrazumeva se obezbeđivanje ilegalnog ulaska u stranu državu licu koje nije njen državljanin ili nema stalni boravak, a radi sticanja, na neposredan ili posredan način, finansijske ili druge materijalne koristi. Pod ilegalnim ulaskom podrazumeva se prelazak državne granice bez pridržavanja i poštovanja neophodnih uslova za legalan ulaz u zemlju prijema.¹³

Najnovijim Krivičnim zakonikom¹⁴ je (istoimenim krivičnim delom, članom 350), između ostalog, definisan *nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi*. Ovo krivično delo ima više oblika.

Osnovni oblik sastoji se u prelaženju ili pokušaju prelaženja granice Srbije (i Crne Gore) bez propisane dozvole, naoružano ili upotrebom nasilja. U takvim slučajevima reč je o tzv. *neorganizovanim ilegalnim migracijama*.

Drugi osnovni oblik ovog krivičnog dela izvršiće lice koje, u nameri da sebi ili drugom pribavi kakvu korist, omogućava drugom nedozvoljeni prelaz granice Srbije (i Crne Gore) ili nedozvoljeni boravak ili tranzit kroz Srbiju (i Crnu Goru) licu koje nije državljanin Srbije (i Crne Gore). U navedenim slučajevima može da bude reči i o tzv. *poluorganizovanim i o organizovanim ilegalnim migracijama*.

Teži oblik postojaće ukoliko je drugi osnovni oblik dela učinila organizovana grupa, zloupotrebom službenog položaja ili na način kojim se ugrožava život ili zdravlje lica čiji se nedozvoljeni prelaz granice Srbije (i Crne Gore), boravak ili tranzit omogućava ili je krijumčaren veći broj lica. Ukoliko je migrante krijumčarila organizovana grupa, reč je o tzv. *organizovanim ilegalnim migracijama*. U drugom slučaju reč je o tzv. *poluorganizovanim ilegalnim migracijama*, što je istovremeno i indicija koja ukazuje na organizovane ilegalne migracije.

Prema tome, krijumčarenje ljudi predstavlja posredničku delatnost kojom se olakšava ilegalan ulazak u zemlju preko nacionalne granice, uz saglasnost lica koja su predmet – objekt krijumčarenja.

¹³ (Član 3) Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6, 27. jun 2001.

¹⁴ *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005.

3.2. Dominantne razlike između krijumčarenja ljudi i trgovine ljudima

Komparativnom analizom predstavljenih određenja, može se doći do sledećih zaključaka:

- krijumčarenje ljudi podrazumeva postojanje želje ilegalnog migranta da pređe državnu granicu, od čega može odustati u svakom trenutku (princip dobrovoljnosti)¹⁵, dok žrtva trgovine ljudima najčešće nema takvu mogućnost;
- lica koja žele ilegalan ulazak u drugu zemlju najčešće prva kontaktiraju krijumčare migranata, dok trgovci ljudima na razne načine regrutuju žrtve stupajući prvi u kontakt sa njima¹⁶
- prokrijumčareni migranti su posle prelaska državne granice slobodni, a žrtve trgovine ljudima nisu;
- prema licima kojima se trguje najčešće se primenjuje sila, odnosno prinuda, što nije slučaj s krijumčarenim migrantima;
- žrtve trgovine ljudima su eksploatisane, što najčešće ne važi za prokrijumčarene migrante;
- krijumčarenje migranata nužno zahteva prelaženje državne granice, a trgovina ljudima se može odvijati unutar nacionalnih granica zemlje;
- krijumčarenje ljudi predstavlja delikt protiv države, dok je trgovina ljudima uperena prema licu, tako da je u prvom slučaju pasivni subjekt krivičnog dela država, a u drugom pojedinac;
- trgovinom ljudima krše se ljudska prava žrtava, dok se krijumčarenjem migranata povređuju propisi o prelaženju državne granice (što ne isključuje mogućnost kršenja ljudskih prava ilegalnih migranata);
- krijumčarenje ljudi je Krivičnim zakonikom svrstano u grupu krivičnih dela protiv javnog reda i mira, dok su krivična dela trgovine ljudima svrstana u grupu krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Time se trgovina ljudima, prema ozbiljnosti posledica, izjednačava s genocidom, ratnim i sličnim zločinima koji ne zastarevaju;
- krijumčarena lica su (u materijalnom smislu) prestupnici propisa o prelaženju državne granice koje, prema aktuelnim tendencijama u međunarodnom pravu, ne treba sankcionisati (jer su žrtve organizovanog kriminala, odnosno loših egzistencijalnih uslova ili diskriminacije u zemljama iz kojih nastoje da odu). S druge strane, nesporno je da su žrtve trgovine ljudima žrtve krivičnog dela u pravom smislu reči;

¹⁵ Salt, J.; Hogarth, J.: The dichotomy between „Trafficking“ and „Smuggling“, *Migrant Trafficking and Human Smuggling in Europe*, IOM, Geneva, 2000, p. 20–23.

¹⁶ *Trgovina so luie* (osnoven materijal), Nacrt (ažurirana verzija od 14-ti Januari 2003), Pakt za stabilnost Jugoistočne Evrope – Radna grupa za trgovinu ljudskim bićima (Ocena vladinih struktura i politika za borbu protiv trgovine ljudskim bićima u zemljama Jugoistočne Evrope), Skopje,

- pojam krijumčarenja ljudi je uži od pojma trgovine ljudima. Krijumčarenje migranata može da bude faza u procesu trgovine ljudima, a može i da pre-raste u trgovinu ljudima ukoliko krijumčari prodaju prokrijumčarene osobe ili nad njima zasnuju ropski odnos.

3. 3. Značaj razlikovanja ovih fenomena

Značaj razlikovanja ovih dvaju fenomena ogleda se u pravilnoj kvalifikaciji pojava ugrožavanja, što je uslov efikasne kaznene i kriminalne politike. Ovo zato što je trgovina ljudima očigledno društveno opasnija pojava. Tu, svakako, treba biti oprezan jer je moguće da se iza navodnog krijumčarenja ljudi krije trgovina ljudima, odnosno da trgovci ljudima nastoje da svoje aktivnosti prikažu kao krijumčarenje migranata. Takođe, razlikovanje je bitno i zbog pružanja pomoći žrtvama. Iako svaka žrtva krivičnog dela zahteva jednak tretman, veću pažnju trebalo bi posvetiti žrtvama trgovine ljudima, upravo zbog većeg stepena njihove traumatizacije nastale usled primene sile i zasnovanog ropskog položaja.

Osim toga, u nekim zemljama krijumčareni migranti se još uvek sankcionišu kao prestupnici, suprotno dopunskim Protokolima. Nerazlikovanje trgovine ljudima od krijumčarenja ljudi može dovesti do sankcionisanja žrtava trgovine ljudima. Upravo zbog mogućih zabluda i zloupotreba, postoje mišljenja da bi se bilo kakva aktivnost koja se odnosi na krijumčarenje ljudi, naročito žena i dece, prvenstveno morala podvoditi pod trgovinu ljudima. Time bi se žrtve trgovine ljudima maksimalno zaštitile, po cenu da se ilegalni migranti oslobode krivične odgovornosti.

Poznavanje obima i pravilno tumačenje sadržaja pojma organizovana ilegalna migracija uslov je za njeno prepoznavanje, što nesporno ima i preventivne i represivne efekte. Pravilno korišćenje pojmovno-kategorijalnog aparata neophodno je za osnovnu komunikaciju, za izbegavanje zabuna, zabluda i višestrukih standarda u tretiranju bezbednosnih pojava. Pravilnim identifikovanjem i označavanjem bezbednosnih problema omogućava se sagledavanje njihovih trendova, njihovo praćenje i adekvatno reagovanje sistema bezbednosti.

4. Razlika između trgovine ljudima i prostitucije

4. 1. Šta je prostitucija

Pored krijumčarenja migranata, trgovina ljudima je bezbednosni problem koji se najčešće zamenjuje sa prostitucijom, tako što se između tih dveju pojava stavlja znak jednakosti, odnosno tako što se žrtve trgovine ljudima smatraju prostitutkama. Stoga je neophodno napraviti distinkciju između ovih dvaju fenomena.

Pod *prostitucijom* se podrazumeva seksualni odnos kojeg karakterišu plaćanje (najčešće u novcu), ekstreman promiskuitet i emocionalna ravnodušnost prema partneru i samom seksualnom činu.¹⁷

Iz navedene definicije se može zaključiti da su bitne odlike prostitucije sledeće:

- povezivanje svakog seksualnog odnosa sa novcem ili kakvom drugom koristi;
- ekstreman seksualni promiskuitet, odnosno vezanost za veliki broj različitih, ali i nepoznatih partnera i
- emotivna ravnodušnost ne samo prema seksualnom zadovoljstvu već i prema partneru.

Smatra se da poslednja dva elementa sve više gube značaj usled savremenih društvenih promena i izmena onih normi koje se odnose na seksualnu slobodu, krize institucije braka i zanemarivanja patrijarhalnih zahteva, tako da veza između novca i seksualne eksploatacije ostaje najvažnije i trajno obeležje prostitucije.¹⁸

4. 2. Najbitnije razlike između prostitucije i trgovine ljudima

Upoređenjem iznetih određenja prostitucije i trgovine ljudima, može se zaključiti:

- prostitucija je kao socijalna devijacija znatno *širi* pojam i može se odvijati nezavisno od bilo kakve trgovine ljudima. U smislu eksploatacije žrtava trgovine ljudima, prostitucija je *uži* pojam i predstavlja jedan od oblika seksualne eksploatacije žrtava;
- trgovina ljudima je izuzetno složen bezbednosni problem koji u sebi sadrži više pojedinačnih oblika ugrožavanja, dok je prostitucija manje složen problem;
- prostitucija počiva na principu dobrovoljnosti i s njom se može prekinuti po želji prostitutke, dok je kod seksualne eksploatacije žrtava trgovine ljudima to retkost (usled prisile, stanja zavisnosti i sl.);

¹⁷ Jeftović, M.; Milašinović, S.: *Samougrožavanje društva – socijalno-patološke devijacije*, Sinex, Beograd, 2002, str. 143.

¹⁸ *Isto*, str. 143–144.

- prostitucija može da bude neorganizovana (pojedinačni slučajevi prostitucije), dok je seksualno eksploataisanje žrtava trgovine ljudima uvek organizovano ili poluorganizovano;
- prostitucija je u nekim zemljama dozvoljena, dok je trgovina ljudima svuda zabranjena;
- prostitucija predstavlja oblik samougrožavanja lica koje se njome bavi, dok trgovina ljudima predstavlja oblik ugrožavanja bezbednosti žrtve od strane trgovaca ljudima;
- prostitucija sa sobom nosi niži stepen društvene opasnosti (društvena štetnost) za razliku od trgovine ljudima, te je stoga prostitucija najčešće prekršaj (u našem zakonodavstvu prekršaj protiv javnog reda i mira), a trgovina ljudima krivično delo;
- sa krivičnog aspekta, prostitutka je prekršilac zakona (ukoliko je prostitucija zakonom zabranjena, mada je reč o žrtvi ekonomske bede, lo šesocijalne politike države, nasilja korisnika seksualnih usluga, socijalnog okruženja koje je stigmatizuje itd.), dok je lice kojim se trguje žrtva krivičnog dela ili više njih;
- prostitutka ostvaruje protivpravni profit i zadržava ga za sebe (neorganizovana prostitucija) ili najčešće dobija deo tog profita (organizovana prostitucija), dok seksualno eksploatisane žrtve trgovine ljudima najčešće ne dobijaju nikakvu ili dobijaju minimalnu naknadu i
- kod obe pojave dolazi do viktimizacije lica i kršenja ljudskih prava, s tim što je njihov spektar i intenzitet znatno širi i veći kod žrtava trgovine ljudima.

Od prostitucije, svakako, treba razlikovati posredovanje u vršenju prostitucije. Reč je o posredničkoj delatnosti organizovanja seksualne eksploatacije drugog lica tako što se ono vrbuje, navodi, podstiče ili na drugi način privoljava na prostituciju. U takvim slučajevima krivično je odgovorno lice koje posreduje u vršenju prostitucije kao njen organizator. Važno je naglasiti da u ovakvim slučajevima postoji veći stepen verovatnoće da su prostitutke zapravo žrtve trgovine ljudima.

4. 3. Značaj razlikovanja ovih fenomena

Značaj razlikovanja prostitucije od trgovine ljudima nije nimalo manji od značaja razlikovanja krijumčarenja ljudi od trgovine ljudima. Opravdanje je u činjenici da je u praksi prinudna prostitucija najzastupljeniji vid eksploatacije žrtava trgovine ljudima. Pripadnici subjekata bezbednosti, pri susretu sa licima koja se odaju prostituciji (naročito organizovanoj), nikad nisu sigurni da li se iza konkretnih slučajeva krije trgovina ljudima.

Nerazlikovanje ta dva fenomena može dovesti, s jedne strane, do sekundarne viktimizacije žrtve (u zemljama gde je prostitucija kažnjiva), a s druge, do oslobađanja od odgovornosti trgovaca ljudima.

Najzad, valja naglasiti i to da se mnogi ilegalni, odnosno prokrijumčareni migranti odaju prostituciji i na taj način obezbeđuju sredstva za život. Međutim, prostitucija se ne sme poistovećivati sa krijumčarenjem migranata niti nužno dovoditi u vezu sa ilegalnim migrantima.

5. Razlika između trgovine ljudima i drugih sličnih pojava

Ovom prilikom će se obratiti pažnja na slične termine, odnosno termine kojima se označavaju pojave slične trgovini ljudima, a koji u prethodnom delu teksta nisu pomenuti ili objašnjeni.

Ropstvo je položaj ili stanje lica nad kojim se vrše neka ili sva ovlašćenja koja proističu iz prava svojine. U tom smislu, sadržaj pojma trgovine ljudima se dobrim delom poklapa sa sadržajem pojma ropstvo. Međutim, s aspekta bezbednosnih nauka, pod pojmom ropstvo prvenstveno se podrazumevaju istorijski, ali i moderni oblici ropstva i eksploatacije koji po svom obimu i sadržaju mogu biti širi od pojma trgovine ljudima. Od istorijski poznatih oblika ropstva, trgovina ljudima se „kao oblik savremenog ropstva razlikuje po tome što se nad žrtvama ne vrše sva ovlašćenja koja proističu iz prava svojine već prevashodno pravo raspolaganja, a prava i oblici vlasništva su pre privremeni nego što traju ceo život“¹⁹, zatim po svojoj zakonskoj zabranjenosti i novim (aktuelnim) oblicima eksploatacije kojih ranije nije bilo.

Dužničko ropstvo predstavlja prinudnu eksploataciju lica nad kojim je, zbog nemogućnosti da otplati dugovanje (koje je često i fiktivno), ovakav položaj i uspostavljen. Nastaje tako što se „dužnik obavezuje da otplatu duga zajemči svojim uslugama ili uslugama lica nad kojima se stara, ako je ova obaveza nesrazmerna visini duga, ili nije vremenski ograničena“²⁰. Dužničko ropstvo je jedan od načina regrutovanja lica – žrtava trgovine ljudima. Najčešće se uspostavlja nakon dovođenja lica u zemlju destinacije, pod izgovorom da lice–žrtva svojim radom mora da nadoknadi troškove svog putovanja i dolaska u zemlju, a koje je platilo lice ili grupa koje ropstvo nad žrtvom i zasniva.

Kmetstvo je naziv za položaj kmeta. Kmet je lice zavisno od vlasnika zemlje na kojoj živi i ima dužnost da radi i da, uz nagradu ili bez nje, pruža usluge vlasniku a da svoj položaj ne može da promeni.²¹ Kmetstvo je uži pojam od pojma trgovine ljudima i podrazumeva položaj lica–žrtava koje su radno eksploatisane na posedima organizatora ove kriminalne aktivnosti.

Seksualno ropstvo je uži pojam od pojma trgovine ljudima, i predstavlja položaj žrtava koje su seksualno eksploatisane (prostitucija i pornografija). Ovo je izraz koji se masovno koristi u medijima i nije naučni termin, jer seksualno ne može biti ropstvo, već samo vid eksploatacije žrtava.

¹⁹ Stavovi zvaničnika Organizacije ujedinjenih nacija i nekih međunarodnih nevladinih organizacija, u: Kelly, L.: *Vizija, inovacija i profesionalizam u radu policije u vezi sa nasiljem nad ženama i decom*, Council of Europe, Beograd, 2003, str. 101.

²⁰ Dimitrijević, V.; Paunović, M.: *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997, str. 249.

²¹ Kontrola nad kmetom proističe iz posedovanja zemlje na kojoj ili od koje kmet živi i vezan je za nju. Dimitrijević, V.: *Strahovlada*, Dosije, Beograd, 1997, str. 73.

Seks industrija je nenaučni, žargonski naziv za vid komercijalne seksualne eksploatacije žrtava trgovine ljudima („javne kuće“, pornografija, „toples-barovi“ i sl.).

Prinudni rad je pojava znatno šira od pojma trgovine ljudima. Pod prinudnim radom se podrazumeva svaki rad izvršen pod pretnjom ili kaznom. To je svaki rad ili usluga koji se zahtevaju od jednog lica pod pretnjom ma koje kazne i za koje se to lice nije dobrovoljno prijavilo²² Vezano za trgovinu ljudima, prinudni rad predstavlja jedan od vidova eksploatacije žrtava – radnu eksploataciju.

Rob je lice nad kojim se vrše neka ili sva ovlašćenja koja proističu iz prava svojine. To je sinonim za žrtvu trgovine ljudima u bezbednosno-kriminalističkom smislu, mada je po svom obimu i sadržaju širi od pojma žrtve.

Crno roblje predstavlja pripadnike crne rase koji su se u prošlosti nalazili u ropskom položaju. Prva međunarodna inicijativa za osudu, ukidanje i zabranu crnog ropstva pokrenuta je na Bečkom kongresu 1815. godine. Činjenica da žrtve trgovine ljudima nisu isključivo ljudi crne rase navodi na zaključak da termini crno roblje i žrtva nisu u ovom slučaju sinonimi, te da je termin crno roblje uži.

Belo roblje, u svom užem značenju, predstavlja ženska lica koja su prevožena iz Evrope u druge delove sveta (Ameriku, Australiju, Aziju i dr.), s ciljem eksploatacije kroz prostituciju. Danas se taj izraz koristi u širem značenju, i odnosi se na sva lica ženskog pola, bez obzira na boju kože, koja se na razne protivpravne načine (prevarom ili silom, pretnjom, zloupotrebom vlasti i sl.) primoravaju na prostituciju.²³ Analizom navedenih shvatanja, može se zaključiti da je pojam belog roblja uži od pojma trgovine ljudima jer podrazumeva samo one oblike trgovine ljudima u kojima su žrtve prvenstveno bela ženska lica koja su seksualno eksploatirana. Obe sintagme (belo i crno roblje) su rasističke i diskriminatorске.

*Migracije*²⁴ predstavljaju fizičko kretanje, privremeno ili trajno preseljavanje stanovništva iz jednog sociokulturnog ambijenta (emigracija) u drugi (imigracija), odnosno iz jedne zemlje u drugu. Ukoliko su učinjene saglasno propisima zemlje iz koje se emigrira i zemlje u koju se imigrira, tada je reč o legalnim migracijama. U suprotnom, reč je o nelegalnim, odnosno o tzv. ilegalnim migracijama u širem smislu značenja. S obzirom na to da se ilegalne migracije mogu manifestovati kao trgovina ljudima, krijumčarenje ilegalnih migranata (organizovana ilegalna imigracija) i ilegalna migracija u užem smislu (ilegalna imigracija u „sopstvenoj režiji“ migranta), kao i da svaka trgovina ljudima ne predstavlja ujedno i ilegalnu migraciju, već samo ona kod koje žrtva u procesu trgovine ile-

²² Forced Labour Convention (Article 2, p.1.) Adopted on 28. June 1930. by the General Conference of the International Labour Organisation at its fourteenth session, *Human Rights – A compilation of International Instruments, volume I /First part/, Universal Instruments*, United Nations, New York and Geneva, 1994, p. 217.

²³ Krivokapić, B.: *Leksikon međunarodnog prava*, Radnička štampa i Institut za uporedno pravo, Beograd, 1998, str. 39–40.

²⁴ Dva su primarna elementa u definisanju migracija: mobilnost, tj. ulazak i boravak u stranoj zemlji, i strano državljanstvo. Kofman, E.; Phizacklea, A.; Raghuram, P.; Sales, R.: *Gender and International Migration in Europe: Employment, welfare and politics*, Routledge, London and New York, 2000, p. 8.

galno ulazi, tranzitira ili boravi na teritoriji strane zemlje, to je pojam trgovine ljudima uži od pojma ilegalnih migracija.

Migrant je lice koje se privremeno ili trajno preseljava iz jednog sociokulturnog ambijenta (emigrant) u drugi (imigrant), odnosno iz jedne zemlje u drugu. Po analogiji s migracijama, i migranti mogu biti legalni i ilegalni. *Žrtve trgovine ljudima* su često ilegalni migranti. Moguć je i legalan ulazak u zemlju destinacije i boravak buduće žrtve u njoj, npr. radi zaposlenja po ranijem dogovoru s navodnim poslodavcima koji umesto toga nad njom uspostavljaju ropski odnos i prinudno je zadržavaju, često i po isteku važenja putne isprave ili vize. S druge strane, trgovina ljudima se može odvijati i u okviru nacionalnih granica zemlje. Znači, pojmovi ilegalnog migranta „u sopstvenoj režiji“ i prokrijumčarenog migranta šireg su obima od pojma žrtve trgovine ljudima, tj. žrtva trgovine ljudima može, ali i ne mora da bude ilegalni migrant.

Izbeglica je lice koje je napustilo svoju, ili drugu zemlju, zato što je proganjano zbog zalaganja za demokratska načela i pokrete, socijalno i nacionalno oslobođenje, slobodu i prava naučnog, kulturnog i drugog rada. Pojam izbeglica nije sinonim za žrtvu trgovine ljudima, ali predstavlja kategoriju lica posebno ranjivih i pogodnih za regrutovanje u ropstvo.

Azilant je stranac koji je progonjen zbog zalaganja za demokratske poglede i promene, za socijalno i nacionalno oslobođenje, za slobodu i prava ljudske ličnosti ili slobodu naučnog ili umetničkog stvaranja, a kome je, na osnovu propisa zemlje destinacije, priznato pravo azila. Pojam azilant nije sinonim za žrtvu trgovine ljudima. Prisutna je tendencija stvaranja pravnog osnova kojim bi se žrtvama trgovine ljudima dao status izbeglice ili azilanta.

Nedozvoljena trgovina predstavlja krivično delo protiv ekonomskog sistema zemlje i sastoji se u neovlašćenom nabavljanju robe ili drugih predmeta u većoj količini ili vrednosti radi prodaje, ili u neovlašćenom bavljenju trgovinom ili posredovanju u trgovini ili zastupanju domaćih organizacija u prometu robe i usluga u većem obimu. Ovo krivično delo se odnosi na nedozvoljeni promet robe i usluga, i kao takvo se ne može poistovetiti sa trgovinom ljudima.

Sex trafficking (eng. *sex* – pol, seks, polni nagon, snošaj, polni život; *trafficking* – saobraćaj, trgovina, trgovati)²⁵. U slobodnom prevodu bi označavalo *trgovinu seksom*, *trgovinu seksualnim uslugama*, odnosno trgovinu u kojoj jedna strana plaća da bi dobila seksualnu uslugu, a druga strana prima novac za pružanje ovih usluga. Danas se ovim terminom označava trgovina ljudima s ciljem seksualne eksploatacije žrtava, što je samo jedan od vidova eksploatacije žrtava.

Trafficking in human beings (eng. *human* – čovek, osoba; *human being* – ljudsko biće, čovek)²⁶. Ova sintagma označava trgovinu u kojoj je predmet trgovine čovek, ljudsko biće, te bi se moglo prevesti kao *trgovina ljudskim bićima*, *trgovina ljudima*.

²⁵ Benson, M.: *An English–SerboCroatian Dictionary*, Prosveta, Beograd, 1993, str. 566, 656.

²⁶ *Isto*, str. 320.

Ilegalna (kriminalna) trgovina ljudima je sintagma kojom se često označava trgovina ljudima. U bezbednosno-pravnom smislu, ova kovanica je apsolutno besmislena. Nigde na svetu ne postoji legalna, pravno dozvoljena trgovina ljudima (izuzev običajnih normi nekih naroda), stoga je nepotrebno upotrebljavati reč *illegalna* jer se to, usled pravne zabranjenosti, samo po sebi podrazumeva.

Značaj razlikovanja trgovine ljudima od drugih sličnih pojava je veliki: nje-no neprepoznavanje od strane građana može doprineti njihovoj viktimizaciji; neprepoznavanje trgovine ljudima od strane pripadnika službi bezbednosti otežava ili onemogućava njeno identifikovanje, odnosno razlikovanje od drugih sličnih pojava, što za posledicu može da ima oslobađanje trgovaca ljudima od krivične odgovornosti, sekundarnu viktimizaciju i nepružanje adekvatne pomoći žrtvi, te onemogućavanje njene reintegracije u normalne društvene tokove.

Poznavanje i pravilno korišćenje pojmovno-kategorijalnog aparata naučnih disciplina neophodno je za osnovnu i nedvosmislenu komunikaciju o predmetima njenih proučavanja i za izbegavanje zabuna, zabluda i dvojakih standarda u tretiranju bezbednosnih pojava. Pored toga, pravilno korišćenje relevantne terminologije predstavlja i indikator stepena razvijenosti bezbednosne kulture pojedinaca, naročito pripadnika službi bezbednosti. Pravilnim identifikovanjem i označavanjem bezbednosno-ugrožavajuće pojave omogućava se sagledavanje njenih trendova, njeno praćenje i adekvatno reagovanje sistema bezbednosti.

PRINCIPI I STANDARDI POSTUPANJA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA U SUPROTSTAVLJANJU TRGOVINI LJUDIMA

1. Suprotstavlanje trgovini ljudima

1. 1. Šta je suprotstavlanje trgovini ljudima

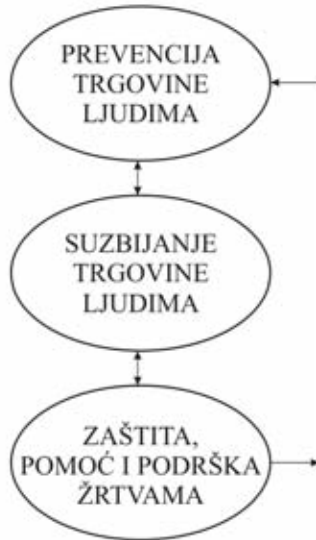
Kontrola „teških zločina“, kakav je trgovina ljudima, spada u prioritete interese i ciljeve moderne države. Trgovina ljudima je zabranjena međunarodnim i nacionalnim pravom, pa se kontroliše prvenstveno kriminalnom i kaznenom politikom, odnosno akcijama suprotstavljanja: sprečavanjem nastanka, odgovorom na nastali problem i otklanjanjem posledica. Pri tom se, svakako, mora zadovoljiti pravna sigurnost, kako građana tako i žrtava i izvršilaca krivičnih dela i prekršaja u vezi sa ovim zločinom. Time se, u okviru suprotstavljanja trgovini ljudima, izdvaja nova dimenzija, a to je pravilno sagledavanje položaja žrtava, uvažavanje njihovih potreba i zaštita od potencijalne, naknadne viktimizacije.

Činjenica da je trgovina ljudima izuzetno složen fenomen, navodi na zaključak da je i mehanizam suprotstavljanja toj trgovini takođe složen. Besmisleno je idealizovati i šablonizovati strukturu rešavanja ovog bezbednosnog problema, ali je to, s druge strane, poželjno iz metodoloških i didaktičkih razloga, radi sveobuhvatnijeg sagledavanja vidova i oblika aktivnosti koje se, s tim u vezi, preduzimaju, ocene njihove adekvatnosti i efikasnosti i iznalaženja rešenja za njihovo unapređenje.

Tako suprotstavlanje trgovini ljudima principijelno obuhvata:

- sprečavanje nastanka, odnosno *prevenciju trgovine ljudima*;
- otklanjanje štetnih posledica i sankcionisanje i kontrolu nosilaca ugrožavanja, odnosno *suzbijanje trgovine ljudima* i
- unapređenje položaja žrtava, odnosno *zaštitu, pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima*.

Znači, *pod suprotstavlanjem trgovini ljudima podrazumevalo bi se sprečavanje njenog nastanka, njeno suzbijanje i pružanje zaštite, pomoći i podrške žrtvama delovanjem subjekata nacionalnog sistema bezbednosti, odnosno posredstvom mehanizama saradnje sistema bezbednosti više zemalja ili među-narodnih organizacija.*

Načelna struktura suprotstavljanja trgovini ljudima

U kriminalističko-bezbednosnoj praksi, u medijima, u literaturi, ali i u određenim pravnim i strategijskim aktima često se koristi sintagma *borba protiv trgovine ljudima*. Termin *borba* je svojstveniji rešavanju bezbednosnih izazova, rizika i pretnji oružanog, vojnog karaktera, dok je trgovina ljudima bezbednosni problem neoružanog, nevojnog karaktera. Osim toga, reč je o terminu koji ima prevashodno represivni prizvuk, odnosno ističe ideju suzbijanja, otklanjanja štetnih posledica ugrožavajuće pojave, čime se u drugi plan stavljaju (*ili čak zanemaruju*) prevencija i zaštita, pomoć i podrška žrtvama. Umesto termina *borba*, prikladnije je koristiti termin *suprotstavljanje* koji je zajednički sadržalac sve tri sfere rešavanja problema trgovine ljudima.

1. 2. Potreba prevazilaženja „loše bezbednosne prakse“

Praksu našeg sistema bezbednosti u suprotstavljanju trgovini ljudima odlikuje izraženost dimenzije suzbijanja na račun prevencije. Reakcija organa formalne socijalne kontrole prvenstveno je usmerena ka otkrivanju i razjašnjava vanju kriminala u vezi sa trgovinom ljudima, otkrivanju i dokazivanju krivice izvršilaca krivičnih dela i prekršaja, njihovom sudskom ili prekršajnom procesiranju i sankcionisanju (tzv. *retribucija*), što je donedavno bila „sudbina“ i velikog broja otkrivenih žrtava. Krajnji ciljevi retribucije trebalo bi da budu izolacija prestupnika, oduzimanje imovine stečene izvršenjem krivičnog dela i odvraćanje od povrata (tzv. *specijalna prevencija*), što bi odvrátilo i potencijalne izvršioci (tzv. *generalna prevencija*)²⁷

Pretežno *postdeliktni karakter* formalne socijalne kontrole za posledicu ima zanemarivanje činjenice društvene korisnosti i svrsishodnosti sprečavanja nastanka i pravovremenog otkrivanja trgovine ljudima. Delovanje sistema bezbednosti moralo bi prvenstveno da bude usmereno ka otklanjanju uzroka i uslova nastanka, opstanka i razvoja ovog fenomena (tzv. *profilaksa*) i njegovom „presecanju“ u početnim fazama razvoja (tzv. *proaktivno delovanje*), a ne ka otklanjanju posledica. To bi akcijama suprotstavljanja trgovini ljudima dalo prevashodno *preventivni karakter*.

Dosadašnja iskustva u suprotstavljanju trgovini ljudima ukazuju na to da se prema žrtvama postupalo kao prema prestupnicima, što je u koliziji sa međunarodnim pravom i standardima. Izdvajanje aktivnosti, poslova i mera bezbednosti na unapređenju položaja žrtava kao posebne, specifične dimenzije suprotstavljanja trgovini ljudima, proizlazi iz potreba pružanja maksimalne zaštite od sankcija unutrašnjeg prava (tzv. *prevencija sekundarne viktimizacije*), zaštite fizičke bezbednosti, mentalnog i moralnog integriteta i pomoći radi brže reintegracije u normalne društvene tokove. Time se štite osnovna ljudska prava žrtava trgovine ljudima, što ima i efekte prevencije njenog povratka u mreže trgovine ljudima (tzv. *prevencija tercijarne viktimizacije*), i unapređenja položaja žrtava prilikom suzbijanja ovih pojava.

²⁷ O sferama antikriminalnog reagovanja države detaljnije u – Ignjatović, Đ.: Kriminalitet i reagovanje države, *Bezbednost*, broj 4, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, 2003, str. 500.

1.3. Zašto su sve tri sfere suprotstavljanja trgovini ljudima važne za rešavanje ovog problema

Operacionalizacijom pomenutih područja delovanja u suprotstavljanju trgovini ljudima i sagledavanjem međusobnog odnosa pojedinih njihovih segmenata, može se zaključiti:

- teško je diferencirati dimenzije prevencije, suzbijanja trgovine ljudima i zaštite, pomoći i podrške žrtvama. Aktivnosti sistema bezbednosti su „višeefektne“, pa pojedine faze imaju samo izraženiji preventivni, odnosno represivni karakter ili karakter zaštite i pomoći žrtvama;
- teško je stepenovati značaj navedenih sfera suprotstavljanja ovoj pojavi. Međunarodni standardi insistiraju na prevenciji trgovine ljudima, naglašavajući neophodnost njihovog beskompromisnog, energičnog i strogog suzbijanja i безусловnu zaštitu ljudskih prava žrtava. Sistem bezbednosti mora biti vođen idejom prenošenja težišta sa represivnog na preventivno delovanje, odnosno aktivnosti treba usmeriti ka uzrocima, čime će se umanjiti potreba za postdeliktnim bavljenjem posledicom;
- pomenute sfere suprotstavljanja trgovini ljudima su u specifičnom odnosu međuuticaja i međuzavisnosti, jer proizlaze jedne iz drugih, tj. jedne su u funkciji drugih. Tako represivno delovanje, osim „zadovoljenja interesa pravde“, ima i efekte specijalne i generalne prevencije, a krajnji cilj zaštite i pomoći žrtvama jeste prevencija njihove sekundarne, odnosno tercijarne viktimizacije itd.;
- navedene sfere suprotstavljanja trgovini ljudima su komplementarne i čine celinu: izostavljanjem neke od njih, reakcija sistema bezbednosti bila bi nepotpuna; efikasnost svake od njih utiče na efikasnost celokupne akcije suprotstavljanja trgovini ljudima i umreženim pojavama;
- zbog specifičnosti pomenutih dimenzija suprotstavljanja trgovini ljudima, reagovanje sistema bezbednosti zahteva angažovanje više subjekata vladinog, međuvladinog i nevladinog sektora i primenu aktivnosti i mera bezbednosti zasnovanih na nacionalnom i međunarodnom pozitivnom pravu, dostignućima domaće i inostrane bezbednosno-kriminalističke teorije i prakse i uvažavanju socijalnih, političkih, ekonomskih, moralnih, vaspitno-obrazovnih, odnosno ukupnih bezbednosnih uslova;
- suprotstavljanje trgovini ljudima je svojevrsan „zatvoreni krug čiji se početak i kraj poklapaju u prevenciji“. Stoga bi prevencija morala da bude primarno polje delovanja sistema bezbednosti prilikom rešavanja ovog modernog izazova i pretnje bezbednosti.

2. Principi i standardi postupanja policijskih službenika u suprotstavljanju trgovini ljudima

2. 1. Opšti principi suprotstavljanja trgovini ljudima

Efikasno suprotstavljanje trgovini ljudima zahteva kontinuirano, samoinicijativno i savesno obavljanje aktivnosti i poslova bezbednosti, na pravno i moralno prihvatljiv način. To zahteva uvažavanje određenih principa, odnosno smernica kojih se treba pridržavati u realizaciji funkcije bezbednosti, i to kako u onom njenom delu koji je u nadležnosti državnih organa, tako i u segmentu koji realizuju građani.

Principi suprotstavljanja trgovini ljudima mogu se podeliti na opšte i posebne.

Opšti principi su osnovne smernice za organizovanje i delovanje sistema bezbednosti u suprotstavljanju trgovini ljudima.

Posebni principi su smernice za organizovanje i delovanje sistema bezbednosti u konkretnim sferama suprotstavljanja trgovini ljudima: u prevenciji, suzbijanju i zaštiti i pomoći žrtvama, s obzirom na specifičnost ciljeva, metoda delovanja, subjekata i objekata prema kojima je delovanje usmereno.

U suprotstavljanju trgovini ljudima neophodno je uvažavati principe:

- *sveobuhvatnog pravnog okvira delovanja sistema bezbednosti*, koji podrazumeva „pravnu pokrivenost“ svih sfera suprotstavljanja trgovini ljudima, zasnovanu na međunarodnim normama i standardima. Pravno uređivanje ove oblasti neophodno je prvenstveno zbog prirode državnih funkcija i potrebe da se bezbednost ostvaruje kroz jedinstven sistem, na jedinstven način i u svim oblastima društvenog života, radi ostvarivanja istog cilja;
- *zakonitosti u sprovođenju aktivnosti, poslova i mera bezbednosti*, odnosno dosledno sprovođenje pravnih propisa, čime se minimizira arbitrarnost državnih subjekata, prekoračenje i zloupotreba ovlašćenja i štite slobode i prava građana u koje se zadire prilikom realizacije poslova bezbednosti;
- *moralnosti i zaštite ljudskih prava*, realizovanjem funkcije bezbednosti uvažavanjem moralnih standarda društva, međunarodne zajednice i profesionalne etike subjekata bezbednosti. Time se, takođe, štite ljudska prava koja moraju biti u središtu svih napora sistema bezbednosti prilikom suprotstavljanja trgovini ljudima;
- *jedinstvenog delovanja sistema bezbednosti*, kroz ravnopravno i koordinirano angažovanje subjekata vladinog i nevladinog sektora, zavisno od njihovih potencijala. Sinergijom svih kompetentnih subjekata „pokrivaju se“ sve sfere i postižu najbolji rezultati u suprotstavljanju trgovini ljudima;
- *institucionalizovanog, interdisciplinarnog i multisektorskog pristupa rešavanju problema*, delovanjem subjekata bezbednosti kroz jedinstven nacionalni mehanizam, uz angažovanje stručnjaka različitih profila, iz različitih državnih resora i civilnih institucija;

- *konstantnosti delovanja sistema bezbednosti*, koje nije ograničeno vremenski, već vrstom bezbednosno-kriminalističkog problema. Mere prevencije trgovine ljudima sprovode se neprekidno, a mere suzbijanja uvek kada postoje osnovi sumnje da su izvršena krivična dela; žrtvama se zaštita i pomoć pružaju od trenutka njihovog identifikovanja;
- *internacionalizacije delovanja sistema bezbednosti*, međunarodnom saradnjom u svim sferama formalne i neformalne socijalne kontrole trgovine ljudima, kako sa zemljama porekla tako i sa zemljama tranzita i destinacije žrtava;
- *zaštite, pomoći i podrške pripadnicima sistema bezbednosti angažovanim u suprotstavljanju trgovini ljudima*, čija je potencijalna ugroženost realna posledica poslova kojim se bave i
- *visokorazvijene bezbednosne kulture građana i pripadnika subjekata bezbednosti*, što je neophodno za samoinicijativno, savesno, odgovorno, konstantno, zakonito, stručno, humano i na očuvanju ljudskih prava zasnovano suprotstavljanje trgovini ljudima.

Važno je pomenuti i to da je uloga mnogih subjekata bezbednosti u suprotstavljanju trgovini ljudima zasnovana na izvesnim principima definisanim zakonom ili profesionalnom etikom.

Tako je u obavljanju policijskih poslova policija dužna da se pridržava nacionalnih standarda policijskog postupanja, zahteva utvrđenih zakonima i drugim propisima i aktima Republike Srbije, kao i međunarodnim ugovorima i konvencijama koje je usvojila Republika Srbija. Pre svega, reč je o obavezi uvažavanja principa: dužnosti služenja ljudima, poštovanja zakonitosti i suzbijanja nezakonitosti, ostvarivanja ljudskih prava, nediskriminacije pri izvršavanju policijskih zadataka, ograničenosti i uzdržanosti u upotrebi sredstava prinude, zabrane mučenja i primene nečovečnih i ponižavajućih postupaka, pružanja pomoći nastradalim licima, obaveze zaštite poverljivih podataka, obaveze odbijanja nezakonitih naređenja i otpora podmićvanju i korupciji.²⁸

Lista navedenih principa organizovanja i delovanja sistema bezbednosti u suprotstavljanju trgovini ljudima svakako nije konačna. Pomenuta su samo načela karakteristična za ovu problematiku. To, naravno, ne znači da ne treba uvažavati neka druga načela, ali ni da ta načela ne važe pri rešavanju drugih bezbednosno-kriminalističkih problema.

²⁸ Član 12 Zakona o policiji, *Službeni glasnik RS*, broj 101/2005.

2. 2. Principi prevencije trgovine ljudima

Principi prevencije trgovine ljudima su prva grupa tzv. posebnih principa koji, pored opštih, usmeravaju delovanje sistema bezbednosti ka što efikasnijem sprečavanju nastanka ove pojave i njenih štetnih posledica. Reč je o principima:

- *vremenske pozicioniranosti „ante delictum“*, odnosno svrsishodnosti preduzimanja mera prevencije isključivo pre nastupanja pojava ugrožavanja i posledica koje one izazivaju. To znači da se mere prevencije moraju preduzimati kontinuirano, s obzirom na to da je opasnost od nastanka ovih pojava neprekidna. Preventivne mere se mogu preduzeti i posle nastupanja pojava ugrožavanja, radi sprečavanja posledica, čime dobijaju *proaktivni karakter*: na primer, lice je regrutovano u mrežu trgovine ljudima lažnim obećanjem zaposlenja u inostranstvu i sa njim je postignut dogovor da određenog datuma bude prisutno na određenoj adresi. Ili, lice je u okviru kvaziturističkog putovanja snabdeveno falsifikovanim ispravama, pri čemu postoji namera organizatora ekskurzije da posle prelaska državne granice nad licem zasnuje ropski odnos. U krivičnopravnom smislu, regrutovanjem lica već je izvršeno krivično delo *Trgovina ljudima*. Međutim, još uvek se preduzimanjem određene mera prevencije (npr. informisanjem lica da odustane od takvog putovanja, hapšenjem organizatora i sl.) može sprečiti nastupanje štetnih posledica koje bi nastale zasnivanjem ropskog odnosa;
- *„trosmernosti“ mera prevencije*, odnosno njihove usmerenosti ka tri komplementarna cilja:
- prvo, ka *podizanju nivoa svesti i obrazovanja*, unapređenjem bezbednosne kulture potencijalnih žrtava i članova njihovih porodica, građana i pripadnika subjekata bezbednosti;
- drugo, ka *smanjenju „ranjivosti“ pojedinaca i grupa* otklanjanjem viktimogenih predispozicija ekonomskog i socijalnog statusa i diskriminatorne prakse u zemljama porekla žrtava i
- treće, ka *liberalizaciji imigracione politike i pospešivanju administrativne kontrole međunarodnog saobraćaja*, čime bi se povećale mogućnosti legalne migracije i umanjile mogućnosti ilegalnog prelaska državne granice, ilegalnog kretanja i boravka lica na teritoriji strane zemlje, a time i smanjile mogućnosti razvoja trgovine ljudima;
- *generalizacije modela prevencije primarne viktimizacije*, što podrazumeva primenu opšteg, jedinstvenog modela prevencije ovih pojava na području cele zemlje ili nekog njenog dela. Naravno, ukoliko je u određenim regijama zemlje izraženija problematika trgovine ljudima, neophodno je primenivati poseban režim prevencije, prilagođen „lokalnim“ objektivnim i subjektivnim etiološkim faktorima (tzv. *posebni modeli prevencije, kompatibilni posebnostima bezbednosnih problema i socio-kulturnog ambijenta u kojem se sprovode*);

- *elastičnosti prevencije*, što podrazumeva prilagođavanje mera prevencije trgovine ljudima strukturi uzroka i uslova koji dovode do njihovog nastanka i razvoja. To, svakako, zahteva kontinuirano praćenje etioloških činilaca i stanja ovih pojava, kao i efekata preduzetih preventivnih mera, čijom analizom se dolazi do zaključaka o potrebama revizije preventivnih programa;
- *individualizacije prevencije tercijarne viktimizacije*, prilagođavanjem mera prevencije svojstvima ličnosti i potrebama pojedinaca koji su spaseni iz mreža trgovine ljudima. Time se izbegava stereotipno sprovođenje mera, odnosno racionalizuje proces prevencije;
- *raznovrsnosti mera prevencije*, odnosno mogućnosti primene svih sredstava, aktivnosti i postupaka koji nisu zabranjeni pozitivnim pravom. To istovremeno podrazumeva i da mere prevencije ne moraju unapred biti predviđene zakonskim normama, kao što je slučaj sa represivnim merama i
- *masovnost subjekata prevencije*, što znači da, za razliku od suzbijanja trgovine ljudima i zaštite, pomoći i podrške žrtvama, svi subjekti državnog i nedržavnog sektora, pa i građani, mogu da učestvuju u prevenciji ovih pojava.

Uvažavanjem navedenih principa, prevencija trgovine ljudima postaje sveobuhvatnija jer „pokriva“ njihovu celokupnu etiološku dimenziju, i svrsishodnija jer čini izvesnijim dostizanje ciljeva prevencije.

2. 3. Principi suzbijanja trgovine ljudima

S obzirom na stepen organizovanosti, tajnosti i društvene opasnosti savremenih oblika trgovine ljudima, njihovom suzbijanju se ne može pristupiti kao suzbijanju drugih, manje složenih i opasnih pojava ugrožavanja. Efikasnija reakcija sistema bezbednosti, pored osnovnih, zahteva uvažavanje i sledećih principa:

- *individualizacije suzbijanja*, odnosno usmeravanja aktivnosti, izbora adekvatnih represivnih metoda i prilagođavanja njihove primene konkretnim pojavama trgovine ljudima ili krijumčarenja migranata „omeđenim“ vremenskim i prostornim dimenzijama, konkretnim izvršiocima krivičnih dela i konkretnim žrtvama. Šablonizam i rutina u radu mogu imati tragične ishode po pripadnike subjekata bezbednosti, aktivne i pasivne aktere trgovine ljudima ili po druga lica;
- *pravovremenosti*, što ukazuje na to da će štetne posledice biti manje ukoliko se slučaj trgovine ljudima ranije otkrije i ranije postane predmet kriminalističke obrade;
- *tajnosti preduzimanja određenih represivnih mera*, jer usled ozbiljnosti i složenosti trgovine ljudima, rezultat preduzimanja pojedinih mera kriminalističke obrade može da bude efikasan samo ako su mere tajno preduzete, uz obavezno uvažavanje opšteg principa zakonitosti;
- *postupnosti i srazmernosti u primeni represivnih mera*, koji podrazumeva primenu mera koje proizvode najmanje štetnih posledica, odnosno primenu mera na način kojim se stvara minimum štetnih posledica;

- *istinitosti*, što je krajnji cilj kojem se teži od trenutka saznanja da je krivično delo izvršeno, preko njegovog rasvetljavanja do glavnog krivičnog postupka, koji se i sprovodi radi utvrđivanja istine i izricanja presude zasnovane na utvrđenim činjenicama.

Reč je o minimumu principa, čije je poštovanje neophodno i prilikom suzbijanja drugih zločina. Njihovim uvažavanjem, suzbijanje trgovine ljudima postaje brže, svrsishodnije i ekonomičnije. S druge strane, neophodno je pratiti metamorfozu javnih oblika trgovine ljudima, te metode suzbijanja prilagođavati aktuelnim promenama i potrebama.

2.4. Principi zaštite, pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima

Efikasno sprovođenje mera zaštite, pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima od presudnog je značaja za njihov fizički i mentalni oporavak, bezbednost i povratak svakodnevnom životu. Da žrtve ne bi bile prepuštene slučaju, neophodno je poštovati određene principe.

U širem smislu, reč je o principu *najboljeg interesa žrtve*. Najkraće, svako delovanje subjekata bezbednosti koje na bilo koji način ima veze sa žrtvom nipošto ne sme da onemogućiti, uspori ili ograniči otklanjanje štetnih posledica primarne viktimizacije, ostvarivanje ljudskih prava, zaštitu lične bezbednosti i bezbednosti bliskih lica, kao i zaštitu od bilo kakve traumatizacije ili viktimizacije. To ne podrazumeva samo prevazilaženje statusa žrtve nego i otklanjanje uzroka i uslova koji su u konkretnom slučaju prouzrokovali ili doprineli postanku žrtvom, uz osnaživanje žrtve da prevaziđe postojeće probleme i suoči se sa budućim (tzv. *pristup osnaživanja*).

Operacionalizacijom principa najboljeg interesa žrtve, mogu se identifikovati sledeći principi:

- *apsolutne fizičke bezbednosti žrtve*, ali i članova njene porodice i drugih bliskih lica, od trenutka njene identifikacije do momenta reintegracije u svakodnevne društvene tokove, uz uvažavanje prava žrtava na privatnost;
- *neprikosnovenosti mentalnog integriteta žrtve*, angažovanjem stručnjaka određenih profila (psihologa, psihijatra, pedagoga i sl.) na otklanjanju posledica narušenog i sprečavanju daljeg narušavanja mentalnog zdravlja, naročito prilikom angažovanja u krivičnom postupku. Međutim, često se zanemaruje otklanjanje mentalnih problema žrtve koji su doprineli njenoj viktimizaciji, što je od presudnog značaja za njenu reintegraciju;
- *nepovredivosti ličnosti žrtve*, čime se štiti njen moralni integritet. Čast, ugled i dostojanstvo ličnosti često su ugroženi grubim vređanjem i postupcima osumnjičenih i optuženih, njihovih prijatelja i rođaka, neprofesionalnim postupanjem pripadnika policije, tužilaštva, suda, medijskih radnika i bezobzirnošću građana. Napad na moralni integritet žrtve svakako se reflektuje na njen mentalni integritet;

- *dekriminalizacije žrtve*, koji upućuje na neminovnost zaštite žrtve od krivičnih sankcija zemalja njenog porekla, tranzita i destinacije, zbog protivzakonitih aktivnosti koje su proistekle iz položaja lica koje je bilo predmet trgovine. Time se naglašava status žrtve, na račun statusa prestupnika;
- *pristup žrtve pravdi*, kojim se omogućava korišćenje nacionalnih i međunarodnih mehanizama zaštite ljudskih prava i osiguranje materijalne i moralne satisfakcije, kao kompenzacije za štetu pričinjenu viktimizacijom;
- *dobrovoljnosti žrtve*, kojim se žrtvi omogućava da, posle njene identifikacije, samostalno odlučuje o svom budućem statusu, odnosno o korišćenju određenih oblika zaštite i pomoći, i ličnom angažovanju u kriminalističkoj obradi i krivičnom postupku protiv izvršilaca krivičnih dela. U tom smislu, zaštita i pomoć žrtvi ne smeju biti uslovljeni njenom saradnjom sa državnim organima;
- *nediskriminacije žrtve*, koji subjekte bezbednosti obavezuje na pravičan i jednak tretman i mogućnosti zaštite i pomoći svim žrtvama trgovine ljudima, bez obzira na njihovo poreklo, nacionalnu, versku, rasnu ili ideološku pripadnost, pol ili uzrast;
- *individualizacije zaštite, pomoći i podrške žrtvi*, prilagođavanjem programa zaštite i pomoći neodložnim i dugoročnim individualnim potrebama žrtve, tako da daju najbolje rezultate. Ovo se, pre svega, mora primenjivati na decu kao posebno ranjivu kategoriju;
- *neprekidnosti*, koji upućuje na neophodnost neprekidne zaštite, pomoći i podrške, od trenutka identifikacije žrtve do potpune socijalne reintegracije, bez opasnosti od ponovne viktimizacije i
- *kontinuiranog razvijanja, jačanja i internacionalizacije kapaciteta za zaštitu, pomoć i podršku svim kategorijama žrtava*, uključujući subjekte vladinog i nevladinog sektora sposobnih da brzo i adekvatno reaguju, bez obzira na to da li je reč o deci, ženama ili muškarcima – žrtvama trgovine ljudima.

Poštovanjem navedenih principa zaštite, pomoći i podrške žrtvama, direktno se ostvaruju ciljevi ove dimenzije suprotstavljanja trgovini ljudima. Time bezbednost žrtve i delovanje u njenom najboljem interesu postaju logičan ishod angažovanja sistema bezbednosti. Osim toga, štite se i postulati vladavine prava, određene tekovine demokratskog društva i zadovoljavaju „viši interesi pravičnosti i moralnosti“.

2.5. Obaveze država u zaštiti, pomoći i podršci žrtvama trgovine ljudima

Očekivanja i zahtevi međunarodne zajednice od država u pogledu zaštite, pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima su jasni i nedvosmisleni: razvijanje adekvatnih mehanizama pomoću kojih će ispuniti ugovorne obaveze ili preporuke zasnovane na „najboljoj praksi“.

Kada je reč o tretmanu *žrtava trgovine ljudima*²⁹, država je, u meri u kojoj je to moguće na osnovu domaćih zakonskih propisa, obavezna da:

- štiti privatnost i identitet žrtava, uključujući, između ostalog, i poverljivo vođenje zakonskih postupaka koji se odnose na trgovinu ljudima;
- obezbedi da njeno zakonodavstvo ili administrativni sistem sadrže mere koje u odgovarajućim slučajevima žrtvama pružaju:
- obaveštenja o relevantnim sudskim i administrativnim postupcima i
- pomoć koja će omogućiti da njihova stanovišta i interesi budu izneseni i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka protiv učinilaca krivičnog dela, na način koji neće uticati na njihovo pravo odbrane;
- razmotri sprovođenje mera kojima se obezbeđuje fizički, psihološki i socijalni oporavak žrtava, uključujući i saradnju sa nevladinim i drugim organizacijama građanskog društva, a posebno obezbeđivanje:
- odgovarajućeg stanovanja;
- pružanja saveta i informacija, prvenstveno u vezi sa njihovim zakonskim pravima, na jeziku koji žrtve razumeju;
- lekarske, psihološke i materijalne pomoći i
- zaposlenja, mogućnosti obrazovanja i obuke;
- osigura fizičku bezbednost žrtava dok se nalaze na njenoj teritoriji;
- obezbedi da njen domaći pravni sistem sadrži mere koje žrtvama pružaju mogućnost dobijanja naknade na ime pretrpljene štete;
- razmotri usvajanje zakonskih ili drugih odgovarajućih mera koje žrtvama dozvoljavaju da na njenoj teritoriji ostanu privremeno ili trajno, imajući u vidu humanitarne i faktore samilosti i
- uz uvažavanje potreba bezbednosti žrtve, omogućće i učestvuju u njenom povratku u zemlju porekla.

Prilikom ispunjenja ovih zahteva, moraju se uzeti u obzir uzrast, pol i posebne potrebe žrtava, naročito specijalne potrebe dece, uključujući i odgovarajuće stanovanje, obrazovanje i brigu o njima.

²⁹ Vidi čl. 2, 6–8 Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom.

2.6. Posebne obaveze države u sferi zaštite, pomoći i podrške deci-žrtvama

Neophodno je naročito naglasiti tzv. *posebne obaveze države u zaštiti, pomoći i podršci deci – žrtvama trgovine ljudima*. Naše zakonodavstvo pod detetom podrazumeva svako lice mlađe od četrnaest godina. Očigledan je nesklad između nacionalnih standarda i međunarodnog prava koje detetom smatra osobu mlađu od osamnaest godina³⁰, čime je licima uzrasnog doba između četrnaest i osamnaest godina uskraćena posebna krivičnopravna zaštita.

S obzirom na njihov uzrast i moguće štetne posledice po život, fizički i psihički razvoj, deci bi se morala posvetiti znatno veća pažnja u zaštiti, pomoći i podršci, ali i u prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima.

Na to ukazuju i mnogobrojni međunarodni dokumenti: posebne fizičke, psihološke i psihosocijalne štete koje su preživela deca - žrtve trgovine ljudima i njihova ugroženost od eksploatacije, zahtevaju da u zakonima, politici, programima i intervencijama budu tretirana odvojeno od odraslih lica. „Najveći interes deteta“ mora da bude od prioritetnog značaja u svim akcijama koje se odnose na decu kojom je trgovano, bilo da ih preduzimaju javne ili privatne institucije socijalne zaštite, sudovi, administrativne vlasti bilo legislativna tela. Deca moraju dobiti odgovarajuću podršku i zaštitu s obzirom na njihova specijalna prava i potrebe. S tim u vezi, državama se predlaže da razmotre:

- definisanje trgovine decom u zakonu i politikama na način koji odražava potrebu za njihovom zaštitom, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu;
- procedure za brzo identifikovanje dece žrtava trgovine;
- zaštitu dece od krivičnog sankcionisanja za dela koja su posledica položaja u kojem su se nalazila;
- procedure za pronalaženje roditelja ili staratelja u situacijama kada deca nisu u njihovoj pratnji;
- uspostavljanje adekvatnih aranžmana zaštite u situaciji kada nije moguć bezbedan povratak dece porodici;
- omogućavanje uživanja prava deteta na iskazivanje sopstvenog mišljenja o stvarima koje ga se tiču, naročito o mogućem povratku porodici, u skladu sa godinama i zrelošću;
- usvajanje posebne politike i programa zaštite i podrške (fizička, psihološka, pravna, obrazovna, zdravstvena pomoć i stanovanje);
- usvajanje mera zaštite prava i interesa deteta u svim fazama krivičnog postupka protiv prestupnika, i tokom procedure za dobijanje obeštećenja;
- zaštitu privatnosti, identiteta i podataka o detetu;

³⁰ Uporedi sa članom 3 Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom. Članom 1 Konvencije o pravima deteta, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, broj 15/1990, predviđa se da je dete svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, osim ukoliko se po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiže ranije.

- usvajanje mera adekvatne, posebno pravne i psihološke obuke lica koja rade s decom žrtvama trgovine.³¹

Slično se predviđa i fakultativnim Protokolom o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji (čl. 8–10), fakultativnim Protokolom o učešću dece u oružanim sukobima (čl. 6–7), kao i Preporukom Komiteta ministara Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije (čl. 28–36).

³¹ Smernica 8, *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*, United Nations High Commissioner for Human Rights to the Economic and Social Council, E/2002/68/Add.1, New York, 2002.

IDENTIFIKACIJA I POSTUPANJE SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA

1. Operativno-taktičke situacije kontakata policajaca i žrtava trgovine ljudima

Postupanje policijskih službenika prema žrtvama trgovine ljudima može da bude različito, što zavisi od konkretnih operativno-taktičkih situacija. Tako su, npr. moguće situacije u kojima je status žrtve poznat, utvrđen i nesporan. Dalje, taj status može biti nepoznat jer ga tek treba utvrditi. Najzad, njen status može da bude i diskutabilan, u slučajevima kada se sumnja da je reč o tzv. „lažnim“ žrtvama.

Generalni cilj kriminalističkih radnika jeste da identifikuju žrtvu, da joj pruže maksimalnu zaštitu, pomoć i podršku i da ona, zavisno od mogućnosti, ličnim angažovanjem doprinese kriminalističkoj obradi i krivičnom postupku protiv osumnjičenih. To je stvar njenog opredeljenja, što umnogome zavisi od kvaliteta uspostavljenog odnosa s njom, odnosno zadobijanja poverenja postupanjem suprotnim od slike o policiji koju je žrtvi nametnuo trgovac ljudima.

Kada je reč o njenom angažovanju u rasvetljavanju krivičnih dela i krivičnom postupku, moguće su različite situacije. Žrtva često svesno izbegava bilo kakvu saradnju sa organima bezbednosti. Moguće je i da usled teško narušenog fizičkog ili mentalnog zdravlja nije u mogućnosti da saraduje. Zatim, moguće je da hoće da saraduje u kriminalističkoj obradi, ali ne i u sudskom postupku. Idealno je kada žrtva želi da učestvuje u kriminalističkoj obradi i da svedoči u krivičnom postupku. Najmanje je povoljna situacija u kojoj žrtva odustane „usred“ kriminalističke obrade ili sudskog postupka. Nepotrebno je komentarisati slučajeve kada žrtva nije živa zbog ubistva, samoubistva, posledica eksploatacije ili održavanja u pokornosti, odnosno prirodne smrti.

Dalji problemi pri postupanju sa žrtvom mogu nastati zbog njenih godina. Ukoliko je reč o bebi, nemoguće je očekivati bilo kakvu pomoć ili saradnju. Kada je u pitanju dete, mora se najpre imati u vidu da je reč o naročito ranjivoj kategoriji žrtava kojoj se moraju pružiti posebni uslovi nege i zaštite. Isto tako, mogućnosti njenog angažovanja u krivičnom postupku ili suđenju ograničene su subjektivnim okolnostima životnog neiskustva ili neshvatanja prirode i značaja događaja u koji je nesvesno upletena.

U svakom slučaju, kakva god da je njena odluka, nijednog trenutka se ne sme izgubiti iz vida da je reč o žrtvi izuzetno teškog krivičnog dela, koja je preživela razne oblike torture, surove eksploatacije i nalazi se u stanju velike traume i stresa. Njen ilegalni boravišni status, kao ni postupci pripadnika različitih subjekata bezbednosti koji s njom dolaze u kontakt, nikako ne smeju prouzro-

kovati ili doprineti sekundarnoj viktimizaciji. Žrtva zahteva zaštitu, pomoć i iskren odnos, uz kontinuirano informisanje o ličnim pravima i mogućnostima izbora između više opcija, na jeziku koji razume, po mogućstvu maternjem. Jedino je tako moguće izgraditi odnos zasnovan na poverenju, koji žrtvu može da motiviše na aktivno učešće u kriminalističkoj obradi i krivičnom postupku.

2. Otkrivanje krivičnih dela trgovine ljudima

Otkrivanje krivičnih dela je proces sticanja određenih saznanja o elementima izvršenog krivičnog dela za koje se pre toga nije znalo. To podrazumeva zadiranje u „tamni pojas“, dok se razjašnjavanje odnosi na „svetli pojas“ kriminala.³²

Načelno, moguća su dva vida kriminalističko-taktičkih situacija u otkrivanju trgovine ljudima i krijumčarenja migranata:

- *sticanje određenih saznanja*, odnosno obaveštajnih informacija ili podataka o tome da se planira ili da je izvršeno krivično delo, da je određeno lice izvršilac, odnosno žrtva krivičnog dela, o vremenu, mestu, načinu, sredstvu, predmetu ili tragu krivičnog dela i slično i
- *neplanirano presecanje lanaca trgovine ljudima*, pri čemu s otkrivanjem istovremeno počinje i kriminalistička obrada. Takve su i situacije poznatije kao tzv. *sveži čin*.³³ Moguće je i da se tokom rasvetljavanja već otkrivenog krivičnog dela otkrije izvršenje ili planiranje novog krivičnog dela, odnosno nekog njegovog elementa.

Ukoliko postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti (*što se odnosi i na trgovinu ljudima*), policija je dužna da preduzme potrebne mere da se identifikuje, pronađe i uhvati učinilac krivičnog dela, da se učinilac ili prikrivač ne sakrije ili ne pobegne, da se otkriju i obezbede tragovi krivičnog dela i predmeti koji mogu da posluže kao dokaz, kao i da se prikupe sva

³² Otkrivanje krivičnih dela je stvaralački heuristički proces izrazito dinamičke prirode sa više nivoa, a sastoji se u pronalaženju latentnih i potencijalnih informacija o krivičnom delu, učiniocu i okolnostima dela i njihovom dešifrovanju primenom algoritama kriminalističkih nauka. Modly, D.; Korajlić, N.: *Kriminalistički rječnik*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2002, str. 428–429.

³³ Hvatanje izvršilaca krivičnog dela *in flagranti*, u toku izvršenja krivičnog dela ili neposredno posle toga, dok kod sebe još poseduje tragove i predmete koji dokazuju njegovo učešće u izvršenju dela. O svežem činu detaljnije u – Angeleski, M.: *Kriminalistika*, NIO Studentski zbor, Skopje, 1993, str. 220.

obaveštenja koja bi bila od koristi za uspešno vođenje krivičnog postupka.³⁴

2. 1. Operativni rad državnih organa

Do saznanja o izvršenom krivičnom delu trgovine ljudima najčešće se dolazi *operativnim radom državnih organa* u zemljama porekla, tranzita i destinacije žrtava.

U prvom slučaju, reč je o otkrivanju pripremanja i izvršenja prve faze krivičnih dela, tj. regrutovanja žrtava, i to na terenu ili u diplomatsko-konzularnim predstavništvima, prilikom izdavanja viza (uočavanjem nepravilnosti, nelogičnosti ili falsifikovane dokumentacije na osnovu koje se izdaju vize, ali i kontrolom rada službenika koji izdaju vize).

U toku tranzita za kriminalne grupe svakako je najrizičnije prelaženje državnih granica na graničnim prelazima, gde je kontrolom isprava, vozila i prtljaga moguće uočiti indicije koje ukazuju na presumptivne žrtve.³⁵ Njih je moguće otkriti i operativnim radom van graničnih prelaza. U oba slučaja, od velikog je značaja i *korišćenje određenih tehničkih sredstava*. Pre svega, reč je o nadgledanju granične linije i graničnog pojasa radarima, video-kamerama, raznim akustičkim, optičkim i IC senzorima, termovizijskim uređajima i sličnom opremom. Otkrivanje lica sakrivenih u tajnim prostorijama prevoznih sredstava sada je olakšano korišćenjem raznih statičkih i dinamičkih rendgen aparata, statičkih i dinamičkih uređaja za otkrivanje rada srca, termovizijskim i sličnim uređajima. Takođe, obučeni službeni psi još uvek se uspešno koriste za otkrivanje i pronalaženje lica na terenu i u prevoznim sredstvima.

Najzad, žrtve se mogu identifikovati i u zemlji destinacije, prilikom obavljanja poslova kontrole kretanja i boravka stranaca, odnosno drugih redovnih poslova bezbednosti. Reč je o tzv. *tri prstena presecanja međunarodne trgovine ljudima*.

³⁴ Član 255, stav 1 Zakonika o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS*, broj 46/2006). Vidi Član 225, stav 1 Zakonika o krivičnom postupku iz 2001. godine (*Službeni list SRJ*, broj 70/2001 sa kasnijim izmenama i dopunama).

NAPOMENA: Jedna od većih dilema prilikom pisanja ovog teksta uslovljena je promenama koje su nastupale u krivičnoprocesnom zakonodavstvu. Naime, još uvek je aktuelan najveći broj odredbi Zakonika o krivičnom postupku iz 2001. godine. Sredinom 2006. godine donet je i stupio je na pravnu snagu Zakonik o krivičnom postupku čija je primena trebalo da počne 1. juna 2007. godine. Samo nekoliko dana pre tog datuma, posebnim Zakonom o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS*, broj 49/2007) početak primene najvećeg broja odredbi ovog Zakonika pomeren je za početak 2009. godine. Smatramo da bi bilo celishodnije „pozivati“ se na novi Zakonik iz 2006. godine jer su odredbe koje su relevantne za ovaj rukopis delimično iste (uz izmenu broja člana) ili progresivnije, odnosno sadrže napredna rešenja kojih nije bilo u prethodnom Zakoniku. Najzad, tekst bi bio nepotrebno opterećen odredbama oba Zakonika, od kojih će onaj iz 2001. godine u dogledno vreme biti stavljen van pravne snage. Pošto su oba Zakonika na neki način aktuelna, odredbe Zakonika iz 2006. godine sadržane su u tekstu, a odredbe Zakonika iz 2001. godine (sa izmenama i dopunama) navedene su u fusnotama.

³⁵ Vidi deo teksta pod naslovom *Identifikacija presumptivne žrtve*

2. 2. Prijavljivanje krivičnog dela

Često se do osnovnih saznanja o trgovini ljudima dolazi na osnovu *krivičnih prijava* koje su upućuju policiji ili tužilaštvu u usmenoj ili pisanoj formi. Prijave se najčešće podnose od strane:

- a) *žrtava*, posle izlaska iz lanaca trgovine ljudima ili tokom eksploatacije (telefonom iz objekta u kojem su smeštene, telefonom klijenata i sl.). One su izvor dragocenih informacija. Primalac prijave mora biti oprezan u proceni statusa žrtve kako se lice koje je prokrijumčareno, ilegalno imigriralo u „sopstvenoj režiji“ ili neko drugo lice ne bi lažno predstavili kao žrtve trgovine ljudima. Ovo zato što su dalja zaštita, pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima od strane subjekata formalne socijalne kontrole najčešće šireg obima nego žrtvama drugih krivičnih dela. Međutim, mnoge žrtve neće prijaviti krivično delo jer im je rečeno da policija saraduje sa kriminalnim grupama, odno- sno plaše se osвете organizovanog kriminala ili su pod traumom;
- b) *nevladinih organizacija*, koje često imaju veliko iskustvo i sposobnost da identifikuju trgovce ljudima i žrtve. Njihovi izvori saznanja su različiti, a najčešće su to oslobođene žrtve ili podaci koje dobiju preko SOS telefona;
- v) *klijenata, konzumenata usluga žrtava*, usled osećaja griže savesti ili moralne obavezanosti. Ovo tim pre što su poznati mnogi slučajevi rađanja ljubavi, pa i sklapanja brakova između seksualno eksploatisanih žrtava trgovine ljudima i njihovih klijenata. Naročito su značajni podaci o lokaciji žrtava, načinu uređenja objekata u kojima se nalaze i mogućnostima neopaženog pristupa objektu, brojnom stanju i opremljenosti pripadnika kriminalnih grupa, ličnom opisu i psihofizičkom stanju žrtava i slično;
- g) *članova porodica ili bliskih prijatelja žrtava* koji prijavljuju nestanak lica. U takvim slučajevima važno je utvrditi mesto ili objekat iz kojeg se žrtva poslednji put javljala, njen lični opis, pribaviti njenu fotografiju i lične podatke, utvrditi neke njene sklonosti i slično;
- d) *državnih subjekata*, najčešće inspekcijских organa, koje su detaljnije, uz preciznije navođenje svih poznatih elemenata krivičnog dela;
- đ) *privrednih subjekata*, odnosno pojedinaca ili odgovornih lica da su pružali usluge smeštaja, transporta, izdavanja prostornih kapaciteta trgovcima, odnosno krijumčarima ljudi. Značaj navedenih prijava je u tome što ukazuju na mesto, vreme, delimično i način izvršenja krivičnog dela. Kada je reč o izvršiocima i žrtvama, oni najčešće koriste lažni identitet, pa se doprinos njihovom identifikovanju svodi na utvrđivanje ličnog opisa;
- e) *zdravstvenih ustanova*, u slučaju da je žrtvama pružana medicinska pomoć. Međutim, kriminalne grupe žrtvama omogućavaju lekarsku intervenciju samo u izuzetnim i retkim slučajevima, jer znaju da su medicinske ustanove dužne da prijave izvršenje krivičnog dela. Veća je verovatnoća da prijavu podnese neko iz privatnih medicinskih kuća, pojedinac koji samostalno pruža medicinske usluge ili „nadrilekari“ i „nadriapotekari“ i

ž) *samoprijavama izvršilaca krivičnih dela*, na koje se, zbog velike „isplativosti biznisa“ i verovatne odmazde ostalih članova kriminalne grupe, teško može računati. Međutim, u slučajevima kada je njegov život ugrožen zbog neslaganja s kriminalnom grupom ili predstoji otkrivanje njegovih aktivnosti, izvršilac krivičnog dela može da se prijavi i da zahteva uključivanje u određene programe zaštite svedoka.

Svi državni organi, organi teritorijalne autonomije ili organi lokalne samouprave, javna preduzeća i ustanove dužni su da prijave krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti, o kojima su obavesteni ili za koja saznaju na drugi na ćn. Istu dužnost imaju i sva fizićka i pravna lica, koja na osnovu zakona poseduju određena javna ovlašćenja ili se profesionalno bave zaštitom i obezbeđenjem ljudi i imovine, lećenjem i zdravstvenom zaštitom ljudi, odnosno poslovima ćuvanja, vaspitanja ili obrazovanja maloletnih lica, ako su za krivićno delo saznala u vezi sa svojom delatnošću. Svako treba i ima pravo da prijavi krivićno delo za koje se goni po službenoj dužnosti. Svako je dužan da prijavi krivićno delo koje se goni po službenoj dužnosti, ćijim je izvršenjem oštećeno maloletno lice. Krivićnim zakonikom se određuje u kojim slučajevima neprijavljanje krivićnog dela predstavlja krivićno delo.

Krivićnim zakonikom propisana su dva krivićna dela:

- *Neprijavljanje pripremanja krivićnog dela* (ko zna da se priprema izvršenje krivićnog dela za koje se po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna, pa u vremenu kad je još bilo moguće sprećiti njegovo izvršenje to ne prijavi, a delo bude pokućano ili izvrćeno kazniće se novćanom kaznom ili zatvorom do jedne godine. Neće se kazniti lice kojem je ućinilac braćni drug, lice sa kojim ućinilac ųivi u trajnoj vanbraćnoj zajednici, srodnik po krvi u pravoj liniji, brat ili sestra, usvojilac ili usvojenik, kao i braćni drug nekog od navedenih lica, odnosno lice koje sa nekim od njih ųivi u trajnoj vanbraćnoj zajednici; izvod iz ćlana 331 KZ RS) i
- *Neprijavljanje krivićnog dela i ućinioca* (kaznom zatvora do dve godine kazniće se i slućbeno ili odgovorno lice koje svesno propusti da prijavi krivićno delo za koje je saznalo u vrćenju svoje dužnosti, ako se za to delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna. Za neprijavljanje krivićnog dela ili ućinioca neće se kazniti lice kojem je ućinilac braćni drug ili sa kojim ųivi u trajnoj vanbraćnoj zajednici, srodnik po krvi u pravoj liniji, brat ili sestra, usvojilac ili usvojenik, kao i braćni drug nekog od navedenih lica, odnosno lice koje sa nekim od njih ųivi u trajnoj vanbraćnoj zajednici, kao i branilac, lekar ili verski ispovednik ućinioca; izvod iz ćlana 332 KZ RS).

Podnosioci krivićne prijave su dužni da navedu dokaze koji su im poznati i da preuzmu mere da se saćuvaju tragovi krivićnog dela, predmeti na kojima je ili pomoću kojih je ućinjeno krivićno delo, predmeti nastali izvrćenjem krivićnog dela i drugi dokazi.

Krivična prijava se podnosi nadležnom javnom tužiocu, pismeno ili usmeno, telefonom, elektronskom poštom ili upotrebom drugih tehničkih sredstava i načina. Ako je krivična prijava podnesena sudu, policiji, drugom državnom organu ili nenadležnom javnom tužiocu, oni će prijavu primiti i odmah je, zajedno sa svim njenim priložima, ako su oni uz nju podneseni, dostaviti nadležnom javnom tužiocu.

Kada je prijava podneta policiji, ona će, ako smatra da postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, bez odlaganja sprovesti potrebne radnje prethodne istrage, koje spadaju u njenu nadležnost ili koje je po Zakoniku o krivičnom postupku ovlašćena da sprovodi, o čemu će odmah obavestiti nadležnog javnog tužioca.³⁶

Prijave o kojima je bilo reči često su *anonimne* ili *pseudonimne*. Cilj prijavioca je da ukaže na postojanje krivičnog dela, ali da ostane van kriminalističke obrade i krivičnog postupka. Motivi mogu biti različiti, najčešće pravdoljubivost, humanost, prijateljstvo, osveta, lična bezbednost i drugi. Takođe, prijave mogu biti i (namerno ili nenamerno) *lažne*.

2.3. Ostali načini otkrivanja slučajeva trgovine ljudima

Osim navedenih, do saznanja o trgovini ljudima dolazi se i:

- *javnim pogovaranjem*, pronošenjem glasina da određena lica trguju ljudima ili krijumčare migrante, da se na određenim mestima mogu povoljno „kupiti“ seksualne usluge, pornografski materijal, upražnjavati živa pornografija, da pojedinci „obezbeđuju“ decu za usvojenje, da se u izvesnim medicinskim ustanovama mogu kupiti ili presaditi ljudski organi, da je u nekim trgovinskim ili zanatskim radnjama roba jeftina zato što je proizvode ilegalni migranti i slično. Javna pogovaranja često nisu istinita, što se ne sme prihvatiti kao pravilo (po onoj narodnoj umotvorini, *gde ima dima, tu ima i vatre!*). Međutim, često istinit, sadržaj javnog pogovaranja posle izvesnog vremena biva delimično, a nekad i u potpunosti promenjen³⁷
- *iz sredstava javnog informisanja*. Često se vesti o trgovini ljudima, zbog „senzacionalnosti i atraktivnosti“, najpre pronesu medijima. Za kriminalističku obradu najveći značaj ima tzv. *istraživačko novinarstvo*, a najmanji vest zasnovana na javnom pogovaranju. Na ovaj način otkriveni su slučajevi organi -

³⁶ Članovi 253 i 254 Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine. Uporedi sa čl. 222-224 Zakonika o krivičnom postupku iz 2001. godine, gde ne postoji obaveza za fizička i pravna lica koja na osnovu zakona poseduju određena javna ovlašćenja ili se profesionalno bave zaštitom i obezbeđenjem ljudi i imovine, lečenjem i zdravstvenom zaštitom ljudi, odnosno poslovima čuvanja, vaspitanja ili obrazovanja maloletnih lica da prijave krivična dela za koja su saznala u vezi sa svojom delatnošću, kao ni dužnost da se prijavi krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti, čijim je izvršenjem oštećeno maloletno lice. Ovo je naročito značajno u pogledu otkrivanja slučajeva trgovine decom, kao i otkrivanja slučajeva eksploataisanja žrtava u objektima koje obezbeđuju profesionalne službe obezbeđenja, odnosno lečenja žrtava u (privatnim) klinikama ili pružanja profesionalnih medicinskih usluga van bolnica.

³⁷ Aleksić, Ž.; Škuljić, M.: *Kriminalistika*, Dosije, Beograd, 2002, str. 58.;

zovane prostitucije i trgovine ljudima u čuvenom „Džet-setu“ u Novom Pazaru, u koje je bio umešan i P. S., zamenik Okružnog tužioca u istom gradu. Oglasi, od onih kojim se nudi zaposlenje u inostranstvu do onih kojim se nude povoljne seksualne usluge, takođe su značajan izvor saznanja. Informacije dobijene iz sredstava javnog informisanja imaju značaj indicija koje se moraju proveriti i

- *na osnovu obaveštavanja međunarodnih policijskih organizacija ili stranih policija*, što svakako ima najveći značaj pri otkrivanju i rasvetljavanju trgovine ljudima i krijumčarenja migranata. S obzirom na to da strane policije nude obaveštajne informacije i podatke i preciziraju stepen njihove tačnosti, to je i efikasnost reakcije sistema bezbednosti izvesnija. Reč je o obaveštavanju preko Interpola, Evropla i drugih, najčešće bilateralnih oblika policijske saradnje.

3. Identifikacija presumptivne žrtve

Identifikacija presumptivne (moguće) žrtve podrazumeva nedvosmisleno utvrđivanje da je u konkretnom slučaju reč o žrtvi trgovine ljudima. Reč je o prepoznavanju žrtve.

Načelno, do identifikacije presumptivne žrtve najčešće dolazi prilikom otkrivanja krivičnih dela trgovine ljudima. Međutim, valja imati na umu da je pojam otkrivanja krivičnog dela po svom obimu i sadržaju širi od pojma identifikacije žrtve. Na primer, moguće su situacije u kojima je otkriveno izvršenje krivičnog dela koje je izvršeno pre izvesnog vremena, ali su žrtve nepoznate; ili, presečen je lanac istovremenog krijumčarenja migranata i međunarodne trgovine ljudima, pa nije jasno ko je krijumčareni migrant, a ko žrtva trgovine ljudima. Dakle, primarni zadatak snaga bezbednosti jeste da ih pravilno identifikuju.

3.1. Praksa identifikacije žrtava u evropskim zemljama

Rezultati analize bezbednosno-kriminalističke prakse u zemljama jugoistočne Evrope do 2007. godine ukazuju na to da su žrtve trgovine ljudima najčešće bile identifikovane na neki od sledećih načina:

- *od strane subjekata koji su specijalizovani za suprotstavljanje trgovini ljudima* (policija i njena specijalizovana tela za suzbijanje trgovine ljudima ili organizovanog kriminala, imigracione službe, službe granične bezbednosti, vojna policija);
- *krivičnom prijavom člana porodice žrtve* (kome se žrtva javila telefonom ili se na drugi način informisao o sudbini člana svoje porodice);
- *samoidentifikovanjem žrtava* (obraćanjem žrtava policiji ili nevladinim organizacijama, neposredno ili preko SOS telefona);
- *krivičnom prijavom klijenata ili pružanjem pomoći žrtvama koje su eksploatisali* (omogućavanjem korišćenja mobilnog telefona, prenošenjem poruka porodičama žrtava, prijavljivanjem slučajeva policiji ili drugim specijalizovanim subjektima, davanjem letaka sa ispisanim SOS telefonima, „otmicom“ žrtava);

- *aktivnostima socijalnih radnika* (najčešće prilikom suzbijanja pojava zloupotreba maloletnika za rad i kontrolom nad primenom propisa iz oblasti organizacije i funkcionisanja privatnog privrednog sektora);
- *intervencijom transportnih radnika* (prijavlivanjem slučaja policiji, omogućavanjem bekstva žrtvama prilikom transportovanja, davanjem novca, omogućavanjem korišćenja mobilnog telefona ili besplatnog prevoza);
- *intervencijom građana* (prijavlivanjem slučajeva policiji, ustupanjem telefona, davanjem novca, omogućavanjem prenoćišta);
- *intervencijom verskih organizacija i vernika* (prijavlivanjem policiji i nevladinim organizacijama slučajeva trgovine ljudima koji su otkriveni prilikom verskog misionarenja, neposrednim pružanjem medicinske, psihološke i socijalne pomoći, pružanjem pomoći pri dobijanju putnih isprava itd.).³⁸

3. 2. Indikatori trgovine ljudima

Situacije u kojima pripadnici službi bezbednosti mogu da dođu u kontakt sa presumptivnim žrtvama su različite, od planiranih presecanja lanaca trgovine ljudima, preko njihovih slučajnih presecanja (prilikom racija, obilaska terena, kontrole prelaženja ili obezbeđenja državne granice i sl.) do otkrivanja žrtava prilikom postupanja po prijavama o izvršenom krivičnom delu i obraćanja lica koje za sebe tvrde da su žrtve (tzv. *samoidentifikacija žrtava*). U prvom slučaju status žrtava je očigledan. Međutim, postavlja se pitanje kako prepoznati žrtvu u ostalim situacijama.

Ovakva, *primarna* ili *preliminarna* identifikacija moguća je na osnovu *indikatora (indicija)* koji ukazuju na žrtve trgovine ljudima i krijumčarenja migranata. Sledeće indicije ukazuju prvenstveno na žrtve trgovine ljudima³⁹:

- licu je neko drugi organizovao putovanje (8);
- lice ne raspolaže slobodno svojim putnim ispravama (10);
- lice poseduje falsifikovana lična dokumenta (10);
- nezakonit ulazak ili nezakonit boravak u zemlji (10);
- strah od proterivanja (2);
- lice koje pruža seksualne usluge ne raspolaže svojom zaradom (10);

³⁸ Pored načina, odnosno aktera identifikovanja žrtava, u zagradama su navedeni i vidovi pomoći koje je žrtva tom prilikom dobila. Opširnije u: *Slučajanje žrtava – Iskustva identifikacije, povratka i pomoći u jugoistočnoj Evropi*, Međunarodni centar za razvoj migracione politike (ICMPD), Beč, 2007, str. 45–52.

³⁹ *Znaci trgovine ljudima i klasifikacija mogućih žrtava zbog registracije*, Anti Trafficking Center, Beograd, 2004. Ovu listu indicija sačinili su pripadnici holandske policije. Brojevi u zagradi ukazuju na ozbiljnost indikatora. Ukoliko je zbir vrednosti indikatora u konkretnom slučaju veći od 100, lica se automatski registruju u nacionalnoj bazi podataka o potencijalnim žrtvama trgovine ljudima.

Nemačka policija je razvila indikatore trgovine ljudima i klasifikovala ih kao: izjave i podaci koje iznose žrtve, objektivne konstatacije i neverbalni znaci. Kroeger, T.: *Saradnja između policije i nevladinih organizacija u borbi protiv trgovine ženama – Struktura prikaza situacije u Nemačkoj*, referat sa radnog sastanka na temu: *Saradnja između policije i nevladinih organizacija u borbi protiv trgovine ženama*, u organizaciji OEBS u Jugoslaviji, održanog u Beogradu januara 2002, str. 9.

- nerazumno visoke takse na zaradu (u odnosu na vreme i mesto rada) (6);
- osoba nema pristup zdravstvenoj zaštiti ili joj je ona uskraćena (10);
- osoba ima veliki dug prema makrou ili trećem licu (8);
- narastanje dugova prema drugim licima (10);
- pružanje seksualnih usluga po znatno nižoj ceni od uobičajenih cena na „tržištu seksa“ (2);
- osoba mora da zaradi predviđeni (minimalni) novčani iznos po danu (10);
- makro je platio cenu transfera i/ili isplaćuje procenat zarade trećem licu (10);
- osoba nema nikakvu ili ima ograničenu slobodu kretanja (npr. nema sopstvenu odeću) (10);
- rođaci osobe se u zemlji porekla ucenjuju ili im se preti (10);
- slaba ekonomska situacija i/ili zavisnost rođaka u zemlji porekla od zarade presumptivne žrtve (6);
- obaveza prekovremenog rada pod bilo kojim uslovima (6);
- rad po naređenju druge osobe (upotreba sile) (10);
- osobi se preti stvarnom primenom nasilja, seksualnim zlostavljanjem ili su na njoj primetni znaci fizičkog zlostavljanja (10);
- osoba mora da radi na lokacijama koje se stalno menjaju (2);
- zahtev za vizu podnesen je u ime većeg broja drugih ljudi (10);
- ista osoba je često u ulozi garanta za izdavanje vize (10);
- isto lice je garant za izdavanje viza osobama od kojih se sve ne vraćaju u zemlju porekla (10);
- nagoveštaji krijumčarenja ljudi (10);
- osoba ne dolazi iz zemalja Evropske unije, venčala se i nedugo potom radi u bordelu (6);
- veza ili povezanost sa osobama koje imaju kriminalnu prošlost (6);
- osoba nema sopstveni smeštaj u zemlji (6);
- osoba provodi noć na radnom mestu (6);
- osoba ne zna adresu na kojoj radi (4);
- osoba ne govori jezike koji se govore u zemlji i dolazi iz zemalja koje su poznate kao zemlje porekla trgovine ljudima (4);
- određeni znaci na telu i licu pokazuju zavisnost od „zaštitnika“ (2) i
- dojave od poznatih osoba koje se smatraju pouzdanim izvorima (1–10).

Sledeći indikatori ne nalaze se na listi, ali takođe ukazuju na trgovinu ljudima:

- osoba mora da vrati veliki, nekad narastajući dug za putnu kartu pre nego što ostvari kontrolu nad sopstvenom zaradom ili slobodu da napusti bavljenje prostitucijom ili nekim drugim poslom;
- lice je za preuzimanje osobe platilo određenu novčanu sumu koju ona sama mora da otplati;
- limitiranje slobode kretanja, kontaktiranja ili održavanja odnosa sa trećom osobom;
- stalna prisмотра od strane trećeg lica;
- osoba nije unapred znala kojim će se poslom baviti ili je prevarena u pogledu

uslova rada;

- osoba ne može da prestane da radi ili da se vrati kući po svojoj želji;
- osoba izgleda uplašeno, ne govori slobodno, ponaša se kao da je pod prismotrom;
- ne postoji nikakva dokumentacija o bebi ili detetu u pratnji starijih lica;
- na telu i licu su vidni ožiljci i rane od hirurških zahvata, o čemu ne postoji nikakva medicinska dokumentacija;
- lice je u „divljem“ braku i ograničena mu je sloboda kretanja;
- lice boravi u prostorijama koje imaju tajne prolaze, hodnike i sobe sa rešetkama na prozorima;
- ulaz u objekte se strogo kontroliše i tehnički nadgleda;
- broj zaposlenih u ugostiteljskom/turističkom objektu premašuje potrebne, odnosno standardne radne kapacitete;
- bračna zajednica više lica u zemlji u kojoj to nije uobičajena praksa;
- stranci i lica bez ličnih dokumenata rade u neregistrovanim fabrikama, radionicama, na plantažama i poljoprivrednim dobrima;
- osoba je predmet pornografskog materijala;
- pored ostalih pokazatelja, lice boluje od tzv. „ratnih sindroma“ i drugi.

Posebno su značajni *verbalni i neverbalni indikatori* koji ukazuju na žrtvu ili izvršioca krivičnog dela trgovine ljudima – tzv. *simptomatska slika* lica. Osnovi simptomatske slike lica su psihološke i fiziološke komponente ljudske ličnosti, odnosno reagovanje organizma na stresne situacije i strah. Manifestuju se kao ubrzano disanje, bledilo, pojačano znojenje, sušenje usta, ukočenost mišića, drhtanje, nervoza, kolutanje očima, proširenje zenica, učestali pokreti ruku i nogu, karakteristične promene boje glasa, dijareja i slično. Mnogi pokušavaju da prikriju ili kamufliraju emocije lažnim osmehom, lažnim stidom, smišljenim kukavičlukom, lažno izraženom hrabrošću i na druge načine. Za javnog službenika to bi trebalo da bude signal koji ga poziva da proveri lice koje se čudno ponaša.⁴⁰

⁴⁰ O značaju nekih od ovih indicija u otkrivanju ilegalnih migranata detaljnije u – Bojanić, N.: *Otkrivanje krivotvorenih putnih isprava pri prelasku državne granice*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2004, str. 118–124.

3. 3. Bezbednosna procena situacije i identifikacijski intervju

Poželjno je da kriminalističke i druge službe koje dolaze u kontakt sa žrtvama razvijaju *standardizovane upitnike* i metodiku vođenja tzv. *identifikacijskog intervjua*, na osnovu kojih bi nedvosmisleno identifikovali žrtve. To se, svakako, mora obaviti na jeziku koji žrtva razume. Neophodno je i angažovanje tumača ukoliko je žrtva gluvonema, odnosno specijaliste određenog profila ukoliko je žrtva narušenog mentalnog zdravlja. Lica koja su zatečena u društvu žrtve ili u njenom okruženju ne smeju se koristiti kao prevodioci, čak i ukoliko žrtva garantuje da nisu izvršioi krivičnih dela.

Svaka sumnja da je u konkretnom slučaju reč o žrtvi zahteva kontaktiranje specijalizovanih službi nacionalnog tima za suprotstavljanje trgovini ljudima (u našoj zemlji Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima) koja će izvršiti tzv. *službenu identifikaciju* žrtve i preuzeti je radi njenog daljeg upućivanja. Iz njihovih redova odrediće se tzv. *voditelj slučaja* koji će se starati o tome da žrtva dobije neophodnu i željenu zaštitu, pomoć i podršku. Do dolaska stručnih lica, žrtvama se mora garantovati bezbednost i pružiti neophodna pomoć i zbrinjavanje, na osnovu izvršene *ad hoc* bezbednosne procene.

Naravno, reč je o nekim od indikatora koji istovremeno ne podrazumevaju nesporan status žrtve. Identifikacija je pouzdanija ukoliko se uočeni indikatori potvrde navodima presumptivnih žrtava i iz drugih izvora, prvenstveno međunarodnom policijskom saradnjom. To se, između ostalog, potvrđuje i utvrđivanjem identiteta, u čemu bi trebalo da učestvuju i subjekti bezbednosti države porekla žrtve koji, pored podataka o identitetu, mogu dostaviti i obaveštajne informacije i podatke o sudbini žrtve (npr. prijavljen je nestanak žrtve, zna se da je otputovala u inostranstvo radi zaposlenja ili posredstvom lica koja su povratnici u trgovini i krijumčarenju ljudi i sl.).

Osim toga, pripadnici kriminalističkih službi nijednog trenutka ne smeju zaboraviti da se mnogi ilegalni migranti, koji su na razne načine dospeli u zemlju, ali i mnoga druga lica deklarišu kao žrtve trgovine ljudima (tzv. „lažne žrtve“) ne bi li bile dekriminalizovane zbog ilegalnog boravišnog statusa, dobile neku vrstu socijalne pomoći ili drugu privilegiju.

Važno je znati i da mnoge žrtve trgovine ljudima ne žele da otkriju svoj status zbog straha od odmazde kriminalnih grupa, nepoverenja u državne organe ili da se ne bi otkrilo da su seksualno eksploatisane. Najzad, mnoge žrtve usled stresa ili teške traume ne mogu da daju nikakve podatke o sebi i svom identitetu ili jednostavno ne shvataju suštinu i značaj pitanja koja im se postavljaju.

U takvim, kao i u slučajevima kada se za bebu, dete ili leš pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima, njihov status se može utvrditi obaveštajnom delatnošću kombinovanom sa utvrđivanjem njihovog identiteta i iskazima pojedinih svedoka, svedoka saradnika, informanata i informatora, prikriivenih islednika, lažnih klijenata ili video-materijalom snimljenim tajnom opservacijom kriminalnih

grupa i eksploatacije žrtava.

Identifikaciju žrtava trgovine ljudima dodatno otežava dinamika *modus operandi* prikrivanja i omogućavanja eksploatacije žrtava: aktivnosti trgovine ljudima su prebačene iz javnih kuća i barova u privatne kuće i stanove, čime je otežano identifikovanje i lociranje žrtava. Problem je tim veći što agencije za sprovođenje zakona imaju striktna ograničenja u vezi s pretresanjem prostorija u privatnom vlasništvu. Trgovci ljudima su razvili nove metode omogućavanja eksploatacije – oni podnose molbe za azil za žrtve trgovine ljudima ili ih na silu venčavaju, čime lažno legalizuju status žrtava, i time dobijaju vreme za njihovu dalju eksploataciju dok traje obrada njihovih zahteva. Time se stvara privid da žrtve trgovine ljudima zapravo legalno borave u zemlji.⁴¹

Propust tačnog identifikovanja lica koje je predmet trgovine verovatno će biti uzrok daljeg kršenja njegovih ljudskih prava. Zbog toga se državama preporučuje da obezbede pouzdano identifikovanje žrtava i omoguće da se ono sprovodi. To se postiže izradom smernica i procedura za relevantne državne autoritete i službenike koji dolaze u dodir sa žrtvama, njihovom edukacijom i treningom, saradnjom subjekata bezbednosti ili na druge načine.⁴²

Najzad, u situacijama kada status žrtve trgovine ljudima nije nedvosmisleno utvrđen, najbolje je da se lice smatra žrtvom, a ne krijumčarenim migrantom ili prestupnikom zakona. Time će se otkloniti mogućnost nanošenja nepopravljive štete žrtvama koje iz bilo kojih razloga nisu prepoznate.

Nažalost, mnogi slučajevi trgovine ljudima nikada nisu otkriveni zbog nestručnosti, neznanja, nezainteresovanosti ili korumpiranosti radnika diplomatsko-konzularnih predstavništava, policajaca, carinika, socijalnih radnika, radnika pravosuđa, radnika u zatvorima, medicinskog osoblja. Posledica toga je da su mnoge žrtve bile sekundarno i tercijarno viktimizirane, odnosno uhapšene, zlostavljane, osuđene, proterane iz zemalja destinacije ili čak ponovo vraćene u mreže trgovine ljudima.⁴³

⁴¹ Iskustva iz Bosne i Hercegovine. *Praćenje fenomena trgovine ljudima – Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija*, str. 12.

⁴² Smernica 2, *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*.

⁴³ *Slušanje žrtava – Iskustva identifikacije, povratka i pomoći u jugoistočnoj Evropi*, str. 52.

4. Utvrđivanje identiteta žrtve

Utvrđivanje identiteta žrtve podrazumeva utvrđivanje njenih obeležja pravne (lično ime, prezime, imena roditelja, državljanstvo, prebivalište), faktičke (vreme i mesto rođenja, matični broj) i fizičke (pol, otisci prstiju, lični opis, specifičnosti telesne konstitucije, DNK kod) prirode po kojima se razlikuje od drugih lica.

Identitet se utvrđuje u svakoj situaciji kada postoji sumnja da je reč o žrtvi trgovine ljudima, uvidom u ispravu o identitetu (ličnu kartu, putnu ispravu ili neku drugu ispravu koju izdaje državni ili neki drugi organ ili institucija ovlašćena za izdavanje isprava, pod uslovom da poseduje fotografiju lica, potpis lica ovlašćenog za izdavanje isprave i pečat organa ili institucije).

Međutim, osnovni problem u bezbednosno-kriminalističkoj praksi je što žrtve najčešće nemaju ispravu na osnovu koje se može utvrditi njihov identitet, isprava je nevažeća usled isteka roka važnosti ili postoji sumnja u validnost dokumenata. Osim toga, žrtve često svesno izbegavaju ili su objektivno u nemogućnosti da daju podatke o sebi (beba, dete, lice u stanju „teške“ traume, leš). Tada se identitet utvrđuje standardnim metodima kriminalističke identifikacije:

- *daktiloskopiranjem*, tj. uzimanjem otisaka papilarnih linija prstiju, nekad i dlanova ili stopala lica i upoređivanjem sa ranije uzetim otiscima ili sa otiscima uzetih sa predmeta žrtve;
- *kriminalističkom fotografijom*, tj. prepoznavanjem žrtve na osnovu njene fotografije ili video-zapisa, što podrazumeva i mogućnost javnog objavljivanja fotografija u sredstvima masovnog informisanja;
- *metodom ličnog opisa*, na osnovu podataka dobijenih iz pronađenih putnih isprava, od porodice, od službi bezbednosti drugih zemalja. Ovaj metod je najčešće pomoćno sredstvo za utvrđivanje identiteta, s obzirom na razvijenu multimedijalnih sredstava komunikacije;
- *neposrednim prepoznavanjem*, tj. predočavanjem žrtve licu kome je poznat njen identitet, što je dobar metod za prepoznavanje bebe, deteta ili leša;
- *metodom DNK analize*, tj. upoređivanjem DNK profila žrtve i njenih rođaka (prvenstveno kada je reč o bebama i leševima), ređe komparacijom DNK profila žrtve sa ranije uzetim uzorkom od žrtve (npr. prilikom njenog lečenja, transplantacije organa, davanja infuzije i sl.);
- *prikupljanjem obaveštenja* kojim se rekonstruiše proces viktimizacije i dovode u vezu poznato lice za koje se pretpostavlja da je viktimizirano, i žrtva čiji je identitet nepoznat i
- *ostali, nespecifični metodi*, poput, npr. identifikacije žrtve na osnovu njenog glasa zabeleženog agresivnom prismotrom tehničkim sredstvima; na osnovu veštačenja njenog rukopisa, tragova usne školjke, usana i ugriza; na osnovu komparacije sadržaja zdravstvenog ili stomatološkog kartona i zdravstvenog stanja žrtve i slično.

Ove metode se najčešće primenjuju u okviru potražne delatnosti na nacionalnom nivou ili u okviru međunarodne kriminalističke saradnje.

5. Najčešći problemi identifikacije i utvrđivanja identiteta žrtava

Bezbednosno-kriminalistička praksa identifikacije i utvrđivanja identiteta žrtava trgovine ljudima često je skopčana s izvesnim problemima. Najčešći problemi s kojima su se susretali subjekti bezbednosti prilikom identifikovanja žrtava na području jugoistočne, pa i centralne i zapadne Evrope, jesu:

- *zablude o „tipičnoj žrtvi“* kao mladoj odrasloj ženi kojom se trguje s ciljem seksualne eksploatacije koju je, uz to, moguće otkriti samo u zemlji destinacije, prvenstveno od strane službi bezbednosti. Time se pažnja organa bezbednosti ne usmerava ka muškarcima i deci, odnosno ka ženama koje se eksploatišu drugim vidovima eksploatacije, uz pasiviziranje drugih subjekata formalne socijalne kontrole koji suprotstavljaju trgovini ljudima doživljavaju kao zadatak policije i subjekata bezbednosti državne granice;
- *strah i sumnjičavost žrtava*, prvenstveno od povratka u mreže trgovine ljudima, od odmazde nad članovima porodice, od korumpiranosti policije i njihove povezanosti sa trgovcima ljudima, od smeštanja u zatvor i proterivanja iz zemlje, zbog učešća policajaca u njihovom seksualnom iskorišćavanju, zbog nestručnosti lica koja pružaju pomoć itd.;
- *šok, zbnjenost i dezorijentisanost žrtava*, najčešće zbog toga što im nije omogućeno uživanje „perioda stabilizacije i refleksije“, nije im objašnjen proces identifikacije, nisu im saopštena njihova prava i alternative u daljem životu, pojedine žrtve su ograničenih psiholoških sposobnosti i mogućnosti razumevanja, postoje jezičke barijere itd.;
- *nagli osećaji olakšanja, sigurnosti i udobnosti* prilikom otkrivanja i oslobođanja, na koje žrtve nisu navikle, a koji ih čini dezorijentisanim i zbnjenim;
- *očaj i uznemirenost žrtava*, koji se naročito javljaju kod žrtava koje su tek prilikom identifikacije shvatile da su bile predmet trgovine ljudima, odnosno iz straha da će javnosti ili članovima porodice biti otkrivena istina o njihovom eksploataisanju. To često motiviše žrtve da izbegnu identifikaciju kako bi što pre otišle svojim kućama i sprečile „širenje sramne istine“;
- *osećaj stida i krivice žrtve* zbog toga što su „naivno“ viktimizirane, što su eksploatisane, što su bile neoprezne, strah od komentara članova njihovih porodica i prijatelja, zbog toga što nisu uspele da nađu posao i zarade novac, zbog neprofesionalnih postupaka i komentara službenih lica koja im pružaju pomoć;
- *ljutnja, anksioznost i razočaranje žrtava*. Objašnjenje leži u tome što su neke od njih (iako su eksploatisane) ipak uspevale da „zarade“ neki novac, pa svoju identifikaciju smatraju „sprečavanjem zarađivanja“. Isto je i sa žrtvama koje su otkrivene prilikom transportovanja, pre nego što je započela njihova eksploatacija;

- *poverenje i nepoverenje žrtava*. Nepoverenje žrtava u organe vlasti javlja se kao posledica njihove korumpiranosti i saradnje s trgovcima ljudima, što dovodi do izbegavanja žrtava da se identifikuju, sarađuju i prime pomoć i zaštitu. Istovremeno, manje je poverenje žrtava u neuniformisane policijske službenike, a veće u policijske službenike ženskog pola;
- *ograničena dostupnost žrtava informacijama* koja se, pre svega, manifestuje kao dobijanje nepotpunih i nerazumljivih informacija o ličnom statusu, pravima i dužnostima, često na jeziku koji je žrtvi nerazumljiv ili u policijskom „žargonu“, što žrtve zbunjuje i dezorijentiše;
- *preklapanje nadležnosti subjekata bezbednosti*, od kojih mnogi nisu uskospecijalizovani za suzbijanje trgovine ljudima (npr. specijalni policijski tim za suzbijanje trgovine ljudima, policija tzv. opšte nadležnosti, jedinice koje su specijalizovane za suzbijanje prostitucije, granična policija, jedinice koje su specijalizovane za suzbijanje organizovanog kriminala), što često dovodi i do efekata tzv. „ničije nadležnosti“, odnosno do „prebacivanja nadležnosti i odgovornosti na druge“;
- *neprofesionalnost pripadnika službi bezbednosti* koja se manifestuje kao nestručnost, neznanje, neobučenos, neinformisanost, nezainteresovanost, korumpiranost, nepoverenje i sumnjičavost u iskaz žrtve ili lica koje prijavljuju slučaj trgovine ljudima;
- *izražena sekundarna viktimizacija – pritvor i hapšenje žrtava umesto identifikacije*, do čega dolazi usled neprofesionalnosti ili zlonamernosti pripadnika snaga bezbednosti, odnosno usled neadekvatnog nacionalnog zakonodavstva koje nije usklađeno sa međunarodnim pravom i standardima;
- *problemi u komunikaciji – jezičke barijere*, do kojih dolazi usled nedostatka stručnih prevodilaca, velike cene usluga prevođenja, opterećenosti prevodilaca predrasudama prema žrtvama, angažovanja „loših prevodilaca“ i „lažnih prevodilaca“ koji nedovoljno dobro ili uopšte ne znaju jezik žrtve, što one-mogućava pravilnu komunikaciju, razumevanje položaja i identifikaciju žrtava;
- *nepovoljno okruženje tokom identifikacije žrtve*, u prisustvu drugih građana, trgovaca ljudima, velikog broja policijskih službenika, članova porodice žrtava itd.;
- *„ispitivački“ stil postupka identifikacije žrtve*, odnosno strogi, „bezosečajni“ i ispitivački ton lica koje identifikuje žrtvu, bez poštovanja i uvažavanja njene ličnosti, postavljanje velikog broja pitanja na koja se zahteva odgovor, nepripremanje žrtve za razgovor, naglo kretanje sa pričom o trgovini ljudima itd.;
- *žrtve ne znaju kome ni kako da se obrate za pomoć*, odnosno neinformisanost žrtava o subjektima koji pružaju pomoć i načinima njihovog kontaktiranja;
- *žrtve ne žele da budu identifikovane*, iz nekih već pomenutih razloga (kada žrtve kroz svoju eksploataciju ipak „nešto zarađuju“, iz straha od reakcije porodice i socijalnog okruženja), ali i zbog toga što je identifikacija nekad veoma stresna, što neke žrtve sebe ne doživljavaju kao žrtve krivičnog dela, zbog predrasuda žrtava muškog pola da je uopšte i moguće da postanu žrtve, te da ih ta činjenica vređa itd.;

- *predrasude, bezosećajnost i loše postupanje pripadnika subjekata bezbednosti vladinog i nevladinog sektora koji ih smatraju „prostitutkama, bolesnim i zaraženim, licima koja su dobila ono što su tražila, glupim. Nekad se lokalni policijski organ oglašava stvarno ili mesno nenadležnim za postupanje u konkretnom slučaju, policajci su nezainteresovani da saslušaju žrtvu koja im prijavljuje trgovinu ljudima, ne veruju u tačnost njihovih iskaza i slično;*
- *korumpiranost pripadnika subjekata bezbednosti vladinog i nevladinog sektora, pre svega sprega pripadnika subjekata bezbednosti, prvenstveno policije, s trgovcima ljudima; iznuđivanje novca od žrtava za protivuslugu korišćenja službenog telefona policije, dobijanja dokumentacije itd.).⁴⁴*

Ovo su samo neki od brojnih primera „loše prakse“ u suprotstavljanju trgovini ljudima. Oni istovremeno ukazuju na pravce neophodnog redefinisanja metodologije rada subjekata nacionalnih sistema bezbednosti, odnosno na potrebu kontinuirane, permanentne i stručne edukacije, ali i razvoja mehanizama kontrolne funkcije nad njihovim radom i postupcima.

⁴⁴ Ovi zaključci izvedeni su na osnovu analize rezultata empirijskih istraživanja koja su sprovedena sa otkrivenim žrtvama trgovine ljudima na području Evrope do 2007. godine. Vidi – *Slušanje žrtava – Iskustva identifikacije, povratka i pomoći u jugoistočnoj Evropi*, str. 38–43, 52–95.

6. Hitno informisanje žrtava

Žrtvama se posle identifikovanja i utvrđivanja identiteta mora pružiti tzv. savetodavna pomoć i preliminarna pravna pomoć. Ona se mora upoznati sa svim svojim pravima (na pružanje medicinske i psihološke pomoći, na smeštaj u sklonište za žrtve, na slobodu izbora ličnog angažovanja u kriminalističkoj obradi i krivičnom postupku, na ostvarenje prava na obeštećenje za štetu nastalu izvršenjem krivičnog dela, na povratak u svoju zemlju itd).

Prilikom pružanja informacija žrtvama, u obzir se obavezno moraju uzeti njihove jezičke sposobnosti, obrazovanje i pismenost, kao i opseg i dostupnost serviranih informacija. U slučajevima kada je došlo do pružanja neadekvatnih informacija, neophodno je sagledati kako su ih žrtve razumele. Mnoge od njih pokazuju ograničenu sposobnost razumevanja opcija i donose odluke pod uticajem šoka i traume. Zbog toga je važno razmotriti procedure serviranja informacija iz perspektive žrtve i prilagoditi načine informisanja žrtava njihovom fizičkom i psihičkom stanju. Od žrtava se ne može očekivati da realno odlučuju o svojoj budućnosti dok potpuno ne sagledaju i ne razumeju opcije koje su im na raspolaganju. Kod *pružanja informacija usmeno*, bitno je razmisliti o tome šta reći, kako ponoviti informacije i kako proveriti da li su ih korisnici razumeli. *Ponuda pisanih materijala* je takođe važna, naročito stoga što je mnogim žrtvama potrebno neko vreme za obradu informacija, za razmišljanje o opcijama i za donošenje odluke o prihvatanju pomoći. Pisani materijali omogućuju korisnicima da se kasnije vrate na neke informacije i da postanu svesni svih mogućih opcija koje im se nude.⁴⁵

7. Odobravanje boravka u zemlji

Boravak žrtava u našoj zemlji moguć je na osnovu *Instrukcije ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima*. Njome je žrtvama strancima omogućeno odobravanje privremenog boravka u Srbiji u trajanju od tri meseca, iz humanitarnih razloga – radi pružanja zaštite i pomoći u oporavku i povratka u zemlju porekla ili prethodnog prebivališta. Dozvolu za privremeni boravak izdaje mesno i stvarno nadležni organ unutrašnjih poslova, na osnovu procene i Zahteva za izdavanje odobrenja za privremeni boravak Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (st. 2 i 1). Žrtvi se može odobriti privremeni boravak u trajanju od šest meseci ukoliko saraduje sa organima vlasti u otkrivanju krivičnih dela i izvršilaca. Najzad, žrtvi trgovine ljudima može se odobriti privremeni boravak u trajanju od jedne godine ukoliko aktivno učestvuje u sudskom postupku kao svedok ili oštećeni, kao i u slučaju kada to zahtevaju razlozi njene lične bezbednosti (st. 3 i 4).

U suprotnom, žrtva se posle izvesnog vremena vraća u svoju zemlju.

⁴⁵ Isto, str. 69.

8. Pravo žrtava trgovine ljudima na azil

U svetu je prisutan trend odobravanja azila žrtvama trgovine ljudima. Specijalizovana tela Ujedinjenih nacija preporučuju državama da žrtvama trgovine ljudima omoguće traženje i uživanje azila.⁴⁶ Ovakva mogućnost je odskoro prisutna i u našoj zemlji. *Pitanje je samo kakva će biti politika njene primene u praksi.*

Naime, krajem 2007. godine donet je *Zakon o azilu*⁴⁷ kojim su propisani načela, uslovi i postupak za dobijanje i prestanak azila kao i položaj, prava i obaveze lica koja traže azil i lica kojima je priznato pravo azila u Republici Srbiji.

Azil je pravo na boravak i zaštitu koje ima stranac kome je odlukom nadležnog državnog organa Republike Srbije odobreno utočište ili drugi oblik zaštite predviđen Zakonom o azilu.

Stranac je svako lice koje nije državljanin Republike Srbije, bilo da je strani državljanin ili lice bez državljanstva.

Lice koje traži azil je stranac koji podnese zahtev za azil na teritoriji Republike Srbije, o čijem zahtevu nije doneta konačna odluka.

Izbeglica je lice koje se, zbog opravdanog straha od progona zbog svoje rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili pripadnosti nekoj grupi ili zbog svojih političkih uverenja, ne nalazi u državi svog porekla i nije u mogućnosti ili zbog tog straha ne želi da se stavi pod zaštitu te države, kao i lice bez državljanstva koje se nalazi izvan države svog prethodnog stalnog boravka i koje ne može, ili zbog tog straha ne želi, da se vrati u tu državu.

Utočište je pravo na boravak i zaštitu koje se daje izbeglici na teritoriji Republike Srbije za koga nadležni organ utvrdi da je njegovo strahovanje od progona u državi porekla osnovano.

Supsidijarna je ona zaštita koju Republika Srbija odobrava strancu, koji bi u slučaju povratka u državu porekla bio izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju, ili bi njegov život, bezbednost ili sloboda bili ugroženi nasiljem opštih razmera koje je izazvano spoljnom agresijom ili unutrašnjim oružanim sukobima ili masovnim kršenjem ljudskih prava (član 2).

Prilikom granične kontrole na ulasku u Republiku Srbiju ili unutar njene teritorije, stranac može usmenim ili pismenim putem da zatraži azil pred ovlašćenim policijskim službenikom Ministarstva unutrašnjih poslova. Nadležni državni organi su u postupku odlučivanja o podnetom zahtevu dužni da se pridržavaju načela *zabrane proterivanja ili vraćanja* protiv njegove volje na teritoriju gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi zbog njegove rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkih

⁴⁶ Smernica 1, *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*; o pravcima redefinisavanja politike azila u našoj zemlji opširnije u – Petronijević, V.: Pravo na azil u SCG, *Škola o prisilnim migracijama*, Grupa 484 & IAN, Beograd, 2006, str. 15–20 i Soro, S.: Pravni položaj migranata u Republici Srbiji, *Škola o prisilnim migracijama*, Grupa 484 & IAN, Beograd, 2006, str. 31–39.

⁴⁷ *Službeni glasnik RS*, broj 109/2007. Zakon se primenjuje od 1. aprila 2008. godine. Zbog obimnosti Zakona, biće učinjen samo kraći osvrt na neke njegove odredbe.

stavova; *zabrane diskriminacije* po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, boje, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla ili sličnog statusa, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog ubeđenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti ili intelektualnog, senzornog, odnosno fizičkog invaliditeta; *nekažnjavanja za nezakonit ulazak ili boravak u Republici Srbiji; jedinstva porodice; informisanja i pravne pomoći; besplatnog prevođenja; slobodnog pristupa UNHCR-u; lične dostave svih pismena; rodne ravnopravnosti; brige o licima sa posebnim potrebama; zastupanja maloletnika bez pratnje i poslovno nesposobnih lica; neposrednosti; poverljivosti podataka o licu* koje traži azil (čl. 4–18).

Povodom zahteva za azil i prestanka tog prava, u prvom stepenu postupak vodi i sve odluke donosi nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova – *Kancelarija za azil*. U drugom stepenu po žalbama na odluke Kancelarije za azil odlučuje *Komisija za azil*, koju čini predsednik i osam članova koje imenuje vlada na period od četiri godine. Do donošenja konačne odluke o zahtevu za azil, licima koja traže azil obezbeđuju se smeštaj i osnovni životni uslovi u *Centru za azil* (čl. 19–21). Kancelarija za azil doneće rešenje kojim se strancu priznaje pravo na utočište, odnosno dodeljuje supsidijarna zaštita, kada utvrdi da lice koje je podnelo zahtev za azil ispunjava uslove za sticanje prava na utočište ili dodelu supsidijarne zaštite, ako ne postoje razlozi za uskraćivanje prava na utočište (član 28). Kancelarija za azil doneće rešenje kojim se strancu odbija zahtev za azil kad utvrdi da je taj zahtev neosnovan ili da postoje zakonom propisani razlozi za uskraćivanje prava na azil (član 29).⁴⁸

Za vreme trajanja postupka lice koje traži azil ima pravo da boravi u Republici Srbiji i, ukoliko je potrebno, ima pravo na smeštaj u Centru za azil. Tu se, pored smeštaja, obezbeđuju i osnovni životni uslovi: odeća, hrana, novčana pomoć i drugi uslovi, u skladu sa posebnim propisima i načelima postupka azila; jednaka prava na zdravstvenu zaštitu, u skladu sa propisima kojima je uređena zdravstvena zaštita stranaca; pravo na besplatno osnovno i srednje obrazovanje i pravo na socijalnu pomoć; prava na zaštitu intelektualne svojine, slobodan pristup sudovima, pravnu pomoć, oslobođenje od plaćanja sudskih i drugih troškova pred državnim organima i prava na slobodu veroispovesti (čl. 39–42).

Lica kojima je priznato pravo na utočište u Republici Srbiji (izbeglice) imaju jednaka prava kao stalno nastanjeni stranci u pogledu prava na rad i prava po osnovu rada, preduzetništva, prava na stalno nastanjenje i slobodu kretanja, prava na pokretnu i nepokretnu imovinu, kao i prava na udruživanje; licima kojima je priznato pravo na utočište ili supsidijarna zaštita obezbeđuje se smeštaj prema mogućnostima Republike Srbije, a najduže jednu godinu od konačnog rešenja kojim im je priznat status. Republika Srbija je obavezna da, u okviru svojih mogućnosti, obezbedi uslove za uključivanje izbeglica u društveni, kulturni i privredni život, kao i da omogući naturalizaciju izbeglica (čl. 43–46).

⁴⁸ O ovim uslovima detaljnije u čl. 30–35 ovog Zakona.

9. Uloga žrtve u kriminalističkoj obradi

9.1. Mogući problemi u vođenju kriminalističkog intervjua sa žrtvom

Cilj kriminalističke obrade je obezbeđenje dokaza o krivici osumnjičenih uz minimalno angažovanje žrtve, čime bi se smanjila mogućnost njene retraumatizacije. Međutim, često se krivično delo ne može rasvetliti niti dokazati bez pomoći žrtve, a to, opet, zavisi isključivo od njene volje.⁴⁹

Kontakt kriminalističkog radnika sa žrtvom koja se nalazi u skloništu trebalo bi da se ostvaruje uz saglasnost i prisustvo odgovornog lica: direktora skloništa, izvršnog direktora, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica. Tom prilikom se mora voditi računa o psihičkom stanju žrtve koja može da bude pod jakom traumom i da pati od ozbiljnog zdravstvenog poremećaja, poznatijeg kao posttraumatski stres (*Post Traumatic Stress Disorder – PTSD*). Takav poremećaj je posledica niza iskustava (najčešće fizičkog, emocionalnog i seksualnog nasilja) koja su do te mere ekstremna da žrtva nije u stanju da ih racionalizacije i prihvati, pa ih često i poriče (tzv. *disocijacija*):

- žrtva može da depersonalizuje, tj. poriče nasilno iskustvo i posmatra ga kao da se dogodilo nekom drugom;
- možda je usvojila oblik ponašanja kojim želi da pokaže da nije žrtva, već dobrovoljni učesnik;
- možda pati od izmenjenog poimanja vremena i problema sa pamćenjem, te nije u mogućnosti da dâ jasan i precizan iskaz o tome što se dogodilo. Zato često izmišlja događaje, pojedinosti i ličnosti kako bi popunila praznine u sećanju;
- na zlostavljanje može da reaguje na zapanjujuće indiferentan ili apatičan način, što odražava činjenicu da nije u stanju da shvati da je upravo ona bila žrtva zlostavljanja;
- može patiti od depresije, povremenih gubitaka svesti, osećanja, pamćenja i problema sa percepcijom, povremenog osećaja uznemirenosti, panike, straha, užasa, bola, besa, stida, krivice, neverice, doživljavanja fantazija, traumatičnih noćnih mora sa psihotičnim reakcijama i slično, što onemogućava njeno angažovanje u kriminalističkoj obradi.⁵⁰

Zato bi žrtvi morao da se omogući lekarski pregled, jer je samo sa zdravom, psihički stabilnom osobom moguće ostvariti uspešnu saradnju u složenim aktivnostima poput kriminalističke obrade i krivičnog postupka.

⁴⁹ Takav stav zastupaju i zvaničnici Ujedinjenih nacija: „Adekvatan odgovor organa koji sprovode zakon na trgovinu ljudima zavisi od saradnje lica koja su bila predmet trgovine i drugih svedoka. Doprinos lica koja su doživela trgovinu ljudima u izgradnji i sprovođenju intervencije protiv trgovine ljudima počiva na strogo dobrovoljnoj osnovi.“ Smernice 5 i 3, *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*.

⁵⁰ *Borba protiv trgovine ljudskim bićima*, Regionalni praktični priručnik za borbu protiv trgovine ljudima namenjen kriminalističkim službama, Razvojni program Ujedinjenih nacija & Vlada Rumunije, 2003, str. 38–41, 106–107.

9. 2. Neka pravila kriminalističkog intervjuisanja žrtava

Žrtva često nema poverenja u pripadnike službi bezbednosti, jer su neki od njih učestvovali u njenom eksploataciji, odnosno, prećeno im je da će biti predate organima reda koji će ih sankcionisati zbog ilegalnog boravišnog statusa ili „odavanja“ prostituciji. Zato bi prvi korak kriminalističkog radnika trebalo da bude zadobijanje poverenja žrtve, što će najlakše uspeti kriminalističkom radniku koji je istog pola kao i žrtva. Dalje, neophodno je da se sa žrtvom komunicira na jeziku koji razume, neposredno ili posredstvom prevodioca, i uz prisustvo lica koje će joj pružati pravnu pomoć i psihološku podršku. Ukoliko je reč o detetu, obavezno je prisustvo pedagoga, dečjeg psihologa, roditelja, staratelja ili socijalnog radnika.

Kriminalistički radnik se prema žrtvi mora ophoditi profesionalno, bez predrasuda, s poštovanjem i uvažavanjem njenog dostojanstva i ličnosti. Mora joj pokazati da u potpunosti razume šta joj se dogodilo, da je svestan njenog aktuelnog statusa i da saoseća sa njom. On želi da spreči da osumnjičeni na isti način ubuduće postupaju prema drugim licima, kao i da pronađe i oslobodi druge žrtve. Da bi u tome istrajavao i bio uspešan, neophodno je da žrtva pomoćne kriminalističkim službama i organima krivičnog postupka. S tim u vezi, potrebno je da joj se prvo objasni koja su njena prava, a potom i šta se konkretno od nje očekuje, pozitivni efekti njene saradnje po ishod istrage, kao i negativne posledice u slučaju odbijanja saradnje.

Žrtvi moraju da se garantuju apsolutna bezbednost, poverljivost podataka o angažovanju u „seks industriji“ i drugim vidovima eksploatacije i onemogućavanje njihovog iznošenja u javnost. *Kriminalistički radnik ni u kom slučaju ne sme da daje lažna obećanja niti da kasnije preduzme nešto što joj nije unapred predočio.* Sadržaj njihovog razgovora odnosi se na pitanja na koja se mora odgovoriti s ciljem rasvetljavanja krivičnog dela. Tom prilikom, kriminalistički radnik mora da vodi računa o tome da sa žrtvom ne zasniva suviše blizak, prislan odnos, ali i da ne „drži“ veliku distancu. Takođe, pitanja se ne smeju postavljati tako da vređaju ugled žrtve, stvaraju osećaj neprijatnosti i retraumatizaciju. Njeno je pravo da na neka pitanja ne odgovori.

Razgovor se beleži pismeno ili u audio-video formatu. Posle fiksiranja razgovora, žrtvi se još jednom predočava sadržaj njenog iskaza. Sve vreme se vodi računa o zaštiti identiteta žrtve, te se zato u dokumentu o obavljenom razgovoru može koristiti i pseudonim umesto ličnog imena (što zavisi od dogovora sa istražnim organima).

Informacije do kojih se došlo moraju se iskoristiti tako da se što hitnije rasvetli krivično delo, pronađu dokazi i otkriju i pronađu izvršioци krivičnih dela, uz maksimalnu zaštitu bezbednosti žrtve.

9.3. Doprinos žrtava obezbeđivanju dokaza o izvršenom krivičnom delu

Žrtva sama odlučuje o svom angažovanju u kriminalističkoj obradi. Ukoliko pristane na saradnju, mora se detaljno upoznati sa svojom ulogom u:

- fiksiranju dokaza koji se nalaze u njenom posedu ili na njenom telu;
- ukazivanju na lokacije na kojima se nalaze dokazi, izvršioци ili žrtve krivičnih dela;
- dobijanju informacija o izvršenom krivičnom delu i njegovim elementima, čime se ono delimično ili u potpunosti rasvetljava i
- obezbeđenju ličnih dokaza.

Dokazi u posedu žrtve ili na njenom telu fiksiraju se kriminalističko-tehničkim i sudskomedicinskim pregledom žrtve. Kriminalističko-tehničkim pregledom mogu se pronaći predmeti koji ukazuju na neke elemente izvršenog krivičnog dela (npr. autobuska karta sakrivena u odeći, dnevnik žrtve i sl.). Njime se fiksiraju i pojedini tragovi, poput otisaka prstiju, prisustva određenih materija na telu i delovima odeće žrtava (npr. sperma ili krv na odeći, zemlja na obući specifična za datu lokaciju) i slično.

Specijalisti sudske medicine će u procesnoj formi (zapisnik, nalaz i mišljenje veštaka, fotodokumentacija) fiksirati povrede na telu žrtve ili njene bolesti, veštačiti mehanizme njihovog nastanka i dijagnosticirati njihove posledice. Izvršiće se specijalistički pregledi (ginekološki, hirurški, psihološki, dermatološki i sl.) u zavisnosti od toga na koji je način žrtva eksploatisana. Pronaći će se i uzeti tragovi biološkog porekla i izlučevine na telu žrtve, na osnovu kojih se može identifikovati izvršilac krivičnih dela i dokazati njegov kontakt sa žrtvom. Tragovi mogu imati *dokazni značaj* (DNK profil urađen na osnovu tragova krvi, ljudskog tkiva i sl.), *orijentacioni* (tragovi ugriza na telu žrtve slični su tragovima ugriza osumnjičenog) ili *operativan, eliminišući značaj* (npr. na osnovu pljuvačke sekretora, lice se može eliminisati kao izvršilac krivičnog dela). Najbolje je da specijalisti budu istog pola kao žrtva.

Veći dokazni značaj prikupljenih tragova zahteva uvažavanje etičkih i profesionalnih standarda medicinske struke, obezbeđenje anonimnosti i tajnosti postupka, pribavljanje pismene saglasnosti žrtve za pregled i ekspertizu, izbegavanje dodatne traumatizacije žrtve prilikom pregleda, sačinjavanje dokumentacije koja će imati procesni značaj, oformljenje ambulante za kliničke sudskomedicinske preglede, izradu protokola za pregled žrtava i slično.⁵¹ Najzad, treba naglasiti da cilj ovih pregleda nije lečenje žrtava, već obezbeđenje dokaza na osnovu specijalističkog znanja sudskomedicinskog forenzičara.

Žrtva može da bude izvor informacija o lokaciji pojedinih dokaza, pripadnika kriminalne grupe ili drugih žrtava, koje se obavezno moraju proveriti.

⁵¹ Odličan primer postojanja i uvažavanja navedenih standarda je praksa ambulante za kliničke sudskomedicinske preglede Instituta za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu. Detaljnije u – Alempijević, Đ.; Savić, S.; Ječmenica, D.; Aleksandrić, B.: Klinička sudskomedicinska ekspertiza žrtava trgovine ljudskim bićima, *Temida*, broj 1, Viktimološko društvo Srbije i Prometej, Beograd, 2004, str. 37–40.

Iskazom žrtve se delimično ili u potpunosti rasvetljava krivično delo i izrađuje kompletan „scenario“ njegove realizacije. Pošto je žrtvi često neprijatno da govori o nekim detaljima, kriminalistički radnik bi morao da vlada znanjima iz kriminalističke psihologije i taktikom prikupljanja obaveštenja od žrtve.

U zavisnosti od kvaliteta i kvantiteta saznanja žrtve, kriminalistički radnici zaključuju kakve su mogućnosti da se ona koriste kao dokazi u sudskom postupku. O tome obaveštavaju tužilaštvo koje, na osnovu iskaza žrtve i pribavljenih dokaza, izrađuje taktiku krivičnog gonjenja osumnjičenih.

9.4. Pridobijanje žrtve za aktivno učešće u krivičnom postupku

Za aktivno učešće u krivičnom postupku lakše je pridobiti žrtvu koja je već dobrovoljno učestvovala u kriminalističkoj obradi. Ukoliko nije, neophodno je primeniti navedeni postupak uspostavljanja kontakta i pridobijanja njenog poverenja.

Žrtvi se mora ukazati na zakonsko pravo oštećenog da u toku istrage ukaže na sve činjenice i da predlaže dokaze koje smatra važnim za krivičnu stvar i imovinskopravni zahtev. Takođe, na glavnom pretresu oštećeni ima pravo da predlaže dokaze, postavlja pitanja optuženom, svedocima i veštacima, da iznosi primedbe i objašnjenja u pogledu njihovih iskaza i da daje druge izjave i predloge. Najzad, oštećeni ima pravo i da razmatra spise i razgleda predmete koji služe kao dokaz. Oštećenog sa ovim pravima upoznaju javni tužilac ili istražni sudija u prethodnoj istrazi i istrazi, odnosno predsednik veća posle podnošenja optužnice.⁵²

Međutim, ovde se mogu javiti problemi koji nisu postojali prilikom pridobijanja žrtve za saradnju u kriminalističkoj obradi, a odnose se na njen strah od susreta sa pripadnicima kriminalne grupe na suđenju; ponovne traumatizacije tokom suđenja; toga da će lošim svedočenjem izneveriti očekivanja organa gonjenja; pojavljivanja u javnosti; moralne osude članova porodice, prijatelja i socijalne sredine ukoliko se sazna za njenu eksploataciju; odmazde kriminalne grupe nad njom i njenom porodicom; tercijarne viktimizacije i slično.

Bojazan žrtve je opravdana i realna. Zato je kriminalistički radnik mora uveriti da je sve probleme moguće rešiti, te da se njen telesni integritet i bezbednost članova porodice neće dovoditi u pitanje, odnosno da će njoj i njenoj porodici biti pružena izvesna zaštita. To joj se mora objasniti na način kojim će najbolje shvatiti postojeće mogućnosti.

O svom angažovanju žrtva odlučuje sama (*princip dobrovoljnosti žrtve*), pa je najbolje da o tome dobro razmisli. Mora se napomenuti i to da su mogućnosti pribavljanja novih dokaza obrnuto srazmerne „dužini njenog razmišljanja“.

⁵² Član 59 Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine. Isto se predviđa Čl. 60, 250 i 286 Zakonika iz 2001. godine.

Najnepovoljnije rešenje svakako bi bilo da žrtva pristane na saradnju pa od toga odustane „usred“ krivičnog postupka. Zbog toga joj treba ukazati na moguća, svakako neprijatna, pitanja advokata odbrane osumnjičenih kojima je i cilj da žrtva odustane od svedočenja. Međutim, to se lako može dogoditi i ukoliko se ne ispune obećanja kriminalističkog radnika ili tužioca data tokom njenog pridobijanja za aktivno učešće u krivičnom postupku.

Ukoliko pristane na saradnju, žrtvi se moraju pismeno predočiti sve okolnosti, prava i obaveze u krivičnom postupku, kao i prava drugih lica koja će u njemu učestvovati (prvenstveno optuženog i njegovog branioca). Po određenim uslovima, žrtva – oštećeni ima pravo da u ulozi tužioca preduzme, odnosno nastavi krivično gonjenje.⁵³ U suprotnom, ona ostaje u skloništu dok se ne osiguraju svi uslovi za njen bezbedan povratak u zemlju porekla.

10. Posebnosti postupanja policijskih službenika prema maloletnim žrtvama

Postupanje pripadnika bezbednosno-kriminalističkih službi prema deci i maloletnim licima uslovljen je njihovim uzrastom, odnosno nivoom psihofizičkog razvoja. Zbog toga njihov tretman ne može i ne sme biti identičan tretmanu žrtava – odraslih lica. To, naravno, uslovljava i potrebu donošenja posebnih propisa kojima se preciziraju specifičnosti postupanja pripadnika bezbednosno-kriminalističkih službi prema ovoj kategoriji žrtava.

U tom smislu, donet je *Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja*⁵⁴, čiji se osnov donošenja crpi iz Nacionalnog plana akcije za decu⁵⁵ i Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.⁵⁶

U prvonavedenom dokumentu (odeljak V.1.1) precizira se da je, kada u službene prostorije organa unutrašnjih poslova pristupi maloletno lice, samostalno ili u pratnji roditelja, usvojioaca, staraoca ili drugog lica, koji žele da prijave zlostavljanje (što obuhvata i trgovinu decom) ili zanemarivanje, potrebno obezbediti:

⁵³ Kad javni tužilac nađe da nema osnova da preduzme gonjenje za krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti ili kad nađe da nema osnova da preduzme gonjenje protiv nekog od saučesnika, dužan je da u roku od osam dana o tome obavesti oštećenog i da ga uputi da može sam preduzeti gonjenje. Kad javni tužilac odustane od optužnice na glavnom pretresu, oštećeni je dužan da se odmah usmeno, a najkasnije u roku od osam dana pismeno, izjasni da li hoće da produži gonjenje. Ako oštećeni nije prisutan na glavnom pretresu a uredno je pozvan ili mu se poziv nije mogao uručiti zbog neprijavlivanja sudu promene adrese ili boravišta, smatraće se da neće da nastavi gonjenje. Oštećeni kao tužilac ima ista prava koja ima javni tužilac, osim onih koja pripadaju javnom tužiocu kao državnom organu. U postupku koji se vodi po zahtevu oštećenog kao tužioca, javni tužilac ima pravo uvida u tok i spise krivičnog postupka, te do završetka glavnom pretresa može preuzeti krivično gonjenje i zastupanje optužbe. Vidi Čl. 60, 61 i 63 Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine, odnosno Čl. 19, 61-64 i 290 Zakonika iz 2001. godine.

⁵⁴ Opšti pravni akt MUP RS. Vidi zvanični sajt Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije www.mup.sr.gov.yu.

⁵⁵ *Nacionalni plan akcije za decu*, Republika Srbija, Beograd, februar 2004.

⁵⁶ Vlada Republike Srbije – Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Beograd, septembar 2005

- da prikupljanje obaveštenja od maloletnog lica u svojstvu oštećenog, u vezi sa krivičnim delom za koje se gonjenje preuzima po službenoj dužnosti, obavljaju ovlašćena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, obavezno u prisustvu roditelja ili usvojioca, a ukoliko je maloletno lice pod starateljstvom, u prisustvu staraoca;
- prisustvo stručnog lica – organa starateljstva, umesto roditelja, usvojioca ili staraoca, u slučaju kada su roditelji, usvojilac ili staralac nedostupni;
- prisustvo stručnog lica – organa starateljstva, umesto roditelja, usvojioca ili staraoca, u situacijama kada ovlašćena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica procene da prisustvo navedenih subjekata nije u skladu sa najboljim interesom deteta, u slučajevima izvršenja krivičnih dela navedenim u članu 150 Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, na štetu maloletnih lica (između ostalog i krivičnih dela *Trgovina ljudima, Trgovina decom radi usvojenja i Zasnivanje ropskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu*), kao i onda kada bi njihovo prisustvo bilo iritirajuće za maloletno lice i time u velikoj meri ugrozilo izvršenje policijskog zadatka;
- prisustvo drugog poslovno sposobnog lica koje ima iskustva u radu sa maloletnim licima i koje nije zaposleno u policiji ili umešano u događaj – odgovornog lica ustanove za smeštaj korisnika, psihologa, pedagoga škole koju maloletno lice pohađa ili dežurnog vaspitača internata, ukoliko nije moguće obezbediti prisustvo stručnog lica organa starateljstva;
- kada se posle obavljenog razgovora sa maloletnim licem ustanovi da postoje osnovi sumnje da je nad njim izvršeno krivično delo sa elementima zlostavljanja i zanemarivanja, da se obavesti javni tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, kome se odmah dostavlja krivična prijava ili obaveštenje, čiji je podnosilac roditelj, usvojilac ili staralac maloletnog lica, odnosno stručno lice organa starateljstva;
- da se maloletno lice u pratnji roditelja, usvojioca ili staraoca, odnosno stručnog lica organa starateljstva ili drugog lica koje odredi organ starateljstva, uvažavajući mišljenje maloletnog lica, od strane ovlašćenih službenih lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica odvede ili uputi na pregled u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu, gde će lekarski tim utvrditi povrede. Neophodno je da ovlašćena službena lica tom prilikom sačine službenu belešku o usmenoj izjavi lekara koja se odnosi na stepen i vrstu povrede i dostave je ovlašćenim službenim licima koja postupaju u predmetu;
- ukoliko roditelji ili druga lica prilikom podnošenja službene prijave poseduju lekarsku dokumentaciju, treba da je dostave ovlašćenim službenim licima ili nadležnom javnom tužilaštvu;

- da ovlašćena službena lica pouče roditelja, usvojioca ili staraoca o službama, institucijama, ustanovama socijalne zaštite, savetovalištima, zdravstvenim ustanovama, vladinim i nevladinim organizacijama i drugim subjektima koji rade na pružanju pomoći i podrške maloletnim licima oštećenim krivičnim delima ili prekršajima, s ciljem prevazilaženja traumatičnih iskustava i socijalne reintegracije i
- da se razgovor sa maloletnim licem, ukoliko je to neophodno, obavi u saradnji s ovlašćenim službenim licima drugih organizacionih jedinica nadležnim za suzbijanje opšteg kriminala.

Po prikupljanju obaveštenja, ovlašćena službena lica imaju obavezu da o utvrđenim činjenicama i okolnostima obaveste javnog tužioca koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica i nadležni organ starateljstva. Zatim se, na osnovu izvršene procene, preduzimaju dalje mere i radnje iz nadležnosti policije, samostalno ili u saradnji sa stručnim licem organa starateljstva.

Odredbe ovog dokumenta operacionalizovane su pomenutim *Uputstvom ministra unutrašnjih poslova o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mlađim punoletnim licima*.⁵⁷ Bez namere da ih ponavljamo, dodaćemo još i da:

- prostorije u kojima se postupa prema maloletnim licima treba opremiti sadržajima koji odgovaraju njihovim potrebama i interesima. Takođe, neophodno je na prikladnim mestima izložiti brošure, postere i plakate, s ciljem informisanja o dečjim pravima i dužnostima (član 3);
- kada preduzimaju mere i radnje prema maloletnom licu, ovlašćena službena lica postupaju obazrivo, vodeći računa o zrelosti, drugim ličnim svojstvima i zaštiti privatnosti maloletnog lica, a sve s ciljem da preduzete mere i radnje ne bi štetno uticale na njegov razvoj (član 4);
- ovlašćena službena lica u postupku prema maloletnom licu dužna su da postupaju što hitnije, kako bi se postupak što pre završio, uz poštovanje načela zakonitosti, humanosti i uvažavanje međunarodnih normi i standarda, a posebno onih sadržanih u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima deteta i Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 5);
- neposredno pre preduzimanja mera i radnji, ovlašćena službena lica dužna su da detetu, ukoliko je povređeno, omogućće medicinsku pomoć u najbližoj zdravstvenoj ustanovi. Ukoliko dete kome je ukazana pomoć ne ostane u zdravstvenoj ustanovi, dovodi se u službene prostorije, po mogućnosti vozilom bez policijskih obeležja (član 8);
- dete se u službene prostorije dovodi da bi se utvrdio njegov identitet i da bi se prikupila obaveštenja o roditelju, usvojiocu ili staraocu, odnosno o ustanovi čiji je korisnik, pri čemu se mora postupati što hitnije. Dete privremeno boravi u službenim prostorijama do dolaska roditelja, usvojioca ili staraoca, ili odgovornog lica iz ustanove za smeštaj korisnika, odnosno predstavnika

⁵⁷ Akt ministra unutrašnjih poslova 01 broj 4898/06 od 1. maja 2006. godine.

- centra za socijalni rad koji preuzimaju dete. Ukoliko se ova lica ne pojave ili se ne mogu identifikovati, odnosno pronaći, dete se predaje ovlašćenim službenim licima koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, koji odmah, uz popunjen obrazac koji potpisuje neposredni starešina, dete smeštaju u najbližu prihvatnu stanicu (član 9);
- radi prikupljanja obaveštenja, dete se poziva preko roditelja, usvojioca ili staraoca, odnosno odgovornog lica ustanove za smeštaj korisnika u kojoj se nalazi. Prikupljanje obaveštenja od deteta u svojstvu oštećenog krivičnim delom za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti, po odazivanju na poziv, obavljaju isključivo ovlašćena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, obavezno u prisustvu lica preko kojih se i poziva, odnosno stručnog lica organa starateljstva u slučajevima kada su roditelj, usvojilac ili staralac nedostupni. Pre prikupljanja obaveštenja, prisutna lica se upoznaju sa razlozima prikupljanja obaveštenja. O tome se sastavlja službena beleška ili zapisnik koji potpisuju prisutna lica (član 11);
 - ukoliko je dete žrtva krivičnog dela... trgovine ljudima i krivičnih dela s elementima eksploatacije ljudi, bez odlaganja se obaveštava Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, radi obezbeđivanja adekvatne pomoći i zaštite (član 12).

Postupanje ovlašćenih službenih lica Ministarstva unutrašnjih poslova prema maloletniku (lice starije od 14, a mlađe od 18 godina) slično je, te se nećemo detaljnije baviti odredbama koje ga regulišu.

Kada ovlašćena službena lica utvrde da je *maloletno lice kao strani državljanin oštećeno krivičnim delom*, odnosno prekršajem ili je učinilac navedenih delikata, dužna su odmah da obaveste ovlašćena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Ona, dalje, obaveštavaju ovlašćena službena lica nadležna za poslove stranaca u sedištu organizacione jedinice. U krivičnim i prekršajnim predmetima koji se odnose na decu i maloletnike strane državljanke, postupak se sprovodi u saradnji sa nadležnom organizacionom jedinicom za poslove stranaca, koja je isključivo nadležna za privremeno zbrinjavanje i smeštaj ovih lica (član 30).

Ukoliko se u ulozi oštećenog pronađe *maloletno lice ili mlađe punoletno lice ometeno u psihofizičkom razvoju* ili sa *psihofizičkim poremećajima*, službene radnje će se obavezno preduzimati u prisustvu roditelja, usvojioca ili staraoca, a po mogućnosti i stručnog lica iz posebnih ustanova za lečenje i osposobljavanje ovih lica. Ako je žrtva smeštena u takvu ustanovu, to podrazumeva obavezno angažovanje odgovornog lica kome je povereno (član 31).

11. Najčešća praksa „nefer“ tretmana žrtava

„Nefer“ tretman žrtava tokom kriminalističke obrade i u krivičnom postupku podrazumeva nekorektno i nehumano postupanje policijskih službenika i ostalih krivičnoprocesnih subjekata kojima se narušavaju njeno dostojanstvo i ljudska prava.

Korektan tretman žrtava u krivičnom postupku se, prema standardima Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske radne grupe za podršku žrtvama, ostvaruje:

- pružanjem svih relevantnih informacija o sferi kriminalističke obrade u kojoj žrtva aktivno učestvuje i o krivičnom postupku;
- omogućavanjem žrtvi da bude saslušana i da se čuje njeno mišljenje;
- obezbeđivanjem pravne pomoći i podrške tokom krivičnog postupka;
- otklanjanjem neprijatnosti i obezbeđenjem potpune lične bezbednosti i
- izbegavanjem nepotrebnog odugovlačenja krivičnog postupka.⁵⁸

Najčešći oblici „nefer“ postupanja prema žrtvama su:

- viđenje žrtve (samo) kao instrumenta za identifikovanje izvršilaca krivičnih dela i dokazivanje njihove krivice;
- intenzivno i višestruko saslušavanje;
- zahtevanje da se podvrgnu medicinskim pregledima;
- držanje u neadekvatnim životnim uslovima;
- pritvaranje žrtava pre suđenja i u toku suđenja;
- uskraćivanje adekvatne pravne i savetodavne pomoći;
- sankcionisanje za nezakonite radnje koje su učinile u svojstvu žrtve;
- onemogućavanje naknade štete prouzročene izvršenjem krivičnog dela i
- drugi oblici kršenja ljudskih prava, pasivan odnos prema kršenju ljudskih prava, vređanje ljudskog dostojanstva i slično.⁵⁹

Zaštita žrtava mora da bude potpuna. Propusti u samo jednom domenu zaštite mogu da neutrališu efekte dela ili celokupnog angažovanja sistema bez - bednosti u ovoj sferi suprotstavljanja trgovini ljudima.

⁵⁸ Na osnovu Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope broj R (85) 11 o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 1985. godine, Deklaraciji Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe vlasti iz 1985. godine i preporuke Evropske radne grupe za podršku žrtvama. Navedeno prema: Mawby, R. I.; Walklate, S.: *Critical Victimology*, Sage Publications, London–New Delhi, 1994, p. 129.

⁵⁹ Vidi: *National Referral Mechanisms, Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons*, A Practical Handbook, OSCE – ODIHR, Warsaw, 2004, pp. 99–100.

12. Postupanje sa drugim licima koja se mogu dovesti u vezu sa trgovinom ljudima

Prilikom presecanja lanaca trgovine ljudima, pored osumnjičenih i žrtava, kriminalistički radnici dolaze u kontakt i s drugim licima koja imaju, mogu imati ili nemaju nikakve veze s tim krivičnim delom.

Za kriminalističke službe svakako su najinteresantniji *izvršioци krivičnih dela koji su u nekoj vezi sa trgovinom ljudima*. Reč je o falsifikatorima ili dobavljačima falsifikovanih dokumenata; „rasturačima“ pornografskog materijala nastalog seksualnom eksploatacijom žrtava; licima koja kriminalnim grupama ilegalno dostavljaju vatreno oružje, narkotička sredstva za održavanje žrtava u pokornosti i slično. Ova lica se ne mogu krivično goniti zbog trgovine ljudima, ali mogu za dela iz domena njihovog umišljaja: za falsifikovanje isprava, nedozvoljenu proizvodnju i promet opojnih droga, nezakonitu trgovinu vatrenim oružjem, pirateriju i slično. Naravno, oni mogu da učestvuju u krivičnom postupku protiv organizatora trgovine ljudima. Tada treba biti oprezan jer neka od njih mogu da budu neposredno umešana u trgovinu ljudima (npr. svesno, uz izvesnu naknadu, omogućuju prenočište žrtvama trgovine ljudima i organizatorima ovih aktivnosti, iako na drugi način u tome ne učestvuju).

Izvršioци nekih drugih krivičnih dela koja nisu u vezi sa trgovinom ljudima, a slučajno su se zatekli na mestu policijskih akcija. Naime, moguće je da u lokalima u kojima se kroz prostituciju i pornografiju eksploatišu žrtve trgovine ljudima, neko od gostiju nezakonito poseduje vatreno oružje, „rastura“ narkotička sredstva ili organizuje kockanje; ili da se u neposrednoj blizini mesta presecanja kanala za ilegalno prebacivanje preko državne granice pronade i lice koje samostalno ilegalno prelazi granicu ili krijumčari robu. Prema njima se preduzima kriminalistička obrada i pokreće krivični postupak za utvrđivanje odgovornosti u granicama njihovog umišljaja. U takvim slučajevima treba biti oprezan jer je možda reč o pripadnicima kriminalne grupe koji negiraju svoju vezu s grupom.

Klijenti su specifična kategorija učesnika u trgovini ljudima. Prisustvo na mestu eksploatacije žrtava potvrđuje činjenicu da poseduju izvesna znanja o organizaciji trgovine ljudima. U nekim zemljama i oni odgovaraju za krivično delo trgovine ljudima ukoliko su znali da je lice koje eksploatišu – žrtva trgovine. U ostalim slučajevima, klijenti mogu da budu korisni u kriminalističkoj obradi i dobri svedoci u krivičnom postupku. Sa njima treba oprezno postupati jer neko od članova kriminalne grupe, iznenađen policijskom akcijom, može da simulira klijenta. Zbog toga se mora utvrditi njihov identitet i razlog prisustva na mestu krivičnog dela.

Lažne, odnosno simulirane žrtve trgovine ljudima su lica, najčešće ilegalni ili legalni migranti (ali bez dozvola za rad ili koji se odaju prostituciji), zatečeni u trenutku akcije presecanja mreža trgovine ljudima. Iz straha od krivične odgovornosti zbog ilegalnog statusa, nekad i u nadi da će im biti pružen neki

vid socijalne pomoći, predstavljaju se kao žrtve trgovine ljudima. Radi izbegavanja odgovornosti, tako se mogu predstavljati i klijenti, izvršioci krivičnih dela u vezi sa organizovanom ilegalnom migracijom i lica koja s tim nemaju nikakve veze.

Lica koja nemaju nikakve veze sa krivičnim delom, slučajni su prolaznici, slučajno su se zatekla u objektu ili su došla s namerom da koriste usluge koje se tu nude. Takvih lica je obično mnogo u tzv. striptiz-barovima, toples-barovima i sličnim mestima gde je prisutan veliki broj ljudi koji i ne znaju da pornografske predstave izvode žrtve trgovine ljudima. Oni mogu da budu svedoci u krivičnom postupku, najčešće o činjenicama u vezi sa radom takvih objekata, fluktuacijom izvođača pornografskih predstava, uslugama koje se nude, njihovim cenama i slično.

OBELEŽJA KRIVIČNOG DELA TRGOVINE LJUDIMA

1. Trgovina ljudima, čl. 388 Krivičnog zakonika Srbije

U st. 1 čl. 388 KZ nalazi se osnovni oblik krivičnog dela trgovine ljudima. Njegova bitna obeležja jesu:

- *način izvršenja radnje* (upotreba sile ili pretnje, dovođenje u zabludu ili održavanje u zabludi i dr.) alternativno određen, tako da je za postojanje dela (uz ispunjenje i drugih obeležja) dovoljno da je samo jedan od njih korišćen;
- *radnja izvršenja* (vrbuje, prevozi, prebacuje...), alternativno određena, tako da je dovoljno preduzimanje samo jedne radnje da bi delo bilo dovršeno. Ukoliko je pak više radnji preduzeto prema istom licu, učinilac odgovara samo za jedno delo;
- *cilj radi koga se radnja preduzima* (u cilju eksploatacije njegovog rada...). Za postojanje dela nije potrebno da je do, npr. eksploatacije rada žrtve došlo, već je neophodno da je radnja krivičnog dela trgovine ljudima (npr. predaja) izvršena na neki od preciziranih načina (npr. zloupotrebom poverenja) i u određenom cilju (npr. eksploatacija rada). Dakle, eksploatacija rada nije posledica dela i nije potrebno da je do nje i došlo u konkretnom slučaju. Cilj ne bi trebalo poistovećivati sa namerom (vršenja eksploatacije), već bi za postojanje dela bilo dovoljno da je učinilac (npr. onaj koji prevozi žrtvu) znao da će žrtva biti eksploatisana.

- 1) KO SILOM ILI PRETNJOM, DOVOĐENJEM U ZABLUDU ILI ODRŽAVANJEM U ZABLUDI, ZLOUPOTREBOM OVLAŠĆENJA, POVERENJA, ODNOSA ZAVISNOSTI, TEŠKIH PRILIKA DRUGOG, ZADRŽAVANJEM LIČNIH ISPRAVA ILI DAVANJEM ILI PRIMANJEM NOVCA ILI DRUGE KORISTI...
(alternativno određeni načini izvršenja)

...VRBUJE, PREVOZI, PREBACUJE, PREDAJE, PRODAJE, KUPUJE, POSREDUJE U PRODAJI, SAKRIVA ILI DRŽI DRUGO LICE... *(alternativno određene radnje izvršenja)*

...A U CILJU EKSPLOATACIJE NJегоVOG RADA, PRINUDNOG RADA, VRŠENJA KRIVIČNIH DELA, PROSTITUCIJE ILI DRUGE VRSTE SEKSUALNE EKSPLOATACIJE, PROSJAČENJA, UPOTREBE U PORNOGRAFSKE SVRHE,

USPOSTAVLJANJA ROPSKOG ILI NJEMU SLIČNOG ODNOSA, RADI ODUZIMANJA ORUŽANJA ILI DELA TELA ILI RADI KORIŠĆENJA U ORUŽANIM SUKOBIMA (*cilj radnje, ne posledica dela*)

KAZNIĆE SE ZATVOROM OD DVE DO DESET GODINA.

- 1) Za delo iz st. 1 učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kada nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.
- 2) Ako je delo iz st. 1 učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje tri godine.
- 3) Ako je usled dela iz st. 1 i 3 ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od 3 do 15 godina.
- 4) Ako je usled dela iz st. 1 i 3 ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.
- 5) Ko se bavi vršenjem krivičnog dela iz st. 1 do 3 ovog člana ili je delo izvršeno od strane organizovane grupe, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.

2. Posredovanje u vršenju prostitucije, čl. 184 KZ RS

- 1) Ko navodi ili podstiče drugog na prostituciju ili učestvuje u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili ko putem sredstava javnog informisanja ili drugih sličnih sredstava propagira ili reklamira prostituciju, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.
- 2) Ako je delo iz st. 1 ovog člana izvršeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina.

Radnje izvršenja (alternativno određene) ovog krivičnog dela se preklapaju sa radnjama krivičnog dela trgovine, a samo vršenje prostitucije, odnosno njeno iskorišćavanje je jedan od ciljeva (i to naj češći) trgovaca ljudima. Osnovni kriterijum za razlikovanje krivičnog dela trgovine ljudima od posredovanja u vršenju prostitucije jeste nepostojanje određenih (po svojoj suštini prinudnih, prevarnih, otelotvorenih u zloupotrebi) načina izvršenja koji se traže kod krivičnog dela trgovine, kao i nepostojanje određenog cilja u kome se radnja krivičnog dela posredovanja u prostituciji vrši, a to bi bila eksploatacija.

Međutim, sama radnja navođenja i/ili podsticanja na prostituciju može sadržati, npr. elemente obmane, odnosno dovođenja u zabludu, što bi bili načini izvršenja, odnosno obeležja krivičnog dela trgovine ljudima. U takvom slučaju predstoji utvrđivanje drugog preostalog elementa razgraničenja, a to je pitanje cilja u kome se vrši radnja, a koji je i najteže utvrditi. Ova dva razgraničavajuća elementa moraju kumulativno postojati da bi postojalo krivično delo trgovine ljudima, tako da, ako samo jedan od njih nedostaje, konkretni slučaj će biti kvalifikovan kao posredovanje u vršenju prostitucije.

Osnov za pomoć prilikom razgraničenja ova dva dela treba tražiti i u odnosu žrtve prema bavljenju prostitucijom (što će, zapravo, isključiti postojanje načina izvršenja koji se traže za postojanje krivičnog dela trgovine ljudima). Ukoliko postoji kriterijum *dobrovoljnosti*, konkretni slučaj će pre biti kvalifikovan kao posredovanje u vršenju prostitucije. Međutim, do toga ne sme doći ukoliko je jasno da se radi o, npr. iskorišćavanju teškog položaja lica u pitanju (gde je dobrovoljnost u suštini iznuđena), što je element krivičnog dela trgovine ljudima.

Poseban problem postoji u slučaju kada je delo učinjeno prema maloletnom licu, s obzirom na to da krivično delo trgovine ljudima postoji i kada prema maloletnom licu nije korišćen nijedan navedeni način izvršenja (sila, pretnja, obmana i sl.). Dakle, kriterijum dobrovoljnosti na strani žrtve-maloletnog lica nije primenljiv kao razgraničavajući faktor. Ostaje jedino pitanje cilja u kome se radnja vrši. Međutim, ovaj problem nema tako veliki praktični značaj, s obzirom na to da je propisana kazna gotovo ista u oba slučaja. Razlika je samo u posebnom minimumu: kod krivičnog dela posredovanja u vršenju prostitucije minimum kazne zatvora je godinu dana, dok je kod krivičnog dela trgovine ljudima dve godine. Maksimum je u oba slučaja isti – deset godina.

3. Nedoizvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi, čl. 350 KZ RS

- 1) Ko bez propisane dozvole pređe ili pokuša da pređe granicu Srbije, naoružan ili upotrebom nasilja, kazniće se zatvorom do jedne godine.
- 2) Ko u nameri da sebi ili drugom pribavi kakvu korist, omogućava drugom nedozvoljen prelaz granice Srbije ili nedozvoljen boravak ili tranzit kroz Srbiju, licu koje nije državljanin Srbije, kazniće se zatvorom od tri meseca do šest godina.
- 3) Ako je delo iz st. 2 učinjeno od strane organizovane grupe, zloupotrebom službenog položaja, ili na način kojim se ugrožava život ili zdravlje lica čiji se nedozvoljeni prelaz granice Srbije, boravak ili tranzit omogućava ili je krijumčaren veći broj lica, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina.
- 4) Sredstva namenjena ili upotrebljena za izvršenje dela iz st. 1 do 3 ovog člana oduzeće se.

Problem u razgraničenju ovog dela i dela trgovine ljudima javlja se u vezi sa delom iz st. 2. Ali, prilično je jasna i linija razgraničenja. Ovde se kao radnja izvršenja pojavljuje *omogućavanje nedozvoljenog prelaska državne granice* (što bi mogao biti, npr. prevoz preko granice, a prevoz je jedna od radnji izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima), ali nikako u „cilju eksploatacije rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije...“. Cilj, odnosno namera učinioaca jeste pribavljanje kakve koristi (novčane ili druge) za sebe ili drugog, na ime usluga omogućavanja nedozvoljenog prelaska granice. Obično učinilac ovakvu nameru realizuje pre no što izvrši „uslugu“ (mada to nije neophodno za postojanje dela, dovoljno je da je takva namera kod njega postojala).

Učinitelac ovde ne primenjuje silu, obmanu i slično ili ih bar ne primenjuje u cilju u kome to čine trgovci ljudima, već za određenu nadoknadu realizuje tuđu odluku, nameru da na nedozvoljen način pređe granicu. On je pomagač u realizaciji tuđe zamisli ili želje, organizator, „vođa puta“, a ne eksploatator ili lice koje zna kakav je cilj celokupne operacije prelaska državne granice i deluje s tim u vezi (npr. licima je omogućeno da pređu granicu, ali je to bio samo jedan deo šire akcije trgovine ljudima, uvod u prinudu na prostituisanje, vršenje krivičnih dela i dr.).

ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA KAO MEĐUNARODNOPRAVNI ZAHTEV

1. Uvod

Uočena diskrepancija između međunarodno proklamovanih standarda ljudskih prava i aktuelnih postupaka država u suprotstavljanju trgovini ljudima uslovlja je pomeranje pristupa od onog orijentisanog isključivo ka progonu trgovaca ljudima prema onom koji će poštovanje prava žrtava trgovine ljudima učiniti nužnim delom mehanizma borbe protiv trgovine ljudima. Sistem koji pruža žrtvama pomoć i zaštitu ne treba da obezbedi samo psihofizički oporavak žrtava, već i njihovu socijalnu inkluziju i uklanjanje uslova koji su žrtve odveli u viktimizaciju (diskriminacija, marginalizacija, nasilje, siromaštvo...). Upravo ovakav, ka žrtvama i njihovim pravima orijentisan, pristup promoviše kao imperativ nova Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Kako ju je Srbija potpisala, a ratifikacija se očekuje, nije na odmet proveriti u kakvom se stanju (u odnosu na najvažnije članove Konvencije) nalazi sistem zaštite žrtava u Srbiji. I blagovremeno početi sa unapređenjem postojećeg sistema.

2. O Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima⁶⁰

Konvencija Saveta Evrope otvorena je za potpisivanje 16. maja 2005. godine. Do 4. maja 2008. godine potpisalo ju je 38 država članica Saveta Evrope, a ratifikovalo njih 17.⁶¹ Da bi Konvencija stupila na snagu, bilo je potrebno da je ratifikuje 10 država, od kojih najmanje osam članica Saveta Evrope⁶². Kako je ovaj uslov ispunjen, Konvencija je stupila na snagu 1. februara 2008. godine.

⁶⁰ Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, CETS - No. 197, <http://www.coe.int/trafficking>

⁶¹ Države koje su ratifikovale Konvenciju su: Albanija, Austrija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Danska, Francuska, Gruzija, Hrvatska, Jermenija, Kipar, Litvanija, Malta, Moldavija, Norveška, Portugal, Rumunija i Slovačka. Vidi: *Chart of signatures and ratifications*, na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=197&CM=1&DF=&CL=ENG>

⁶² Konvencija je otvorena za potpisivanje i državama koje nisu članice Saveta Evrope a koje su učestvovala u njenoj izradi (Kanada, Vatikan, SAD, Japan, Meksiko).

U poređenju sa drugim međunarodnim dokumentima⁶³ na koje se poziva i čije odredbe razvija, Konvencija je učinila veliki korak napred u sferi zaštite žrtava trgovine ljudima i poštovanju ljudskih prava. Važno je naglasiti da je reč o pravno obavezujućem instrumentu koji je iznad nivoa preporuka i minimuma standarda o kojima je postignuta saglasnost u drugim dokumentima međunarodnog karaktera posvećenih problematici trgovine ljudima i zaštite žrtava. Konvencija sadrži čvršće postavljene i preciznije formulisane dužnosti i obavezne mere koje države moraju preduzeti po pitanju zaštite žrtava trgovine ljudima.

Konvencija je prvi dokument koji ističe da je trgovina ljudima oblik kršenja ljudskih prava i povreda dostojanstva i integriteta ljudskog bića i zalaže se za bolju, obuhvatniju i efikasniju zaštitu žrtava koja bi bila u ravnoteži sa ciljevima krivičnog gonjenja učinilaca. Garantovanje i ostvarivanje efikasne zaštite žrtava obezbeđuje presecanje kruga kršenja njihovih ljudskih prava, restauraciju njihovog dostojanstva i poverenja u ljude i državne organe, i neutralizaciju uslova koji mogu usloviti reviktimizaciju. S druge strane, zaštita koja ne znači uslovljavanje i, praktično, prinudu žrtve na saradnju u zamenu za određene vidove pomoći (dok je ta saradnja potrebna), već znači poštovanje ljudskih prava i potreba i te kako ima pozitivne efekte u sferi krivičnog gonjenja učinilaca. Jedan od ciljeva Konvencije, predviđen u čl. 1, jeste zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima, osmišljavanje sveobuhvatnog okvira za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svedocima, uz garantovanje ravnopravnosti polova, kao i obezbeđivanje efikasne istrage i krivičnog gonjenja. A u čl. 5 st. 2 predviđena je obaveza država da promovišu pristup utemeljen na ljudskim pravima i uključuju ga u izradu, primenu i ocenjivanje svih mera i aktivnosti za sprečavanje trgovine ljudima.

Važno je i to što se Konvencija odnosi na sve oblike trgovine ljudima: na transnacionalnu, ali i na unutrašnju, na onu sa elementima organizovanog kriminala, ali i bez takvih elemenata, kao i na sve žrtve trgovine ljudima - domaće ili strane državljanke, muškarce, žene, decu (uz poštovanje principa nediskriminacije, ravnopravnosti polova i poštovanja prava deteta).

⁶³ Najznačajniji su: Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i njen Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i decom (2000), Okvirna odluka Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima od 19. jula 2002. i Direktiva Saveta 2004/81/EC o dozvolama boravka koje se izdaju državljanima trećih zemalja koji su žrtve trgovine ljudima ili su bili žrtve ilegalne imigracije, a koji saraduju s nadležnim organima, Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. i njeni protokoli, Preporuke Komiteta ministara državama članicama Saveta Evrope: Preporuka br. R (91) 11 o seksualnoj eksploataciji, pornografiji i prostituciji, i trgovini decom i adolescentima; Preporuka br. R (2000) 11 o suzbijanju trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije i Preporuku Rec (2001) 16 o zaštiti dece od seksualne eksploatacije, Preporuka Rec (2002) 5 o zaštiti žena od nasilja; Preporuke Parlamentarne skupštine Saveta Evrope: Preporuka 1325 (1997) o trgovini ženama i prisilnoj prostituciji u državama članicama Saveta Evrope, Preporuka 1450 (2000) o nasilju nad ženama u Evropi, Preporuka 1545 (2002) o kampanji protiv trgovine ženama, Preporuka 1610 (2003) o migraciji povezanoj s trgovinom ženama i prostitucijom, Preporuka 1611 (2003) o trgovini ljudskim organima u Evropi, Preporuka 1663 (2004) Kućno ropstvo: sluzenje, devojke za pomoć u kući (au pairs) i neveste naručene poštom.

3. Zaštita žrtava trgovine ljudima: zahtevi Konvencije i situacija u Srbiji

Najvažniji članovi Konvencije koji uobličavaju zaštitu žrtava trgovine ljudima nalaze se u Glavi III (Mere za zaštitu i promovisanje prava žrtava, kojima se garantuje ravnopravnost polova), ali će u razmatranje biti uzet i čl. 28 koji se odnosi na zaštitu žrtava, svedoka i lica koja saraduju sa sudskim organima iz Glave V (Istraga, krivično gonjenje i procesno pravo). Na ovom mestu biće predstavljeni zahtevi koje Konvencija u relevantnim članovima stavlja pred države, kao i situacija u Srbiji, u odnosu na njih.

4. Identifikacija žrtava (čl.10)

Da bi žrtve trgovine ljudima dobile pomoć i zaštitu, moraju biti identifikovane kao takve. Ukoliko pravilna identifikacija izostane, žrtva ostaje uskraćena za prava koja joj pripadaju, ponovo viktimizovana, a krivični postupak može ostati bez važnog izvora informacija i/ili svedoka, a učinilac bez osude. Konvencija insistira na tome da u procesu identifikacije učestvuju državni službenici koji su adekvatno obučeni za taj zadatak. Pri tome se misli na sve one koji bi mogli doći u kontakt sa žrtvom: pripadnike policije, inspekcije rada, carine, imigracionih službi, ambasada ili konzulata. Kako proces identifikacije može trajati neko vreme, to se od država zahteva da osobu, za koju postoji osnovana sumnja da je žrtva, ne udaljuju sa svoje teritorije dok se proces identifikacije ne okonča. Naglašava se i to da je identifikacija nezavisna od krivičnog gonjenja trgovaca i ne sme biti njime uslovljena. Dok traje proces identifikacije, lica u pitanju uživaju određena prava, a posebna pažnja se mora obratiti na decu.

U Srbiji, identifikaciju žrtava vrši Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (služba Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku) nastala 2003. godine na inicijativu OEBS-a. Služba je dostupna 24 sata, ali kako je čine samo dve osobe, trpi veliko opterećenje. Naravno, ona nije najčešće ta koja stupa u prvi kontakt sa žrtvom, ali je jedina ovlašćena da izvrši identifikaciju koja omogućava ulazak u postojeći sistem zaštite. Tako, lica koja stupe u kontakt sa žrtvom (najčešće policija, ali i drugi subjekti) moraju da je upute na Službu (odnosno da obaveste Službu kako bi ona izvršila identifikaciju). Služba je ta koja žrtvu uvodi u sistem zaštite i koordinira njeno kretanje u sistemu, o čemu će biti više reči kasnije. Međutim, u krugovima organizacija koje se bave zaštitom žrtava, može se čuti i krilatica: „Policija identifikuje, Služba potvrđuje!” koja sama već upućuje na problem. Odnosno, jednu njegovu dimenziju. Ilustrativniji je (i daleko indikativniji) podatak koji je ministar unutrašnjih poslova izneo na međunarodnoj konferenciji Saveta Evrope i MUP-a, održanoj u Beogradu, u oktobru 2007, a koja je bila posvećena upravo Konvenciji i zaštiti žrtava. Tako je,

prema podacima policije (iznetim u saopštenju ministra)⁶⁴, u 2007. godini (do oktobra meseca) bilo 83 žrtve trgovine ljudima, dok je prema podacima Službe iz iste godine (takođe iznetim na konferenciji) žrtava bilo daleko manje (36). Zaista, ko identifikuje žrtve i šta je bilo sa onim žrtvama o kojima Služba nema ni podataka? I, što je još važnije, šta je bilo sa njihovom zaštitom i pomoći koju bi primili da su pravilno identifikovani?

I rezultati istraživanja koje je sprovedla NVO Atina, u okviru projekta „Monitoring nacionalnog mehanizma upućivanja”⁶⁵ pokazuju da ima „osnova za sumnju” da se identifikacija, pa sledstveno ni zaštita ne odvijaju onako kako bi trebalo, a kako nalaže i nova Konvencija. Predstavnice Službe iznose da postoje lica koja nisu identifikovana kao žrtve, iako je bilo osnova za to, o čemu govore i iskustva nevladinih organizacija koje su uključene u sistem zaštite. Tako, policija upućuje na Službu one žrtve u čijim slučajevima ima izgleda za podnošenje krivične prijave, odnosno u čijim slučajevima je potrebna saradnja žrtve sa organima gonjenja. Ili čak (UBPOK je naveden kao primer) policija odvodi lice koje je sama identifikovala kao žrtvu u Sklonište za žrtve trgovine ljudima Savetovališta protiv nasilja u porodici (zatvorenog tipa) kako bi bila obezbeđena „dostupnost” za svedočenje. Dešavalo se i da se iz ustanove socijalne zaštite, maloletno lice odvede i smesti u Sklonište. To su, kako kaže predstavnica Službe, bile (policijske) metode praktikovane pre ustanovljenja Službe i pravila postupanja u procesu identifikacije. Međutim, dešavalo se i da centri za socijalni rad ne obaveste Službu o određenom licu, najčešće maloletnom, nego se sami pobrinu za njega, pa tako ono bude vraćeno (po lošoj proceni) u porodicu, a onda i ponovo viktimizovano trgovinom. I nevladine organizacije nekada uključe određenu osobu u svoj program zaštite, identifikujući je same kao žrtvu, kako bi ta osoba povećala brojku korisnika organizacije i tako opravdale sredstva koje donatori izdvajaju za programe.

Neophodno je izvršiti evaluaciju postojećeg sistema identifikacije u primeni, ustanoviti propuste i razloge za te propuste, te ih prevazići uspostavljanjem formalizovanih procedura i protokola koji će urediti saradnju između pojedinih aktera, kako bi žrtve bile pravilno identifikovane i dobile pomoć i zaštitu. Korisni su predlozi predstavnika policije, izneti u okviru pomenutog istraživanja, da se otvore nove kancelarije Službe u određenim mestima u Srbiji (npr. Vranju, Nišu, Subotici), što bi podrazumevalo i veći broj zaposlenih u Službi (što je zaista neophodno), kao i potreba za boljom edukacijom službenika policije (krimina-

⁶⁴ Isti podatak se može naći i u izveštaju MUP-a *Trgovina ljudima*, <http://www.mup.sr.gov.yu/domino/saveti.nsf/traffickingI.pdf>

⁶⁵ NVO Atina je deo sistema zaštite žrtava u Srbiji i članica je Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima. Projekat o kome je reč podržale su Međunarodna organizacija za migracije i King Baudouin Foundation. Istraživanje je imalo za cilj da isprati funkcionisanje mehanizma upućivanja u Srbiji u periodu od 2004. do 2007. godine, s obzirom na to da su u radu uočena odstupanja od ustanovljenih pravila funkcionisanja mehanizama, i to baš u oblasti identifikacije žrtava. Polazna hipoteza je bila da postoji više žrtava nego što ih je identifikovano, te kao takvih u sistemu zaštite. U ovom radu se iznose podaci iz neobjavljenog materijala.

lističke, saobraćajne...). Ovome treba dodati i bolju edukaciju radnika centara za socijalni rad i drugih službi koje sama Konvencija pominje, ali i kontinuirano podizanje svesti o problemu u javnosti (Nikolić-Ristanović, V. i dr, 2004: 222-223).

5. Pomoć žrtvama trgovine ljudima (čl.12)

Mere koje treba da obezbede minimum pomoći radi fizičkog, psihološkog i socijalnog oporavka uključuju: siguran smeštaj, psihološku i materijalnu podršku, pristup hitnoj medicinskoj zaštiti, usluge prevođenja i tumačenja, savetovanje i informisanja o pravima, službama/uslugama za žrtve trgovine ljudima, pomoć u ostvarivanju prava u toku krivičnog postupka, pristup obrazovanju za decu. Svaka država mora da se pobrine za bezbednost žrtve i njenu zaštitu. Ovaj *minimum* se mora obezbediti svakoj žrtvi, uključujući i lice za koje postoji osnovana sumnja da je žrtva (dok traje proces identifikacije). Žrtve koje legalno borave u zemlji (domaći državljani, strani sa dozvolom boravka) imaju pravo na neophodnu medicinsku ili drugu pomoć (npr. žrtva je HIV pozitivna, trudna je, a nema sredstava da obezbedi potrebnu pomoć). Takođe, država treba da im obezbedi pristup tržištu rada, profesionalnom osposobljavanju i obrazovanju, što treba da omogući njihovu integraciju u društvo i ponovno preuzimanje kontrole nad sopstvenim životom. Naglašeno je da pomoć koja se žrtvi pruža ne sme biti uslovljena saradnjom u krivičnom gonjenju učinilaca. Naravno, usluge koje se pružaju žrtvama treba da budu uz njihovu punu obaveštenost i pristanak.

Prema st. 5 ovog člana, pomoć može biti pružena u saradnji sa nevladinim organizacijama ili drugim relevantnim organizacijama angažovanim na pružanju pomoći žrtvama. Ipak, odgovornost za ispunjavanje obaveza iz Konvencije leži na državama. Samim tim, one moraju da preuzmu neophodne korake, da se pobrinu da žrtve prime pomoć na koju imaju pravo, naročito tako što će se starati da službe za prihvatanje, zaštitu i pružanje pomoći budu adekvatno i na vreme finansirane.

Pomoć žrtvama u Srbiji se obezbeđuje gotovo u potpunosti kroz aktivnosti NVO i međunarodnih organizacija, prvenstveno Međunarodne organizacije za migracije. Ne može se reći da se država uključila u obezbeđivanje pomoći na način koji zahteva čl. 5 Konvencije. Sredstva se obezbeđuju od međunarodnih organizacija, a država, preko Službe, nastoji da vrši koordinaciju zaštite koju ne finansira niti učestvuje u njenom kreiranju ili evaluiranju. Sigurni smeštaj se obezbeđuje u dva skloništa koja se nalaze u Beogradu, a koje vode dve NVO: Savetovalište protiv nasilja u porodici i Atina. Prvo sklonište slovi za sklonište zatvorenog tipa i služi urgentnom zbrinjavanju žrtava (tj. tako bi trebalo da bude), dok je drugo otvorenog tipa i deo je reintegrativnog programa za žrtve trgovine ljudima. I jedno i drugo sklonište namenjeno je isključivo ženama žrtvama, dok specijalizovanih smeštajnih kapaciteta za muškarce ili decu nema. Primedbe koje se iznose na račun skloništa zatvorenog tipa odnose se na njegovu zatvorenost, ograničenost slobode kretanja korisnica koja se pravda razlozima

bezbednosti. Međutim, pored ovih razloga, koji nesumnjivo stoje, naslućuju se (iz navoda samih korisnica, ali i drugih partnerskih organizacija) i drugi razlozi, vrlo pragmatični, koji se svode na kontrolu korisnica, pre svega zbog potreba policijskih aktivnosti vezanih za krivični postupak.

NVO Atina vodi program reintegracije koji obezbeđuje upravo sve one vrste pomoći o kojima govori Konvencija, a sličan program odskoro sprovodi i NVO Astra. Osnovni nedostatak postojećih programa zaštite jeste to što su oni koncentrisani u Beogradu. U nastojanju da ovaj nedostatak prevaziđe, NVO Atina je organizovala mobilni tim koji ostvaruje ciljeve programa reintegracije na terenu, pružajući određene vidove pomoći sama, ali i nastojeći da žrtvu poveže sa organizacijama u lokalnoj sredini koje mogu biti od pomoći. Služba za koordinaciju zaštite ima važnu ulogu u povezivanju žrtava sa organizacijama koje pružaju pomoć, nevladinim, ali i državnim, prvenstveno centrima za socijalni rad. Njen zadatak jeste i praćenje programa zaštite za svaku pojedinu žrtvu, odnosno njenog kretanja kroz sistem zaštite.

U pogledu zdravstvene zaštite žrtava, učinjen je veliki korak od strane države. U Zakonu o zdravstvenoj zaštiti⁶⁶ (čl. 241) predviđen je pristup zdravstvenoj zaštiti (onoj koja je pokrivena obaveznim zdravstvenim osiguranjem), ali samo za žrtve strane državljanke. Međutim, u pogledu pristupa tržištu rada, profesionalnom osposobljavanju i obrazovanju nema posebnih odredbi ili programa koji bi uvažavali status žrtve trgovine ljudima. I u ovom segmentu najvažniju ulogu imaju nevladine organizacije i njihovi programi reintegracije. Upadljiv nedostatak jeste i nepostojanje podsistema za zaštitu dece žrtava trgovine ljudima, što se ocenjuje kao jedan od najvećih nedostataka sistema zaštite (Simeunović-Patić, 2005: 77).

6. Period za oporavak i razmišljanje (čl.13)

Žrtve trgovine ljudima koje nelegalno borave u određenoj državi imaju pravo na minimum 30 dana boravka na njenoj teritoriji kako bi se oporavile i pobegle od uticaja trgovaca i/ili donele informisanu odluku o saradnji sa nadležnim organima. Ovo znači da će žrtva, pošto joj bude ukazana neophodna pomoć i zaštita (minimum zaštite o kome je bilo reči), a budu joj predložene i druge mogućnosti, odnosno mere pomoći i zaštite, na miru odlučiti hoće li saradivati sa organima krivičnog gonjenja. Ovaj period se bezuslovno odobrava žrtvi, a može biti uskraćen ako se utvrdi da lice u pitanju nije žrtva ili ako interesi javnog poretka to zahtevaju.

Srbija je ovo pitanje rešila Instrukcijom o uslovima za odobrenje privremene boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima, koju je izdao ministar unutrašnjih poslova 5. jula 2004. godine. Period za oporavak i razmišljanje

⁶⁶ „Službeni glasnik RS”, br. 107/05

je tri meseca, što je svojevremeno i preporučeno kao dobro rešenje.⁶⁷ Instrukciju prati Uputstvo o postupku odobravanja privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima izdato od strane Uprave granične policije. Zahtev za izdavanje dozvole boravka po ovom, humanitarnom osnovu, podnosi Služba za koordinaciju zaštite žrtava, a žrtva mora biti smeštena u sklonište, dok organizacija koja sklonište vodi to mora potvrditi svojim dopisom. Pošto je adresa skloništa tajna, žrtve se prijavljuju na adresu Službe.

U vezi sa dozvolama boravka koje se izdaju stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima, uočava se problem diskriminacije domaćih žrtava po pitanju mogućnosti regulisanja prijave prebivališta. Naime, žrtve domaći državljani po izbavljenju često nemaju lične isprave ili se dešava da porodica neće da ih primi, tačnije prijavi na svoju adresu, te je tako nemoguće pribavljanje lične karte. Neposedovanje, odnosno neregulisanje na vreme lične karte predstavlja prekršaj, a žrtve domaći državljani nisu zaštićene od prekršaja koji su proizašli iz „trafiking situacije” poput žrtava stranih državljana (s obzirom na to da tzv. klauzulu nekažnjavanja sadrži Instrukcija koja se odnosi na strane državljane). Pored ovog problema, kao daleko veći, pojavljuje se problem nemogućnosti aktivnog učestvovanja u programu reintegracije, u smislu upisivanja u školu, zapošljavanja, a pre svega toga čak i u pogledu ostvarenja neophodne zdravstvene zaštite. Jer, domaće žrtve trgovine ljudima nemaju formalnu potvrdu da su žrtve, kakva postoji, na neki način, u slučajevima stranih državljana koji dobijaju dozvolu privremenog boravka po humanitarnom osnovu i prijavu boravišta na adresu Službe. Tako su domaće žrtve u neravnopravnom položaju u odnosu na strane, a problem regulisanja njihovih dokumenata u ovakvoj situaciji do danas nije rešen sistemski, pa se tako (u suštini) formalni problem (prijave prebivališta) pojavljuje kao veoma ozbiljan i ometa uživanje prava koja žrtvi trgovine pripadaju. S druge strane, policija je izlazila u susret stranim državljanima koje nelegalno borave u Srbiji i više od deset godina, a koje su tek sada identifikovane kao žrtve. Njima je odobran humanitarni boravak kako bi im se olakšao povratak u zemlju porekla radi regulisanja ličnih dokumenata, što je za svaku pohvalu.

Za rešenje problema domaćih žrtava bez lične karte i prijave prebivališta mogao bi se usvojiti dobar primer iz Hrvatske. Tamo je Instrukcijom o regulisanju boravka žrtava trgovine ljudima (takođe izdatoj od strane ministra policije) predviđen i rešen ovakav slučaj izdavanjem lične karte na osnovu prijave na određenu adresu (Pleša-Golubović, 2006: 38).

⁶⁷ Na Trećem regionalnom ministarskom forumu Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope (Tirana, 11. decembra 2002) pominjao se period od tri meseca, dok je Ekspertska grupa za trgovinu ljudima Evropske komisije preporučila, u mišljenju od 16. aprila 2004, period od najmanje tri meseca.

7. Dozvole boravka (čl.14)

Po završetku perioda oporavka, država će izdati (obnovljivu) dozvolu boravka iz humanitarnih razloga (ako je boravak neophodan zbog razloga lične prirode, kao što bi bili razlozi bezbednosti, zdravstveni razlozi, porodične prilike i sl.) i/ili u slučaju da žrtva saraduje sa nadležnim organima u krivičnom gonjenju učinilaca. Ova odredba je važan korak napred u smislu da se kao razlozi za ostanak na teritoriji države favorizuju i razlozi lične prirode, a ne samo potrebe krivičnog progona. Kada su deca u pitanju, presudan je najbolji interes deteta. Države članice se ohrabruju da prilikom izdavanja dozvola boravka imaju u vidu da je u pitanju žrtva trgovine ljudima koja je već imala odobren boravak po humanitarnom osnovu.

U Srbiji (prema pomenutoj ministarskoj Instrukciji) dozvole boravka se izdaju po ovom drugom osnovu, dakle po osnovu saradnje u krivičnom gonjenju učinilaca (na 6 i 12 meseci), dok se samo u slučaju postojanja rizika po ličnu bezbednost u slučaju povratka u zemlju porekla može odobriti boravak na godinu dana. Služba je ovlašćena da podnosi zahtev, potpisan od strane žrtve, uz propratno pismo organizacije koja pruža pomoć. Iz razloga koji se odnose na rizik po bezbednost žrtve do sada nije odobren nijedan boravak, a stiče se utisak da se policija i ne bavi mnogo procenjivanjem rizika po bezbednost žrtve u slučaju povratka. Aktivnost policije i međunarodna saradnja po ovim pitanjima bi mogle biti i bolje (na čemu i sama Konvencija insistira, a u okviru Glave VI, koja je posvećena upravo problemu međunarodne saradnje).

8. Naknada štete (čl.15)

Konvencija insistira na obeštećenju žrtava trgovine ljudima. Neophodno je da žrtva blagovremeno bude obaveštena o mogućnostima, odnosno postupku za naknadu štete. Konvencija sugeriše ustanovljavanje posebnih fondova iz kojih bi se žrtvama nadoknadila šteta ili ustanovljavanje posebnih programa za socijalnu podršku i integraciju žrtava koji bi se finansirali iz sredstava kriminalnog porekla.

U Srbiji nema specifične regulative, odnosno fondova za naknadu štete žrtvama trgovine. Žrtve mogu zahtevati naknadu štete po istim principima po kojima mogu i drugi oštećeni. S obzirom na to da krivični sud redovno upućuje oštećene na parnicu, a i da sam krivični postupak dugo traje, izgledi da se efikasno dođe do naknade štete su nikakvi. Pravnu pomoć u sudskom postupku, pa tako i u vezi sa zahtevom za naknadu štete, obezbeđuju same nevladine organizacije u okvirima svojih programa pomoći. Jedino maloletna lica oštećena krivičnim delom trgovine ljudima moraju obavezno imati punomoćnika (koji će, ukoliko je potrebno, biti postavljen po službenoj dužnosti), a koji bi trebalo da pomogne kod isticanja zahteva, ali i to ne mora biti garancija da će o njemu biti odlučeno u krivičnom postupku.

U vezi sa ovom temom, kao dobar uzor bi se mogao navesti primer makedonskog krivičnog procesnog zakonodavstva koje je odredbe o imovinskopravnom zahtevu reformisalo predvidevši obavezu krivičnog suda da odluči u potpunosti ili delimično o imovinskopravnom zahtevu (čl. 101 st. 2 ZKP)⁶⁸. Na ovaj način se prevazišlo dosadašnje stanje, nepovoljno za oštećenog, koji je bez obzira na to da li su dokazi kojima sud raspolaže dovoljni, upućivan na parnicu (Lažetić-Bužarovska, 2005: 5). Prilikom donošenja osuđujuće presude, sudija može odlučiti o imovinskopravnom zahtevu, a može navesti osnov i delimični iznos štete pa, po donošenju presude, pristupiti izvođenju novih, dopunskih dokaza i doneti dopunsku presudu.

9. Povratak i repatrijacija (čl.16)

Konvencija potencira dobrovoljni povratak žrtava, a država u koju se žrtva vraća treba da olakša i prihvati njen povratak, bez nepotrebnog odlaganja. I država koja vraća žrtvu i ona koja je prihvata moraju poštovati njena prava, bezbednost i dostojanstvo. Prava uključuju naročito: pravo da se ne bude podvrgnut nehumanom i ponižavajućem postupanju, pravo na zaštitu privatnog i porodičnog života i zaštitu identiteta. Stav 5 ovog člana je od naročitog značaja, s obzirom na to da obavezuje države da ustanove programe repatrijacije koji bi obezbedili da se izbegne reviktimizacija. U isto vreme, svaka članica bi trebalo da ohrabri ponovnu socijalnu integraciju žrtava. Kada su deca u pitanju, ovi programi moraju da uzmu u obzir njihovo pravo na obrazovanje i da uvedu mere koje bi obezbedile adekvatnu brigu ili prihvata u porodici ili odgovarajućoj ustanovi.

Srbija se ne može pohvaliti posebnim programima repatrijacije niti reintegracije koje je kreirala ili u kojima učestvuje država. U sferi repatrijacije i povratka, Međunarodna organizacija za migracije ima najvažniju ulogu dok nevladine organizacije asistiraju u postupku. Potrebna dokumentacija takođe se obezbeđuje preko Međunarodne organizacije za migracije i njenih kancelarija u inostranstvu. O programima reintegracije je već bilo reči: i oni su u isključivoj nadležnosti nevladinih organizacija.

⁶⁸ „Služben vesnik na RM“ br. 15/05

10. Zaštita žrtava svedoka i saradnika sa pravosudnim organima (čl.28)

Prema članu 28, države moraju da preduzmu neophodne mere kako bi obezbedile „efektivnu i odgovarajuću” zaštitu žrtvama i članovima njihovih porodica. Zaštiti članova porodice se pribegava samo po potrebi. Koje su to mere, zavisi od konkretnog slučaja. Nekada to može biti obezbeđivanje poverljivog telefonskog broja, snimanje odlazećih i dolazećih poziva, prikrivanje registarskih tablica, a nekada je potrebna promena identiteta, mesta boravka ili zaposlenja.

U ovom segmentu zaštite žrtava, Srbija se može pohvaliti, bar što se tiče zakonom predviđenih različitih mera zaštite. Krivično procesno zakonodavstvo je pretrpelo mnoge izmene u tom smislu, a posebno kada je u pitanju zaštita u toku postupka za dela organizovanog kriminala. Tako se često citira čl. 504p ZKP-a, po kome javni tužilac može odrediti da se određenom svedoku i članovima uže porodice obezbedi posebna zaštita. Najnovije izmene je doneo novi ZKP⁶⁹. Reč je o odredbama koje se odnose na „posebno osetljive svedoke” (čl. 110) i „zaštićene svedoke” (čl. 117 – 122). Prva grupa odredbi se odnosi na načine saslušanja kojima se, takođe, ostvaruje zaštita svedoka koji se smatraju osetljivim, a žrtve trgovine ljudima to najčešće i jesu (saslušanje van službenih prostorija, uz pomoć psihologa ili drugog stručnog lica, postavljanje punomoćnika, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka...). Poseban način saslušanja zaštićenog svedoka podrazumeva primenu jedne ili više sledećih mera: isključenje javnosti sa glavnog pretresa, izmenu, brisanje iz spisa ili zabranu objavljivanja podataka o identitetu svedoka, uskraćivanje podataka o identitetu svedoka, saslušanje svedoka pod pseudonimom, prikrivanje izgleda svedoka, svedočenje iz posebne prostorije uz promenu glasa svedoka, primenom uređaja koji menjaju glas, saslušanje svedoka koji se nalazi u prostoriji van sudnice, u drugom mestu u zemlji ili inostranstvu, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, uz mogućnost primene uređaja koji menjaju glas i izobličuju sliku. Maloletna lica kao oštećeni u postupku za krivično delo trgovine ljudima uživaju posebnu zaštitu prema odredbama Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica⁷⁰ (koja je u osnovi ista kao i zaštita posebno osetljivih svedoka). Za materiju zaštite žrtava i svedoka posebno je značajan Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku⁷¹, s obzirom na to da ovaj zakon predviđa posebne mere zaštite za žrtve krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (gde spada i krivično delo trgovine ljudima). Program se sprovodi ukoliko usled davanja iskaza ili obaveštenja od značaja za dokazivanje postoji opasnost po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu učesnika u

⁶⁹ „Službeni glasnik RS”, br. 46/06

⁷⁰ „Službeni glasnik RS”, br. 85/05

⁷¹ „Službeni glasnik RS”, br. 85/05

postupku (čl. 5). Važno je to što se program zaštite može sprovesti i pre, ali i po okončanju krivičnog postupka (prema učesniku u postupku i bliskim licima). Mere zaštite su raznovrsne: fizička zaštita ličnosti i imovine, promena prebivališta, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu, promena identiteta (čl. 14). Mere sprovodi posebna Jedinica za zaštitu (specijalizovana jedinica MUP-a), a predviđeno je čak da u sprovođenju programa ona obezbeđuje zaštitu licu i potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć (čl. 12). Sve ove mere još uvek nisu u upotrebi, prvenstveno zbog nedostatka finansijskih sredstava (Spasojević, 2006: 409). U slučajevima žrtava trgovine ljudima, poznato je da su mere koje se vezuju za zaštitu privatnosti, svedočenje bez prisustva okrivljenog i obezbeđivanje zaštite policijske (fizičke) zaštite po nalogu tužioca bile primenjene 2005. godine u jednom postupku koji je vođen za trgovinu ljudima pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu. Ostaje nada da će sve predviđene mere zaista i biti na raspolaganju žrtvama trgovine ljudima koje ispunе uslove za njihovu primenu).

11. Završni osvrt

Postalo je jasno da se bez adekvatne zaštite žrtava i poštovanja njihovih prava ne mogu ostvariti željeni efekti u borbi protiv trgovine ljudima. Konvencija o borbi protiv trgovine ljudima to potvrđuje i postavlja određene zahteve u pogledu zaštite žrtava i njihovih prava pred države članice. Sistem zaštite žrtava u Srbiji je, čini se, u stagnaciji i ne bi mogao u potpunosti da odgovori svim zahtevima koje Konvencija postavlja u tom segmentu. Još uvek su glavni akteri nevladine organizacije sa svojim programima zaštite, za koje obezbeđuju donatore iz inostranstva. Reprezent države u ovoj sferi, zamišljen kao koordinirajuće telo – Služba za koordinaciju zaštite trgovine ljudima ne stiže mnogo da uradi), sa svega dva zaposlena i oskudnim sredstvima.

Državni organi su najbolje razvili (doduše više normativno nego u praksi) sistem zaštite žrtava kao učesnika u krivičnom postupku, što, pored pomenutih problema pri identifikaciji od strane policije, upućuje na zaključak da balans između potreba krivičnog gonjenja učinilaca i zaštite žrtava još uvek nije postignut, već preteže onaj prvi tas – krivični progon učinilaca.

Država mora preuzeti odgovornost u oblasti zaštite žrtava i razviti čvršće veze sa nevladinim organizacijama koje obezbeđuju usluge pomoći i zaštite žrtvama, u smislu da postane njihov partner, a ne samo korisnik i/ili formalni koordinator. Finansijska pomoć države je i te kako važna, i to ne samo u smislu podrške programa pomoći i zaštite već i u smislu kreiranja posebnog fonda koji bi olakšao proces obeštećenja žrtava. Kontinuirano podizanje svesti stručne i šire javnosti o problemima i nužnosti zaštite žrtava trgovine, kao i razvijenija međunarodna saradnja, posebno po pitanju procene rizika po bezbednost žrtava, ali i u programima repatrijacije i reintegracije, neophodni su.

12. Literatura

Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings and its Explanatory Report, Warsaw, 16. V 2005, <http://www.coe.int/trafficking>

Lažetić-Bužarovska, G. (2005) „Novine u korist oštećenog u zakonodavstvu Republike Makedonije”, *Temida*, br. 2, str. 3-10

Nikolić-Ristanović, V. i dr. *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd: OEBS, 2004.

Pleša-Golubović, V. (2006) „Croatia” u: Škrnjug, J. (ur.) *Mechanism for the Monitoring of Trafficking in Human Beings Phenomenon*, Belgrade: IOM, KBF str. 37-60

Simeunović-Patić, B. (2005) „Zaštita, pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima: aktuelni odgovori” u: Bjerkan, L., (ur.) *Samo moj život*, Beograd: VDS, Prometej, str. 23-78

Spasojević, G. (2006) „Krivičnoprocesne odredbe o zaštiti učesnika krivičnog postupka i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni” u: Bejatović, S. (ur.) *Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni*, Beograd: Udruženje za krivično pravo i kriminologiju, Intermex, 2006, str. 390-410

FORMALNI MEHANIZAM UPUĆIVANJA⁷²

1. Nacionalni mehanizam za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima

Nacionalni mehanizam upućivanja kreiran je u okvirima Nacionalnog mehanizma za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima. Ovaj (drugi) mehanizam se sastoji iz dva nivoa - strateškog i operativnog.

Strateški nivo čine:

- 1) Savet za borbu protiv trgovine ljudima** koji je ustanovljen Odlukom Vlade Republike Srbije 14. oktobra 2004. godine, dok su njegovi članovi imenovani 2005. godine. Čini ga šest ministara⁷³, a zadaci su mu definisanje nacionalne politike borbe protiv trgovine ljudima i kreiranje strateških ciljeva u okvirima jedinstvenog odgovora na problem trgovine ljudima. Takođe, koordinira nacionalne i regionalne anti-trafiking aktivnosti, razmatra izveštaje relevantnih međunarodnih organizacija u vezi sa borbom protiv trgovine ljudima i predlaže mere za primenu preporuka međunarodnih tela u borbi protiv trgovine ljudima⁷⁴. Rad Saveta je oličen u Strategiji borbe protiv trgovine ljudima Republike Srbije i sprovođenju projekta *Moderno ropstvo* iz 2006. godine. Vlada Republike Srbije je usvojila predloženu Strategiju 7. decembra 2006. godine, a o njoj će biti reči u okviru segmenta posvećenog pravnom okviru borbe protiv trgovine ljudima.
- 2) Koordinator za borbu protiv trgovine ljudima** imenovan rešenjem ministra unutrašnjih poslova decembra 2001. godine⁷⁵. Zadatak koordinatora je da koordinira rad ministarstava i nevladinih i međunarodnih organizacija, stara se o međunarodnoj i regionalnoj saradnji, prati stanje stvari i inicira aktivnosti u sferi borbe protiv trgovine ljudima i da o tome izveštava Savet za borbu protiv trgovine ljudima.

⁷² Preuzeto iz: dr S. Jovanović, M. Savić, *Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji*, NVO Atina, Beograd, 2008.

⁷³ Ministar unutrašnjih poslova, ministar pravde, ministar za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, ministar prosvete i sporta, ministar finansija, ministar zdravlja.

⁷⁴ Iz prezentacije Ministarstva inostranih poslova SCG i OEBS Misije u SCG: "State Mechanisms for Combating Trafficking in Human Beings: Republic Serbia", Beograd, 9. decembar 2004.

⁷⁵ Nacionalni koordinator je u tom trenutku bio i načelnik Uprave granične policije.

3) Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima koji je oformljen 30. maja 2002. godine kao multidisciplinarno telo sastavljeno od predstavnika relevantnih ministarstava, nevladinih i međunarodnih organizacija. Republički tim bi, u tom smislu, imao kao mogućnost kreiranje politike na polju suzbijanja trgovine ljudima kroz kvalitetnu, organizovanu, strukturisanu i brzu razmenu informacija. Zamišljen je kao poligon za prevazilaženje uočenih nepravilnosti i poteškoća u radu.

Stara se o realizaciji postavljenih strateških ciljeva, a svoje aktivnosti sprovodi kroz četiri radne grupe:

- prevencija i edukacija (koordinator NVO Astra)
- zaštita žrtava (koordinator Ministarstvo rada i socijalne politike)
- sprečavanja trgovine decom (koordinator NVO Beosupport)
- krivično gonjenje učinilaca (koordinator Ministarstvo pravde)

4) Savetodavno telo Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima koje je ustanovljeno u februaru 2004. godine, a čine ga nacionalni koordinator sa saradnicima, rukovodioci grupa Republičkog tima i predstavnici međunarodnih organizacija (IOM, OSCE i UNICEF). Osnovni zadatak ovog tela jeste pomoć i podrška nacionalnom koordinatoru u koordinisanju i primeni anti-trafiking mera i aktivnosti. Ono se stara o razmeni informacija unutar tima, inicira specifične mere i aktivnosti u okviru strateških ciljeva, utvrđuje nedostatke u nacionalnom mehanizmu borbe protiv trgovine ljudima, održava redovne kontakte sa donatorima u zemlji. Takođe, kreira minimum standarda za programe prevencije, pomoći, zaštite i reintegracije, vrši autorizaciju programa, priprema godišnji izveštaj i daje ocenu preduzetih aktivnosti.

Operativni nivo čine:

- 1) Pravosudni organi i policija** (Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala, Uprava granične policije i specijalizovani timovi u policijskim upravama).
- 2) Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.**
- 3) Specijalizovane nevladine i međunarodne organizacije** (Sklonište za žrtve trgovine ljudima, NVO *Savetovalište protiv nasilja u porodici*, NVO Astra, NVO Atina, NVO Beosupport, NVO Viktimološko društvo Srbije, OSCE, IOM...).

2. Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava

Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava – Nacionalni mehanizam upućivanja⁷⁶ objedinjuje aktere koji dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima i koji im obezbeđuju pomoć i zaštitu, pri čemu su osnovni principi u radu svih aktera dobrovoljnost (pristanak žrtve) i poštovanje i zaštita ljudskih prava žrtve. Centralni deo ovog mehanizma predstavlja Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.

*Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima*⁷⁷ je osnovana pri Zavodu za vaspitanje dece i omladine u Beogradu, u decembru 2003. godine kao rezultat zajedničkog projekta Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i OSCE Misije u Srbiji i Crnoj Gori. Počela je da radi u martu 2004. godine, da bi od 1. juna 2005. godine bila integrisana u sistem socijalne zaštite i pod okriljem je Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike.

Služba predstavlja koordinacioni centar u procesu pružanja i organizovanja svih vidova pomoći, a istovremeno služi i kao servis za pružanje informacija o dostupnim smeštajnim kapacitetima, medicinskim, psihosocijalnim i pravnim uslugama od značaja za pomoć žrtvama u zemlji i inostranstvu. U procesu identifikacije žrtava trgovine ljudima Služba jedina ima mandat da određenu osobu identifikuje kao žrtvu i kao takvu je uvede u postojeći sistem zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima. Pri tom, neophodno je naglasiti da Služba ne daje konačno mišljenje o tome da li je neko žrtva trgovine ljudima bez mišljenja organizacija za pružanje direktne pomoći žrtvama.⁷⁸

Status žrtve trgovine ljudima Služba daje i *potencijalnim* žrtvama trgovine ljudima, odnosno osobama za koje postoje indicije da jesu žrtve trgovine ljudima, ali su potrebne i dodatne provere. Na ovaj način se obezbeđuje da lica za koja se ne može sa sigurnošću tvrditi da jesu žrtve, ali ima osnova za takvu tvrdnju, ne ostanu bez pomoći i zaštite dok traje proces identifikacije (što je u skladu sa najnovijim međunarodnim standardima). Služba, po obavljenoj identifikaciji, procenjuje potrebe žrtve i organizuje dalju asistenciju i zaštitu žrtve.

⁷⁶ Videti i: *National Referral Mechanisms, Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons: A Practical Handbook*, OSCE/ODIHR, 2004.

⁷⁷ Aktivnosti Službe su predstavljene na osnovu informacija koje sadrži liflet same Službe, odnosno Ministarstva rada i socijalne politike i Uputstva o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima donetog 9. novembra 2004. godine od strane v.d. direktora Zavoda za vaspitanje dece i omladine, Beograd.

⁷⁸ Uputstvo o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, tačka 7.

Ove aktivnosti, prema zvaničnom opisu aktivnosti, uključuju:

- upućivanje u skloništa za žrtve trgovine ljudima ili pronalaženje drugog, odgovarajućeg smeštaja za njih;
- pribavljanje potrebne dokumentacije u vezi s pravnim statusom žrtve (regulisanje boravišnog statusa i ličnih dokumenata);
- iznalaženje potrebnog modela pomoći i zaštite žrtava, uključujući programe reintegracije;
- obaveštavanje žrtava o njihovim pravima, statusu i mogućnostima oporavka u zemlji;
- praćenje procesa reintegracije žrtava trgovine ljudima u zemlji;
- definitivna identifikacija u saradnji sa institucijama/organizacijama koje pružaju direktnu pomoć žrtvama.

Ona se stara o zaštiti ljudskih prava žrtava pri njihovoj identifikaciji i tokom procesa pružanja pomoći i zaštite. U svom nastojanju da se izbegne sekundarna viktimizacija žrtava, ona se zalaže za davanje samo jedne, zvanične, formalne izjave žrtve koju će kasnije koristiti državni organi, pridržavajući se pravila o zaštiti identiteta i poverljivosti podataka.

Služba je u obavezi da prati ceo proces pružanja pojedinih vidova pomoći ili reintegracije žrtve i obavezna je da vodi sledeće baze podataka:

- bazu koja sadrži podatke o procesu pružanja pomoći i zaštite žrtava;
- bazu sa informacijama o organizacijama, institucijama i stručnjacima koji pružaju različite vidove pomoći u zemlji i u regionu, a koje mogu biti od značaja u konkretnom slučaju.

Kako bi Služba bila u mogućnosti da obavlja svoje zadatke, neophodno je da i druge organizacije, na koje su žrtve bile upućene, izveštavaju Službu o preduzetim merama, odnosno oblicima pomoći.

Kada su u pitanju žrtve trgovine ljudima koje nisu domaći državljani, Služba ima ključnu ulogu u regulisanju njihovog boravišnog statusa u Srbiji. Ona jedina ima mandat da podnese zahtev za odobrenje privremenog boravka u vezi sa utvrđenim statusom žrtve. O kojoj god dozvoli privremenog boravka da se radi (na tri meseca kao perioda oporavka i razmišljanja, šest meseci po osnovu saradnje sa nadležnim državnim organima na rasvetljavanju krivičnih dela, ili godinu dana, po osnovu aktivnog učešća u sudskom postupku ili zbog lične bezbednosti žrtve), Služba podnosi nadleženom policijskom organu zahtev za izdavanje odobrenja za privremeni boravak (svojeručno potpisan od strane žrtve) i praćen dopisom organizacije koja pruža pomoć žrtvi.

Dakle, Služba uvodi žrtvu u sistem pomoći i zaštite i koordinira kreiranje najboljeg plana pomoći za žrtvu trgovine ljudima po principu dobrovoljnosti, informisanog pristanka i najboljeg interesa žrtve.

U Nacionalnom mehanizmu upućivanja važnu ulogu ima i Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima, o kome je već bilo reči, upravo kao kreator strategije zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima i kao poligon na kome će različiti problemi i prepreke u funkcionisanju mehanizma na operativnom nivou biti detaljno razmatrani i prevaziđeni, a sam mehanizam permanentno usavršavan.

3. Normativni okvir Nacionalnog mehanizma upućivanja

Za funkcionisanje Nacionalnog mehanizma upućivanja, pravilnu identifikaciju žrtava i uopšte zaštitu žrtava, od velike važnosti je i postojeći normativni okvir. Na ovom mestu će biti navedeni najvažniji akti kojima se uređuje Nacionalni mehanizam upućivanja i zaštita žrtava trgovine ljudima. Pored navedenih akata, ima i drugih koji se mogu primenjivati radi zaštite žrtava trgovine ljudima, ali će biti navedeni samo oni koji se eksplicitno obraćaju žrtvama trgovine ljudima, kako bismo mogli da uočimo šta je sve na formalnom (a potom i na materijalnom) planu urađeno (dakle, upravo za žrtve i zbog žrtava trgovine ljudima).

4. Krivični zakonik Republike Srbije

Poznavanje odredbi krivičnog zakonodavstva koje daju zakonski opis krivičnog dela trgovine ljudima (ali i drugih srodnih dela) od izuzetne su važnosti za pravilnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima, s tim što treba imati u vidu okolnost da se, prema drugim pravilima koja uređuju mehanizam upućivanja, status žrtve trgovine ljudima ne vezuje za formalnu kvalifikaciju dela koju daje javni tužilac (ili pre njega, ali u dogovoru sa njim – policija). Podsetimo se, konačnu identifikaciju vrše Služba i druge organizacije koje pružaju direktnu pomoć žrtvama trgovine ljudima. Usmerenje za to sigurno jeste i rad policije i drugih organa krivičnog gonjenja na rasvetljavanju dela, otkrivanju učinilaca i iniciranju postupka, ali nije obavezujuće za subjekte koji vrše identifikaciju.

U Krivični zakon Republike Srbije je 2003. godine uneto krivično delo trgovine ljudima⁷⁹. Inkriminacija je, nešto izmenjena, našla svoje mesto u čl. 388 Krivičnog zakonika⁸⁰ koji je na snagu stupio 1. januara 2006. godine. Važna promena u odnosu na raniji zakonski opis krivičnog dela trgovine ljudima (čl. 111b KZ) jeste to što je po novom rešenju obeležje posebnog oblika dela (iz st. 2) „maloletno lice”, umesto „lice koje nije navršilo 14 godina”. Na ovaj način je ostvarena potpuna, i sa međunarodnim standardima usklađena, zaštita maloletnih lica i u slučaju kada se prema njima primenjuje neka od radnji koje pred-

⁷⁹ Delo je uneto u Krivični zakon Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona („Službeni glasnik RS”, br. 39/03.) Kao neposredni osnov za inkriminaciju, poslužio je čl. 3 Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjuje Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. U: „Službeni list SRJ (Međunarodni ugovori)”, br. 5/01.

⁸⁰ „Službeni glasnik RS”, br. 85/05, 88/05, 107/05.

stavljaju radnje izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima, a nije primenjen neki od relevantnih načina izvršenja (sila, pretnja, obmana i sl.).

Kada su pozitivne promene u pitanju, važno je istaći i to da su pooštrene predviđene kazne za pojedine oblike dela. Tako je za osnovni oblik (st. 1) podignut posebni minimum predviđene kazne sa jedne na dve godine (dok je maksimum ostao isti – 10 godina). Ukoliko je iz osnovnog oblika dela proizašla teža posledica – smrt oštećenog lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina, što je dvostruko veći minimum propisane kazne u odnosu na ranije rešenje (najmanje pet godina). I za onog ko se bavi trgovinom ljudima ili je delo izvršio u okviru organizovane grupe, predviđena kazna je pooštrena sa najmanje tri na najmanje pet godina.

Neophodno je naglasiti i to da za postojanje dela nije potrebno da je realizovana eksploatacija lica u pitanju (žrtve), već da su radnje predviđene kao radnje izvršenja dela preduzete u tom cilju. Takođe, ovo obeležje dela treba tumačiti šire nego u smislu da je kod učinioca postojala namera da, na primer – eksploatiše rad žrtve. Dovoljno je da je znao da će žrtva biti iskorišćena u navedenu svrhu. Smatra se da takvo tumačenje više odgovara intencijama UN Protokola vezanih za obezbeđenje što obuhvatnije zaštite žrtava.⁸¹ Ova okolnost je od izuzetnog značaja u procesu identifikacije žrtava trgovine ljudima, jer lice koje nije eksploatisano, koje i samo nije znalo da je bilo „namenjeno eksploataciji” jeste žrtva trgovine ljudima i kao takva ima pravo na sve mere pomoći i zaštite. Kako (i koliko teško) će se postojanje navedenog cilja dokazivati (kada same eksploatacije nije bilo) posebno je pitanje i ne treba da bude od značaja za identifikovanje lica u pitanju kao žrtve trgovine ljudima.

Radnja izvršenja dela je vrbovanje, prevoz, prebacivanje, predaja, prodaja, kupovina, posredovanje u prodaji, sakrivanje ili držanje drugog lica, i to na jedan od sledećih načina: silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi. Cilj u kome radnje (na neki od navedenih načina) treba da se vrše jeste: eksploatacija rada, prinudni rad, vršenje krivičnih dela, prostitucija ili druga vrsta seksualne eksploatacije, prosjačenje, upotreba u pornografske svrhe, uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima.

Krivični zakonik poznaje i jedno novo, specifično delo trgovine ljudima – trgovina decom radi usvojenja (čl. 389)⁸². Svakako da i žrtve ovog krivičnog dela spadaju u žrtve trgovine ljudima i treba im obezbediti posebnu zaštitu i po-

⁸¹ Videti: Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, „Službeni glasnik”, Beograd, 2006, str. 811.

⁸² (1) Ko oduzme lice koje nije navršilo četrnaest godina radi njegovog usvojenja protivno važećim propisima ili ko usvoji takvo lice ili posreduje u takvom usvojenju ili ko u tom cilju kupi, proda ili preda drugo lice koje nije navršilo četrnaest godina ili ga prevozi, obezbeđuje mu smeštaj ili ga prikriva, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina.

(2) Ko se bavi vršenjem delatnosti iz st. 1 ovog člana ili je delo izvršeno na organizovan način od strane više lica, kazniće se zatvorom najmanje tri godine.

moć. I u ovom slučaju je dovoljno da je radnja izvršena *radi usvojenja*.

Novina Krivičnog zakonika jeste i u tome što je inkriminisao krijumčarenje ljudi u okvirima dela „nedozvoljeni prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi“ (čl. 350). Na taj način problem podvođenja i slučajeva krijumčarenja rešen je u okviru trgovine ljudima. Međutim, i dalje se u praksi sreću nerazumevanja obeležja jednog i drugog dela, te pogrešne kvalifikacije koje mogu imati i uticaja na pogrešnu identifikaciju žrtava.

4.1 Uputstvo o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima

Uputstvo je doneo vršilac dužnosti direktora Zavoda za vaspitanje dece i omladine 9. novembra 2004. godine i ono je u najvažnijim crtama već bilo predstavljeno kod izlaganja o Službi i njenim zadacima. Prema Uputstvu, osnovni zadaci Službe su: procena potreba žrtava, upućivanje potencijalnih žrtava na odgovarajući vid pomoći i organizovanje druge neophodne pomoći (vezane za koordinaciju). Po tumačenju ovih odredbi moglo bi se zaključiti da postoji bitna razlika između žrtava i potencijalnih žrtava (koja se nigde ne objašnjava, a ne bi bilo zgoreg, pošto se radi o uputstvu), da bi se u daljem tekstu atribut *potencijalna* pojavljivao u zagradi. Uputstvo predstavlja prilično uopšten okvir koji reguliše rad Službe i ostavlja dosta prostora za diskreciono postupanje, a pojedine odredbe regulišu ili se dotiču čak i rada drugih službi, odnosno organizacija. Na primer, predviđa obavezu *nadležnih za pružanje direktne pomoći (potencijalnoj) žrtvi da informišu Službu o preduzimanju potrebnih mera zaštite. Ili: Služba ne pruža direktnu pomoć (potencijalnim) žrtvama trgovine ljudima. Direktnu pomoć žrtvama pružaju specijalizovane organizacije za ovaj vid zaštite.* S druge strane, u Uputstvu nema nijedne odredbe o isključivoj nadležnosti Službe da podnosi zahtev za odobrenje privremenog boravka za žrtve strane državljanke, iako je Instrukcija ministra unutrašnjih poslova koja reguliše ovu materiju doneta nekoliko meseci ranije. I odredba koja predviđa da Služba ne daje konačno mišljenje o tome da li je neko žrtva bez nadležnih organizacija za pružanje direktne pomoći nije dovoljno jasna. Da li to znači da konsultuje navedene organizacije ili da treba da postoji saglasnost Službe i tih organizacija? Šta biva u slučaju da postoje različita mišljenja? Takođe, Uputstvo ne reguliše rad Službe u smislu načina na koji se vrši identifikovanje žrtve, odnosno procena njenih potreba ili na koji način se vrši upućivanje žrtve na odgovarajuće vidove pomoći.

4.2. Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima i Uputstvo o proceduri odobrenja

Donošenju Instrukcije prethodilo je potpisivanje Izjave o obavezama na Ministarskom forumu Pakta stabilnosti održanog u Tirani 2002. godine, čime je Republika Srbija, odnosno Ministarstvo unutrašnjih poslova, preuzelo obavezu regulisanja boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima. Instrukciju je 5. jula 2004. godine doneo ministar unutrašnjih poslova, a Uprava pogranične policije, za strance i upravne poslove, donela je Uputstvo o proceduri odobrenja boravka 20. septembra 2004. godine.

Boravak se odobrava iz humanitarnih razloga u periodu od tri meseca, što je period oporavka i razmišljanja. Ovaj boravak se odobrava bez ikakvih uslova, samo po osnovu statusa žrtve trgovine ljudima (dobijenog u procesu identifikacije). Boravak je u druga dva slučaja uslovljen saradnjom sa nadležnim organima u otkrivanju krivičnih dela i učinilaca (za period od šest meseci), odnosno učešćem u sudskom postupku protiv učinilaca (za period od 12 meseci). Boravak u trajanju od 12 meseci može biti odobren i ukoliko se proceni da to opravdavaju razlozi lične bezbednosti žrtve.

Za zaštitu žrtava je od značaja i *klauzula nekažnjavanja*. Prema Instrukciji „ukoliko je žrtva trgovine ljudima ušla u zemlju na nedozvoljen način ili u njoj boravi na nezakonit način, nadležni organ je dužan da pre pokretanja postupka utvrdi činjenice i okolnosti koje isključuju ili umanjuju krivičnu ili prekršajnu odgovornost žrtava trgovine ljudima (utvrđivanje elemenata sile, pretnje i prinude, odnosno krajnje nužde ili nužne odbrane)“.

U Uputstvu je detaljno regulisan postupak odobravanja privremenog boravka. Predviđeno je da u roku od sedam dana od smeštaja žrtve u sklonište za žrtve trgovine ljudima, ovlašćeni radnici Službe za koordinaciju zaštite žrtava podnose zahtev za izdavanje odobrenja za privremeni boravak nadležnom sekretarijatu unutrašnjih poslova MUP-a RS, prema mestu boravka žrtve, a isti po završenoj proceduri i preuzimaju. Zahtev mora biti svojeručno potpisan od strane žrtve i praćen dopisom organizacije koja pruža smeštaj i pomoć žrtvi. Po isteku perioda od tri meseca, tačnije tri dana pre isteka, Služba podnosi zahtev za produženje privremenog boravka pod određenim uslovima. Novi zahtevi moraju biti praćeni (pored dopisa organizacije koja pruža smeštaj i pomoć) odgovarajućim dopisom (policije, tužilaštva ili suda) koji potvrđuje saradnju žrtve sa nadležnim organima, odnosno njeno aktivno učestvovanje u postupku ili postojanje razloga koji ugrožavaju njenu ličnu bezbednost.

Na ovom mestu treba istaći da je praksa izdavanja dozvole boravka po osnovu dobijanja statusa žrtve trgovine ljudima potpuno zaživela, te da je Republika Srbija jedina zemlja u okruženju u kojoj identifikovane žrtve trgovine ljudima (od strane instance pri Ministarstvu rada i socijalne politike, što je bitna razlika u odnosu na identifikaciju od strane tužilaštva ili policije – iz regiona – koji

nužno upućuju na izjednačavanje statusa žrtve trgovine ljudima sa žrtvom u krivičnopravnom smislu) dozvolu boravka dobijaju u proseku za sedam dana od dana zvaničnog susreta sa predstavnicima Službe za koordinaciju. U tom smislu, važno je istaći da su dozvole boravka dobile sve žrtve identifikovane od strane Službe, od donošenja Instrukcije do danas, i to u najkraćem mogućem roku, što definitivno čini situaciju u Srbiji primerom dobre prakse u postupanju prema stranim žrtvama trgovine ljudima i utvrđuje temelje za kreiranje programa pomoći zasnovanih na poštovanju ljudskih prava i principa dobrovoljnosti. U tom smislu je moguće i napomenuti da je u Srbiji identifikovan određeni broj žrtava kojima je, uz pomoć ove prakse, omogućeno da zaista informisano donesu odluku o željenom mestu boravka i daljem procesu reintegracije, što je isključeno u situacijama u kojima se boravak ne odobrava (te se ne ispunjavaju i sve odnosne obaveze). Prema izjavama u ovom radu, jasno je da su dozvole boravka izdavane čak i u onim slučajevima u kojima policijski službenici nisu delili stav Službe o ovoj potrebi, što ukazuje na činjenicu da sistem u ovom segmentu funkcioniše izuzetno dobro.

Zakon o administrativnim taksama

Na inicijativu Međunarodne organizacije za migracije, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o administrativnim taksama⁸³, čl. 35, ukinuto je plaćanje taksi za odobrenje privremenog boravka (Tarifni br. 97, t. 12. i 13).

Zakon o zdravstvenoj zaštiti

Ovaj zakon je izjednačio žrtve trgovine ljudima sa građanima Srbije u pogledu ostvarenja prava na zdravstvene usluge koje su obuhvaćene obaveznim zdravstvenim osiguranjem (čl. 241)⁸⁴. Na ovaj način ostvareni su međunarodni standardi koji se tiču minimuma pomoći koja se pruža žrtvama trgovine ljudima, a medicinska pomoć je upravo u tom okviru (pored psihološke i pravne).

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica⁸⁵ stupio je na snagu 1. januara 2006. godine, a od značaja za problematiku trgovine ljudima je njegov treći deo, koji sadrži posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku. Naime, poseban položaj u krivičnom postupku imaju maloletna lica oštećena taksativno navedenim krivičnim delima (sa elementima nasilja prvenstveno). Među njima se nalaze i krivična dela: trgovina ljudima (čl. 388 KZ) i trgovina decom radi usvojenja (čl. 389 KZ). Specifičnosti se u ovim slučajevima sastoje u tome što većem koje

⁸³ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o republičkim administrativnim taksama, „Službeni glasnik RS” br. 61/05.

⁸⁴ Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Službeni glasnik RS” br. 107/05.

⁸⁵ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS” br. 85/05.

sudi punoletnom učiniocu za neko od ovih dela predsedava sudija koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Pored sudije i predsednika veća, i javni tužilac, istražni sudija i specijalizovani službenici policije moraju imati navedena znanja. Takođe, kako oštećeno maloletno lice mora imati punomoćnika od prvog saslušanja, to će mu sud istog postaviti (u slučaju da ga nema) iz reda advokata, ali i on mora imati posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

Svi pomenuti učesnici u postupku dužni su da postupaju obazrivo prema maloletnom oštećenom, vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da izbegnu štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj. U tom cilju se i saslušanje obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica. Predviđeno je i da se saslušanje završi na najviše dva ročišta, osim ako je ponavljanje potrebno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka. Da bi se zaštitilo od sekundarne viktimizacije, maloletno lice može biti saslušano upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka (dok se pitanja postavljaju posredno preko pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica). Maloletna lica mogu biti saslušana i u svom stanu ili na drugom mestu, van službenih prostorija.

4.3 Strategija borbe protiv trgovine ljudima

Strategija je usvojena u decembru 2006. godine⁸⁶ i predstavlja najnoviji dokument nacionalnog karaktera koji se obraća problemu trgovine ljudima uopšte, i naravno, u tim okvirima i problemu upućivanja žrtava trgovine ljudima. Kako se radi o dokumentu strateškog karaktera, to u njemu pronalazimo samo smernice po kojima treba da se razvija, odnosno unapređuje nacionalni odgovor na problem trgovine ljudima.⁸⁷

Prema Strategiji, ciljevi (strateški) Republike Srbije u borbi protiv trgovine ljudima se nalaze u sledećim sferama:

- 1) institucionalni okvir
- 2) prevencija
- 3) pomoć, zaštita i reintegracija žrtava
- 4) međunarodna saradnja
- 5) praćenje i evaluacija rezultata.

Usavršavanje Nacionalnog mehanizma upućivanja je jedan od ciljeva koji treba ostvariti u sferi institucionalnog okvira mehanizma suprotstavljanja trgovini ljudima. Potencira se:

⁸⁶ „Službeni glasnik RS”, br. 111/2006.

⁸⁷ O Strategiji i kritičkom ostvrtu na nju: S. Mijalković *O strategiji borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji*; S. Petrović, M. Milošević, Đ. Đorđević (ur.) *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta II*, Kriminalističko–policajska akademija, Beograd, 2007, str. 221–241.

- 1) formalizovanje saradnje vladinih, nevladinih i međunarodnih aktera u borbi protiv trgovine ljudima na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, i to zaključivanjem protokola o saradnji u kojima bi jasno bile definisane uloge i odgovornosti pojedinih aktera;
- 2) kontinuirani pregled aktivnosti svih aktera uključenih u identifikaciju žrtava, pružanje pomoći i zaštite žrtvama;
- 3) planiranje sredstava u republičkom budžetu za podršku realizaciji aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima i zaštite žrtava, pri čemu se ističe značaj obezbeđivanja kontinuirane finansijske podrške skloništima za žrtve trgovine ljudima.

Sledeća stavka vezana za unapređenje institucionalnog okvira je, u suštini, od izuzetnog značaja za sam Nacionalni mehanizam upućivanja. Reč je o unapređenju procesa identifikacije i pružanja pomoći i zaštite putem edukacije i stručnog usavršavanja svih aktera.⁸⁸

Iz grupe ciljeva pod nazivom *Pomoć, zaštita i reintegracija žrtava* značajno je isticanje potrebe za poboljšanjem identifikacije žrtava svih oblika trgovine ljudima putem poboljšanja sposobnosti vladinih i nevladinih predstavnika da identifikuju žrtve različitih oblika trgovine ljudima i obezbeđenja adekvatne zaštite žrtava, kao i olakšanja samoidentifikacije žrtava.

Jedan od ciljeva je i sprečavanje sekundarne viktimizacije žrtava/svedoka od strane državnih organa putem doslednog poštovanja ljudskih prava žrtava i primene međunarodnih standarda zaštite žrtava, unapređenja propisa u svrhu efikasnije zaštite žrtava i omogućavanja efikasnog obeštećenja za žrtve.

Cilj je i kreiranje dugoročnih programa zaštite i reintegracije žrtava trgovine ljudima radi pružanja psihosocijalne podrške, pomoći i zaštite svim žrtvama trgovine ljudima, nezavisno od njihove volje da saraduju sa državnim organima u istražnom i dokaznom postupku; omogućavanja nastavka školovanja; profesionalnog usavršavanja; iznalaženja adekvatnog smeštaja za žrtve trgovine ljudima i iznalaženja mogućnosti za dobijanje mesečne nadoknade u procesu (re)integracije.

Moglo bi se zaključiti da ovako postavljeni ciljevi već govore u prilog tezi da su uočeni nedostaci u funkcionisanju postojećeg mehanizma, međutim, kako su na krajnje uopšten način predočeni (što je i razumljivo, jer se radi o stranoj dokumentu), to je neophodno kreirati (kako je i ukazano u samoj Strategiji) poseban plan akcije koji bi konkretizovao aktivnosti kojima će se ostvarivati postavljeni ciljevi.

⁸⁸ Nabrojani akteri su: oni koji dolaze, odnosno mogu doći, u prvi kontakt sa žrtvama, posebno radnici iz sistema socijalne zaštite, zdravstveni radnici, radnici policije, inspektori rada, prosvetni radnici, konzularni radnici; oni koji rade na sprovođenju zakona, posebno predstavnici sudstva, tužilaštva, policije; oni koji rade na obezbeđivanju direktne asistencije – zdravstveni radnici, radnici sistema socijalne zaštite, osoblje skloništa i dr.

KOMUNIKACIJA SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA

1. Uvod (opšte napomene o značaju komunikacije)

Komunikacija je deo svakodnevnog života. Živimo u mreži socijalnih odnosa zasnovanih na komunikaciji. U okviru nekih profesija, ona je i deo radne uloge. Profesija policajca/policajke svakako je među njima.

Adekvatan kontakt sa žrtvom trgovine ljudima znatno olakšava dolaženje do podataka neophodnih za određenje daljeg toka istrage i gonjenje počinitelaca krivičnog dela. Dobar kontakt povećava i mogućnost da žrtva prihvati da svedoči u sudskom procesu, da onda to svedočenje bude dovoljno informativno i omogući validan uvid u događaje vezane za period trafikovanosti, a time i donošenje sudske presude protiv pripadnika/ca kriminalne organizacije. Iz toga sledi da je uspostavljanje adekvatnog odnosa sa žrtvama u interesu policije, jer doprinosi njihovoj efikasnosti.

Preopterećenost poslom i nedostatak vremena često su ograničavajući faktori za uspostavljanje dobrog kontakta. Stoga je bitno imati na umu da pripadnici/ce policije u ovoj sferi mogu da se oslone na druge institucije i organizacije kojima je prevashodan cilj zaštita žrtava trgovine ljudima, kako iz državnog sistema (nadležni centri za socijalni rad), tako i iz domena nevladinih organizacija koje se bave ovim problemom.

Svaka osoba ima izgrađen set socijalnih veština koji omogućava uspostavljanje odnosa u novim socijalnim situacijama. No, pomenute veštine se mogu usavršavati, što je pogotovo važno osobama čija profesionalna uloga obuhvata i kontakt s ljudima. U tom slučaju, ovladavanje veštinama komunikacije je u domenu profesionalne odgovornosti i težnje ka kvalitetnom obavljanju radnih zadataka.

Komunikacija je dvosmeran proces, ona ne podrazumeva samo usmerenost na cilj koji želimo da postignemo kontaktom, već i usmerenost na samu osobu, njene/njegove potrebe i osećanja. To znači da se druga osoba vidi kao ljudsko biće, sa svim svojim teškoćama, težnjama, ranjivostima, kao i ljudskim pravima (odnosno pravima deteta) koja su joj/mu garantovana. Zanemarivanje pomenutih aspekata vodi u sekundarnu viktimizaciju žrtve. Etiketiranje osoba, zastrašivanje, pritisci, ne mogu se opravdati akcijama, proizašlim iz dobijenih informacija, koje štite druge osobe od istog nasilja. Isti cilj se može i treba postići uz uvažavanje ljudske prirode svih osoba uključenih u proces rada policije. Sve što se čini u okviru borbe protiv trgovine ljudima, kako u okviru državnog

sistema tako i u okviru nevladinih organizacija, mora biti u skladu sa konceptom ljudskih prava. Povreda ljudskih prava, odnosno prava deteta, sankcionisana je i međunarodnim pravnim sistemom.

Veštine komunikacije koje će biti predstavljene u daljem tekstu odnose se na specifičnosti kontakta sa žrtvama trgovine ljudima, kako odraslim tako i decom, i produkt su višegodišnjeg iskustva u neposrednom radu sa njima. Nakon izlaganja karakteristika komunikacije, biće izložene i sugestije za uspostavljanje adekvatnog kontakta. Iz koje god profesionalne uloge nastupali, uvažavanje sagovornika/ce i usmerenost na razumevanje njene/njegove pozicije, uvek su osnov dobre komunikacije.

2. Specifičnosti komunikacije sa žrtvama trgovine ljudima

2.1. Psihički status žrtava neposredno nakon izlaska iz situacije trgovine ljudima

Komunikacijski obrasci žrtava trgovine ljudima proističu iz specifičnog emotivnog stanja u kojem se nalaze nakon izloženosti ovom tipu nasilja. Psihički status, naravno, varira u zavisnosti od uzrasta, vrste nasilja koje je osoba trpela, vremena izloženosti nasilju, prethodnog iskustva, itd. Ipak, većina karakteristika specifičnih za izloženost trgovini ljudima, su zajedničke. Izdvojene su one karakteristike koje u znatnoj meri utiču na način komunikacije žrtava.

2.2. Generalizovana nepoverljivost prema ljudima

Bez obzira na ulogu iz koje im osoba prilazi, njen pol ili godine starosti, žrtve, uglavnom, nemaju poverenja u namere osobe. Zloupotrebjeno poverenje je većinu žrtava i dovelo u situaciju trgovine ljudima, te je psihološka reakcija u cilju zaštite od daljeg nasilja ukidanje ponašanja koje je do traume dovelo. U tom smislu, generalizovana nepoverljivost je produkt učenja iz iskustva - naučile su do čega može dovesti verovanje pogrešnoj osobi, ne znaju više kome mogu da veruju, te je najbezbednije ne verovati nikome.

Ova reakcija je još intenzivnija kod dece, s obzirom na razvojni doživljaj nedovoljne društvene moći, nedovoljnog razumevanja funkcionisanja društvenog sistema koji ih okružuje, te većinom spoljni lokus kontrole (doživljaj da odrasli imaju moć da utiču na život deteta, dok samo dete ima vrlo ograničenu moć uticaja na sopstveni život).

2.3 Strah (kako od odmazde ljudi iz kriminalne organizacije tako i od odbacivanja porodice)

Jasno je da osobe koje su pretrpele nasilje trgovine ljudima i izašle iz tog lanca imaju izražen strah od reakcije ljudi iz kriminalne organizacije. Tim pre što su, dok su bile deo lanca, u cilju pasivizacije i lomljenja otpora bile zastrašivane odmazdom, od fizičkog i emotivnog ugrožavanja njih samih, do ugrožavanja članova njihovih porodica. Isticano im je da trgovac ima „svoje ljude“ u mestu boravka žrtve, a neretko i da trgovac ima „svoje ljude“ u policiji, te će doznati ukoliko odaje informacije. Sve u svemu, sistematski im je usađivano osećanje da ne mogu pobeći i da nema sigurnog mesta za skrivanje. Kada to postane unutrašnja, psihološka istina žrtve, više nije važno u kojoj meri ona korespondira sa realnošću.

Ništa manje zastrašujuća nije ni pretnja trgovaca da će porodica i okruženje saznati čime se osoba bavila. Kada su u pitanju ponašanja koja podležu moralnoj osudi (kao što je prostitucija, krađa, i sl.), strah od odbacivanja bliskih osoba je veoma intenzivan, tim pre što je osoba u situaciji trgovine ljudima već veoma nesigurna, ima teškoća da prihvati sebe, a potreba za prihvatanjem je izražena.

Strah je, takođe, u još većoj meri prisutan kod dece, iz istih razloga - doživljava manje društvene kontrole i kontrole nad sopstvenim životom.

2.4. Ispunjavanje očekivanja neposrednog socijalnog okruženja

U situaciji dugotrajne izloženosti nasilju, deo mehanizma preživljavanja je izoštravanje socijalne perceptivnosti. Naime, pošto osoba u potpunosti zavisi od nasilnika, način da preživi je da prepozna šta nasilnik od nje/njega očekuje, želi, i da to izvršava i pre nego što je izrečeno.

Isti mehanizam odnosa prema autoritetu nastavlja se i pošto osoba izađe iz lanca trgovine ljudima. Osobe koje sreće u profesionalnim ulogama žrtva doživljava kao autoritete (njena/njegova dobrobit sada zavise od tih profesionalaca), te stoga „iščitava“ očekivanja i pre nego što su izrečena i ponaša se u skladu sa njima. Iz toga može proizaći da žrtva kaže nešto što zapravo ne misli ili uradi nešto što ne želi (na primer, kaže da neće imati više kontakata sa osobom koja je od strane profesionalca/ke procenjena kao potencijalno ugrožavajuća po njenu bezbednost, a zatim ipak ostvari kontakt). Takvo ponašanje može dalje dovesti do etiketiranja žrtve kao manipulativne ili lažljive osobe kojoj se ne može verovati i sl. Etiketiranje osobe previđa traumu pretrpjenog nasilja kao osnovu ponašanja, i narušava kvalitet kontakta (osoba se povlači iz takvog odnosa).

2.5. Nagle i česte promene raspoloženja

Deo simptoma traumatizovanosti su i nagle i česte promene raspoloženja, koje mogu ići od izražene veselosti do uznemirenosti i plača. Za sagovornika/cu ova promena tokom kontakta može biti nepredvidljiva i začuđujuća, pošto se ne može uvek jasno povezati sa tokom i sadržajem razgovora. Ukoliko se ne prepozna kao simptom traume, žrtva se može etiketirati kao „histerična“, „problematična za uspostavljanje kontakta“ i sl., što produbljuje jaz između sagovornika i otežava komunikaciju.

2.6. Nizak nivo frustracione tolerancije

Nizak nivo frustracione tolerancije je takođe uobičajen deo simptoma traumatizovanosti. Podrazumeva da se žrtva teško fokusira, da kratko zadržava pažnju, deluje nestrpljivo, uznemireno, lako plane. Suočeni sa navedenim ponašanjem, profesionalci/ke su neretko skloni da osobu etiketiraju kao „bezobraznu“, „hirovitu“, „agresivnu“, „nesaradljivu“ (sa dodatnim tumačenjem da verovatno nešto krije kad neće da saraduje sa ljudima pozvanim po svojoj profesiji da joj/mu pomognu).

2.7. Odloženo ispoljavanje simptoma traumatizovanosti

Kod nekih osoba, neposredno nakon izlaska iz situacije trgovine ljudima, simptomi traume mogu biti neprepoznatljivi. Osoba može delovati smireno, razložno, ne uočava se nijedan znak koji odudara od uobičajenih obrazaca ponašanja. Prvi znaci traume mogu se ispoljiti tek nekoliko nedelja, pa i meseci nakon izlaska osobe iz lanca nasilja.

Naime, i potiskivanje je jedan od mehanizama preživljavanja traumatične situacije. Kada osoba nije spremna da se suoči i nosi sa traumom koja u tom trenutku prevazilazi njenu emotivnu snagu, da je trauma ne bi preplavila, potiskuje je, „briše“ iz svesti. Tek nakon nekog vremena od izlaska iz ugrožavajuće situacije, kada je žrtva okružena osobama sa kojima je uspostavila odnos poverenja, kada se nalazi u okruženju koje doživljava kao prijateljsko i bezbedno, opušta se, i skuplja snagu da se suoči sa potisnutim traumatičnim sadržajima. Stoga se može sresti naizgled paradoksalna slika da žrtva deluje u većoj meri traumatizovano nakon nekog vremena provedenog u programima zaštite, nego što je izgledala neposredno nakon izlaska iz lanca trgovine.

Prilikom kontakta sa žrtvom kod koje je odloženo ispoljavanje simptoma traumatizovanosti, ovo odstupanje od očekivanog ponašanja je upadljivo profesionalcima/kama, te ona može biti procenjena kao saučesnik/ca u vršenom nasilju, a ne žrtva; kao osoba koja se svojom voljom bavila određenim aktivnostima, a nije na to bila prisiljena (npr. procena da je osoba prostitutka) i sl.

2.8. Internalizacija krivice za doživljeno nasilje

Ulogu žrtve, koju nasilnik sistematski razvija, karakteriše, između ostalog, i internalizacija krivice za doživljeno nasilje. Nasilnik uzrok nasilja smešta u samu žrtvu - predstavlja da je sama kriva za ono što joj se desilo. Nakon izvesnog vremena, žrtva to prihvata kao realnu sliku o sebi.

Tokom komunikacije sa žrtvom nakon njenog izlaska iz situacije trgovine, profesionalac/ka, ukoliko ne prepozna ovo ponašanje kao deo uloge žrtve (posledicu traume), može zaključiti da osoba nije trpela nasilje, već da je bila saučesnik/ca.

Ova karakteristika je posebno intenzivirana kod dece, pošto i način razmišljanja dece razvojno funkcioniraju na taj način da uzrok promena u svetu oko sebe nalaze u svojim mislima i postupcima (na primer, misle da je uzrok roditeljskih nesuglasica neko njihovo ponašanje i sl.).

Nagle i česte promene raspoloženja kao i nizak nivo frustracione tolerancije se, ukoliko su prisutni kod žrtve, ispoljavaju u svim komunikacijskim obrascima. Ostale pomenute karakteristike psihičkog statusa žrtve se reflektuju u nekoj od sledećih specifičnosti komunikacije.

3. Karakteristike komunikacije žrtava trgovine ljudima

Nasilje koje je osoba doživljavala ima značajan uticaj na psihičko stanje žrtve. Sve izmene u psihičkom funkcionisanju, uključujući i one koje smo skloni da procenjujemo kao negativna ponašanja, produkt su nastojanja osobe da se izbori sa traumom sa kojom je suočena, i da preživi. U cilju razumevanja žrtve i ostvarivanja adekvatne komunikacije sa njom/njim, važno je imati na umu da obrasci razmišljanja i ponašanja nastali u situaciji trgovine ljudima ne nestaju onog trenutka kada osoba izađe iz lanca nasilja. Ti obrasci su pružali orijentaciju osobi u jednoj vanrednoj situaciji (pomagali joj/mu da razume svet koji je/ga okružuje) i sigurnost. Kao takvi, bili su dragoceni osobi i ona neće lako i brzo odustati od njih, iako se situacija promenila.

Za priručnik su izdvojene one karakteristike komunikacije koje nisu specifične samo za žrtve trgovine ljudima, već često dovode i do teškog uspostavljanja kontakta, prekida komunikacije, a ponekad i do sekundarne viktimizacije žrtve.

3.1. Šturi izveštaji o preživljenom u toku perioda trafikovanosti

Upitana o događajima u periodu trafikovanosti, osoba daje vrlo malo podataka, generalno malo priča, rečenice su šture, kratke, često odgovara jednom rečju, i to rečju koja ne daje jasnu informaciju („Dobro“, „Onako“, „Pa i nije“, sleganje ramenima i sl.), periodi ćutanja su dugi.

Razlozi ovakvog ponašanja mogu biti brojni: nedostatak poverenja u profesionalca/ku sa kojom priča (poverenja u namere osobe; poverenja da neće biti etiketiran/a od strane osobe ukoliko ispriča šta je bio/la prisiljen/a da radi; u moć osobe da joj/mu pomogne...), strah od odmazde ljudi iz kriminalne organizacije ukoliko pruži informacije (povezano sa nedovoljnim poverenjem da profesionalac/ka nije povezan/a sa ljudima iz organizacije), još uvek prisutno potiskivanje traumatičnih događaja, odnosno nespremnost da se sa tim događajima suoči, kao u slučajevima odloženog ispoljavanja simptoma traumatizovanosti („krije“ događaje od sebe, ne od drugih), doživljaj da je sama kriva za nasilje koje je doživela, te nevoljnost da priča usled osećanja krivice i straha od (moralne) osude.

Pored navedenih psiholoških faktora, ne treba zaboraviti ni teškoće u izražavanju, koje proističu iz obrazovnog nivoa žrtve, uzrasta ili činjenice da govori jezik koji joj/mu nije maternji (u slučaju žrtava iz manjinskih etničkih zajednica ili stranaca/strankinja).

Ukoliko pomenuto ponašanje profesionalci/ke ne povežu sa traumom koju je osoba preživela, žrtva može biti procenjena kao saučesnik/ca, kao osoba koja štiti ljude iz kriminalne organizacije, kao počinitelj/počiniteljka prekršaja ili krivičnog dela. Stav prema žrtvi koji bi proistekao iz ovakve procene znatno bi otežao uspostavljanje kontakta, komunikaciju, a u krajnjem ishodu bi doveo i do sekundarne viktimizacije.

3.2. Negiranje pretrpljenog nasilja

Kada iznosi događaje iz perioda trafikovanosti, osoba negira da je bilo ikakvog nasilja (na primer: „Radila sam u baru, ali gazda je bio dobar prema nama“; „Niko me nikad nije tukao niti terao da nešto radim“).

Ovakve izjave imaju slične uzroke kao i prethodno pomenut način komunikacije: nedovoljno poverenje u profesionalca/ku sa kojim/kojom su u kontaktu, strah od odmazde, izbegavanje suočavanja sa stresnim doživljajima ili otpor ka deljenju tih sadržaja usled stida i osećanja krivice, kao i straha od osude sredine.

Nedovoljno razumevanje uzroka navedenog načina komuniciranja takođe dovodi do procene žrtve kao osobe koja štiti ljude iz kriminalne organizacije, kao počinioca/počiniteljke prekršaja ili krivičnog dela, do etiketiranja žrtve kao prostitutke i sl., što, opet, vodi do prekida kontakta (žrtva bi se povukla i bila u još manjoj meri spremna da podeli događaje iz perioda trafikovanosti) i, u krajnjoj liniji, do sekundarne viktimizacije. S obzirom na razvijenu socijalnu perceptivnost

žrtava (sposobnost da razumeju razmišljanja i namere drugih na osnovu njihovog ponašanja), pominjana procena profesionalca/ke ne mora biti verbalizovana da bi je žrtva razumela i reagovala u skladu sa tim.

3.3. Negiranje stresnosti proživljenog iskustva

Za razliku od prethodnog načina komunikacije o događajima u periodu trafikovanosti, u ovom slučaju osoba navodi događaje koji su generalno stresni (npr. fizička agresija,), ali negira da su imali takav uticaj na nju/njega (na primer: „Jeste, istukao me je gazda, ali je to u redu, bio je potpuno u pravu.“; „Terali su me da spavam sa muškarcima, ali nije to bilo nešto strašno.“ i sl.).

Varijacija ovog načina komunikacije jeste i situacija kada osoba priča o događaju koji je evidentno stresan, a u pratećim neverbalnim signalima nema očekivane emotivne pratnje (npr. o fizičkom nasilju koje je trpela priča smireno, bez znakova uznemirenosti, bez suza...). U tim situacijama neverbalna pratnja je prilično svedena (nema izražene mimike, gestikulacije, osoba deluje bezizražajno).

Ovakav način doživljavanja i prenošenja događaja iz perioda trafikovanosti prouzrokovan je psihološkim faktorima koji su proizašli iz suočavanja sa traumom. Pominjan je mehanizam pounutrenja (internalizacije) krivice i odgovornosti za doživljeno nasilje. Na taj način, nasilje se opravdava (ukoliko je fizička agresija opravdana reakcija na postupak žrtve, onda je i samo nasilje opravdano). Na primer, žrtva koja kaže: „Istukao me je, ali je bio potpuno u pravu - rekao mi je koliko novca treba da donesem, a ja ga nisam donela.“ Neretko, nasilnik mu dodaje i edukativnu funkciju - na taj način žrtva uči dragocene „lekcije o životu“. Pravdanjem nasilja, s vremenom se kod žrtve povećava tolerancija na nasilje i uopšte fizički i psihički bol, te više ne prepoznaje nasilje kao takvo i ne reaguje na njega.

Još jedan psihološki mehanizam koji može biti uzročnik pomenutog načina komunikacije, pogotovo u slučajevima nedostatka neverbalne pratnje izjava o stresnim događajima, jeste mehanizam cepanja intelektualnih sadržaja od emotivne pratnje. Naime, kada je osoba suočena sa stresnim događajem koji u tom trenutku prevazilazi njenu emotivnu snagu, jedan od načina preživljavanja je odvajanje znanja o događaju, od emocija koje on izaziva (mehanizam čest u slučajevima suočavanja sa gubitkom bliske osobe, gde je osoba sasvim svesna tužnog događaja, ali ne oseća emocije koje je on izazvao, ima doživljaj da je „prazna“). Dakle, žrtva je svesna traumatičnih događaja kroz koje je prošla, ali ne oseća emocije koje bi se u tim situacijama očekivale. Kao i u slučaju potiskivanja, žrtva će postati svesna „otcepljenih“ emocija tek nekoliko nedelja ili meseci po izlasku iz traumatične situacije, kada bude imala doživljaj da je bezbedna i prihvaćena.

Bez razumevanja navedenih psiholoških faktora, žrtva bi mogla biti procenjena kao problematična osoba, sumnjivog morala (često sa dodatnim tumačenjem da je zaslužio/la ono što mu/joj se desilo), da je prostitutka a ne žrtva, da je sve radio/la svojom voljom, itd. Registrujući ovakav stav profesionalca/ke, žrtva bi se takođe povukla iz kontakta i zatvorila za komunikaciju. Ne treba ni isticati da i ovaj stav prema žrtvi za krajnji ishod može imati sekundarnu viktimizaciju.

3.4. Davanje kontradiktornih izjava o periodu trafikovanosti

Govoreći o događajima iz perioda trafikovanosti duže vreme ili u više navrata, osoba daje podatke koji su međusobno kontradiktorni (na primer, u aktuelnom razgovoru osoba ispriča događaj koji se desio pre deset meseci, koji je nesaglasan sa ranije dobijenim podatkom od osobe o tome šta joj se dešavalo u tom vremenskom periodu).

Razlog za to ponovo može biti nedovoljno poverenje u profesionalca/ku sa kojom je u kontaktu, te neke podatke ne želi još uvek da podeli. Određeni podaci se mogu skrivati i iz straha od odmazde, kao i zbog straha od osude profesionalca/ke. Kontradiktorne izjave mogu proizaći i iz uklapanja u očekivanja profesionalca/ke (npr. kontradiktorne izjave o vremenu pohađanja škole i dostignutom nivou obrazovanja, koje mogu biti izazvane „detektovanjem“ visokog vrednovanja obrazovanja od strane profesionalca/ke).

Ne treba zaboraviti da kontradiktornost iznetih podataka može biti proizrokovana i teškoćama orijentacije žrtve u vremenu i prostoru, pogotovo ukoliko su u pitanju deca, edukativno deprivirane osobe (osobe koje su imale malo kontakta sa obrazovnim sadržajima) ili osobe sa mentalnim hendikepom.

4. Sugestije i preporuke za uspostavljanje i održavanje komunikacije

Da bi osoba mogla da priča o stresnim događajima, neophodno je razviti odnos poverenja. On se gradi od početka kontakta i mora se brižljivo čuvati, pošto ga je teško izgraditi, a lako se gubi.

Osnova odnosa poverenja jeste uvažavanje sagovornika/ce. Ono se može manifestovati na više načina:

- usmerenost na razumevanje osobe, na razumevanje njenih razmišljanja, osećanja, potreba, umesto procenjivanja i osuđivanja

U situacijama kada žrtva komunicira na neki od načina opisanih u prethodnom odeljku, profesionalac/ka reaguje pokušavajući da razume šta se u osobi dešava, umesto da je etiketira. Na primer, ako žrtva negira da je doživela nasilje, reagovanje pitanjem: „Plašiš li se hoće li ljudi koji su te držali saznati da si mi pri čala?“ pokazalo bi osobi da je profesionalac/ka zainteresovan/a da razume šta se u njemu/njoj zbiva, da ga/je ne osuđuje, te bi doprinelo uspostavljanju odnosa poverenja i dobre komunikacije.

- kada je u pitanju dete, osuđivanje roditelja (na primer: „Tvoj otac je stvarno neodgovoran, kako je mogao tako nešto da uradi!“) prekida kontakt sa detetom jednako kao i osuđivanje samog deteta. Profesionalci/ke radeći sa decom i mladima ponekad upadaju u zamku hiperprotektivnosti (nastojanja da se osoba zaštiti od uticaja procenjenih kao negativnih, i preko domena profesionalne uloge). Jedan od načina na koji se ona manifestuje jeste direktno izražavanje negativnog stava prema roditeljima u situaciji kada se proceni da ponašanje roditelja ugrožava dobrobit deteta. No, u tim situacijama se previđa da je svako dete veoma emotivno vezano za roditelje, bez obzira na odnos koji imaju. Šta god činili, to su jedini roditelji koje dete ima i neophodna mu je njihova ljubav. Stoga deca i mladi napad na roditelje doživljavaju kao napad na bitan deo ličnog identiteta, pa će na taj način i reagovati.

4.1. Taktičnost pri izboru reči

Tokom razgovora, reči koje nose negativan stav prema žrtvi zatvaraju komunikaciju i čine da se osoba povlači iz kontakta. Žrtve trgovine ljudima su, kao što je bilo rečeno, posebno osetljive za socijalne signale, razumeju stav osobe iako nije izrečen, te će registrovati svaku reč koja nosi negativan stav i odreagovati povlačenjem. Primer netaktičnog reagovanja na pričanje žrtve o vrbovanju, o ponudi koju je dobila za posao u inostranstvu i koju je prihvatila, jeste rečenica: „I onda si ti **lakomisleno** prihvatila taj poziv.“ Reč **lakomisleno** nosi vrlo jasnu negativnu procenu osobe koja je akter priče. U kontaktu sa žrtvama trgovine ljudima ovakva reakcija može dodatno i da pojača njihov doživljaj krivice za nasilje kojem su bile izložene.

Ili još jasnije iznošenje stava rečenicom: „Ma, mnogo si mi ti naivna!“ Uzdržavanje od ovakvih procena i usmerenost na razumevanje osećanja i razmišljanja žrtve omogućava uspostavljanje dobre komunikacije.

4.2. Poštovanje psiholoških granica osobe

Uvažavanje se izražava i prihvatanjem psiholoških granica osobe, prihvatanjem činjenice da o nekim sadržajima u tom trenutku osoba ne želi da razgovara. Ne sme se smetnuti sa uma da se od žrtve očekuje da priča o veoma stresnim događajima. Insistiranje na dobijanju podataka koje osoba u tom trenutku nije spremna da podeli samo bi imalo kontraefekat - zatvaranje osobe za dalju komunikaciju. Pravovremeno dobijanje informacija je, svakako, važno, a često i ključno za uspešno odvijanje istrage. No, poštovanje granica žrtve upravo doprinosi efikasnosti istrage pošto će osoba, kada kroz prvi razgovor doživi uvažavanje profesionalca/ke i prihvatanje ličnih psiholoških granica, pri sledećim kontaktima biti spremnija da podeli veći deo svog iskustva nego što bi to bila u slučaju insistiranja na određenim sadržajima.

4.3. Poštovanje ritma razgovora

Ubrzavanje osobe, podsticanje da priča brže (npr. postavljanjem pitanja pre nego što je osoba završila prethodno izlaganje), takođe remeti uspostavljanje odnosa poverenja i uspešne komunikacije. Ovakvim postupkom osoba ne bi postala verbalno produktivnija, već bi se inhibirala (zakočila).

Poštovanje ritma razgovora podrazumeva i poštovanje perioda ćutanje. Profesionalcima/kama je prilikom vođenja razgovora često teže da adekvatno reaguju u situacijama ćutanja, nego u situacijama razgovora. No, upravo kao profesionalci/ke u radu sa ljudima, moramo umeti da se nosimo sa pritiskom tišine. Tišina je takođe deo komunikacije, nosi određenu poruku, ima značenje za osobu, koju profesionalac/ka treba da zna da razume. Pored toga, tolerisanje tišine jeste i poruka sagovorniku/ci da se njegove/njene psihološke granice poštuju.

Sve u svemu, pustite osobu da priča, nemojte ga/je prekidati, niti tumačiti ono što priča, niti pretpostavljati šta se zatim desilo - samo ga/je pažljivo slušajte.

4.4. Prihvatanje osećanja osobe

Uvažavanje osobe se manifestuje i prihvatanjem njenih osećanja, koliko god intenzivna i dramatična ona bila. Time se podrazumeva da profesionalac/ka može da ostane smiren/a i dopusti osobi da do kraja izrazi svoje osećanje, umesto da pokaže (verbalno ili neverbalno) uznemirenje ili negativan stav prema izraženoj emociji.

Kada su u pitanju žrtve trgovine ljudima, tuga je jedno od čestih osećanja. Njeno izražavanje može biti veoma burno (raptusi plača). Pokušaji zaustavljanja plača, iako se često čine u dobroj nameri, nisu znak da je osoba prihvaćena, uključujući celi njen psihološki svet, već se pre razumeju kao znak da ispoljeno osećanje nije u redu (u najmanju ruku uznemirava druge ljude), te time i sama osoba nije sasvim u redu. Nakon ove poruke, osoba bi se, takođe, u izvesnoj meri zatvorila za dalji kontakt.

Pomenuto je da je prvi susret veoma važan za kvalitet kontakta. Tom prilikom bi trebalo voditi računa o sledećim stvarima:

- Veoma je važno prvo se predstaviti osobi i objasniti svoju ulogu. Objasnjavanje situacije u kojoj se nalazi žrtvi pruža mogućnost da razume šta može da očekuje od tog susreta, kao i šta se od nje očekuje. Na taj način, žrtva vraća kontrolu nad svojim životom, nakon boravka u situaciji u kojoj je bila prinuđena na prepuštanje kontroli nasilnika. Ukoliko je žrtva dete, zbog njihovog siromašnijeg socijalnog iskustva, objašnjenje bi trebalo da bude još detaljnije kako bi ono moglo da razume okolnosti u kojima se nalazi.
- Da bi žrtva mogla da priča o stresnim događajima koje je preživela, nužno je da se razgovor obavlja na mirnom i tihom mestu (u kancelariji u kojoj nema drugih osim profesionalca/ke koji/a vodi razgovor i žrtve; u koju ne ulaze sporadično druge osobe, ne prekida se razgovor zbog drugih telefonskih

razgovora i sl.).

- Radi uspostavljanja dobrog kontakta, pogotovo ukoliko je žrtva dete, važno je da profesionalac/ka tokom razgovora bude u istoj ravni sa sagovornikom/com - da sedi, ne da stoji iznad osobe. Stajanje iznad osobe stvara do žvljaj ispitivanja i utvrđivanja krivice.
- Imajte na umu da ste možda prva osoba kojoj žrtva priča svoje traumatično iskustvo – vaša reakcija će biti veoma značajna. Ukoliko je reakcija profesionalca/ke neverica u verodostojnost iskaza, osuđivanje, žrtva će se zatvoriti za dalji razgovor o tom iskustvu, ne samo prema osobi sa kojom je u kontaktu već generalno.
- Tokom prvog razgovora, žrtvi je potrebno da od profesionalca/ke čuje da nije kriva za nasilje koje je trpela. Na ovaj način se žrtvi olakšava da se nosi sa svojim traumatičnim iskustvom, te će biti spremnija da o njemu i govori.
- Za žrtvu je važno i da prilikom prvog razgovora od profesionalca/ke čuje da je dobro postupio/la time što je ispričao/la nasilje koje je doživeo/la. Umanjenje osećanja krivice i straha će takođe doprineti da žrtva prihvati svoje traumatično iskustvo i tako lakše razgovara o njemu.
- Opterećivanje žrtve odgovornošću koja nije njena/njegova, i time pojačavanje osećanja krivice, ne doprinosi ni kvalitetu kontakta ni dobijanju podataka. Stoga je, u cilju dobijanja validnih iskaza i validnih svedočenja, kontraproduktivno govoriti žrtvi da od njenog/njegovog iskaza i svedočenja zavisi hoće li i druge osobe doživeti istu traumu koju je on/a doživeo/la. Teret dokazivanja krivičnog dela je na policiji, ne na žrtvama.
- U cilju približavanja mladima tokom razgovora, profesionalci/ke ponekad koriste izraze i način komuniciranja koji je karakterističan za mlade. Zbližavanje sa sagovornikom/com je svakako važno za uspostavljanje dobre komunikacije, ali je važno i da ono bude postignuto profesionalno (razumevanjem razmišljanja i osećanja osobe). Ponašanje odraslih, pogotovo autoriteta u profesionalnim ulogama, koje generacijski odudara od očekivanja i nije u skladu sa situacijom u kojoj se osobe nalaze, mladi vrlo lako prepoznaju i na to negativno reaguju. Bez obzira na namere, neće dovesti do uspostavljanja dobrog kontakta, već će stvoriti zid između sagovornika. Ljubaznost, toplina kontakta, usmerenost na sagovornika/cu i tetiranje sagovornika/ce kao ravnopravnog/e, može biti postignuto i bez korišćenja žargona i gestova koji odudaraju od uloge odraslih. Deca i mladi očekuju od odraslih da budu baš to - odrasli.
- S obzirom na zastrašivanja kojima je žrtva bila izložena od strane ljudi iz kriminalne organizacije, bilo bi joj veoma važno da čuje tokom prvog razgovora da njena/njegova bezbednost kao ni bezbednost njene/njegove porodice neće biti ugrožena. Naravno, pri tome je izuzetno bitno, radi uspostavljanja odnosa poverenja, ne obećati žrtvi više nego što u okviru

profesionalne uloge može biti ostvareno.

Višegodišnje iskustvo praćenja žrtava trgovine ljudima, u okviru programa socijalne inkluzije NVO Atina, pokazuje da navedeni pristup žrtvama dovodi do uspostavljanja odnosa poverenja i podstiče njihov doživljaj sigurnosti i prihvaćenosti. U takvoj atmosferi, žrtve većinom prihvataju da otkriju prave informacije i daju detaljnije iskaze, kao i da svedoče u sudskim procesima. Time one postaju značajne saradnice policije.

Izgrađivanje odnosa poverenja zahteva veštine komunikacije, ali i vreme (poštovanje psiholoških granica osobe, poštovanje ritma razgovora...). U tom smislu, policija može računati na saradnju sa organizacijama koje su usmerene na zaštitu žrtava. Kroz intersektorsku saradnju interesi svih aktera, uključujući i same žrtve, mogu biti ispunjeni u najvećoj meri.

